

15831  
A. KASK, P. PUUSEPP  
JA A. VAIGLA

# EMAKEELE

## ÕPIK

ALGKOOFILE

VI

ÕPPEAASTA

EESTI KIRJASTUS  
TALLINN



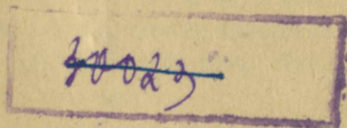
A. KASK, P. PUUSEPP JA A. VAIGLA

# EMAKEELE-ÕPIK

ALGKOOLILE

TAHENDUS- JA KIRJANDIÕPETUSEGA

VI ÕPPEAASTA



EESTI KIRJASTUS  
TALLINN 1942



2-63871

A-13831

ARHIIVKOGU

# Häälikuõpetus.

## LAUSE, SÕNA, HÄALIK JA TAHT.

1. Jälgida lausete ja sõnade koosnevust!

Koitis hommik. Rohelises taevas ujus õrn udu suurtes kangastes ja siin ning seal hakkasid sulama pilvedel roosad ja punased värvid. Jahedas videvikus seisid puude kroonid tumerohelistena. (Fr. Tuglas.)

Oma mõtteid avaldame **lausetes**. Laused koosnevad **sõnadest**, sõnad omakorda **häälikutest**. Kirjas ja trükis märgime häälikuid **tähtedega**.

## TAHESTIK.

2. Vaadelda, kuidas on järjestatud sõnad sõnastikes, nimestikes! Jälgida sõnajärjestuse seisukohalt ka raamatu lõpul olevat sõnastikku!

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega (viimased sulgudes) on järgmine:

a, b, (c), (č), d, e, (f), g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, (q), r, s, (š), (z), (ž), t, u, v, (w), õ, ä, ö, ü, (x), (y).

3. Leida võimalikult rohkesti eesti kirjanike nimesid ja järjestada need tähestikuliselt!

Näit.: H. Adamson, A. Adson . . .

## H-ga ja h-ta algavaid sõnu.

### 4. Võrrelda järgmisi h-ga ja ilma h-ta algavaid sõnu!

H-ga algavaid sõnu	Ilma h-ta algavaid sõnu
hagu, hao — kuiv oks	agu, ao — koit
hale, haleda — kurb	ale, ale — sõõrd, kütis
halg, halu — puulõhandik	algus, algama
hallikas — hallivõitu	allikas — läte
haru — oks, harunev osa	aru — mõistus; kuiv rohumaa
harv, harva — hõre	arv, arvu — number
higi, higistama	igivana
hiilima — varitsema	iil, tuuleiil — puhang
hind, hinna — tasu	ind, innu — vaimustus
hirv, hirve — teat. loom	irv, irvitama
hoid, hoiu — hoidmine	oid, oiu — aru, mõistus

### 5. Hoolikalt tähele panna järgmiste sõnade õige-kirjutust!

H-ga algavaid sõnu	Ilma h-ta algavaid sõnu
habras	aevastama
haigutama	aganad
hajameelne	ere, ereda
heietama	oigama, oiged
hiigla, hiiglane	opman
hoopis	uluma, ulguma
hulk	õõtsuma
hurtsik	ädal, ädalhein
hõõruma	äkki, äkiline
hütt	äratama

## 6. Järgmisis lauseis tarvitada õigesti sõnaalgu **h**-d!

1. Pika ?alli ?abemega vanamees raius metsas ?gu. 2. Udu ?õljub ?aasa kohal. 3. Mets ?elises ja kaugele kostsid karjaste ?uiked ning koerte ?aukumised. 4. Välja ?ehivad ?uhked vilja?akid. 5. Sügisene päike ?eidab ?arva oma ?eredaid pilke niiskele nurmele. 6. Selgeveeline ?allikas vuliseb ?einamaa serval. 7. Tuule?iil raputab puudelt lume?elbeid ?angedele. 8. Väljast kuuldus ?äksi ?untide ?ulumist. 9. Koldes ?õõgusid ?üksikud söed. 10. Rehetoa kõrval oli ?aganik, kus ?oiti ?aganaid. 11. Lapsi ?oiatati ?adaohu eest. 12. Kogu linna elanikkonda valdas ?ärevus. 13. Onu luges ?ajameelselt ?uut ?ajalehte. 14. Vanaisa ?õõrus ?uniseid silmi ja ?aigutas kuuldavalt. 15. Kaeblikult ?uluvad korstnas ?iilid.

### Lihthäälikute jaotus.

7. Jälgida järgmistes vanasõnades jämendatult märgitud täishäälikuid ja hääldada neid!

Iga algus on raske. Lõpeb üks töö, algab teine. Lõpp iga asja kroon.

Täishäälikud on a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü, (y). Kõik teised häälikud on kaashäälikud.

### Võõrhäälikud ja nende hääldamine.

8. Hääldada õigesti võõrsõnu, milledes esinevad võõrhäälikud **f, š, z** ja **ž**!

1. Lasksin end fotograafi juures pildistada. 2. Tee kaeti asfaldiga. 3. Tüüfus on kardetav haigus. 4. Onu pani gram-mofoni mängima ja andis meile šokolaadi. 5. Pärast võimlemist on mõnus olla duši all. 6. Auto paigutati garaaži. 7. Zooloogia-muuseumis võib näha mitmesuguseid loomi.

8. Noortele meeldivad romaanid, milledes kirjeldatakse džungli-elu. 9. Istusime loožis ja vaatlesime huvitavat filmi. 10. Raketid tõusid õhku, prožektorid valgustasid taevast, vaenlase front murti läbi.

**Võõrsõnades** tarvitatakse **võõrhäälikuid f, š, z, ž.**

9. Leida sõnu, kus esineksid võõrhäälikud, ja selgitada sõnastikkude või entsüklopeediate varal nende tähendust!

10. Jälgida, missuguseid võõrtähti tarvitatakse võõrnimeses!

1. K. A. Hindrey (loe: hindrei) on kirjutanud rea ajaloolisi romaane. 2. New Yorki (l. njuu jorki) peetakse pilvelõhkujate linnaks. 3. Lugesin hiljuti Cervantes'e (l. servantese) maailmakuulsat teost „Don Quijote“ (l. kihhote). 4. Xerxes (l. kserkses) oli pärslaste kuningas. 5. Celsiuse (l. tselsiuse) termomeeter on võetud üldiselt tarvitusele.

**Võõrtähed c, č, q, w, x, y** esinevad **võõrnimeses**. Võõrsõnades neid ei tarvitata.

11. Leida ajaloo ja maateaduse raamatust võõrnimesid, kus esineb võõrtähti!

### Võõr- ja laensõna.

12. Võrrelda järgmisi sõnu:

Võõrsõnu	Laensõnu
bass (sügav mehehääli)	pass (isikutunnistus)
doktor (teaduslik kraad)	tohter (arst)
figuur (joonis; kuju)	vigur (kunsttükk, temp)
glasuur (vaap)	klaas

Eesti keel on aja jooksul laenanud rohkesti sõnu teistest keeltest. Varemini laenatud sõnad (näit. kool, tuba, oinas, aken jt.) on täiesti eestipärastunud ja neid nimetatakse **laensõnadeks**. Hilisemal ajal laenatud sõnad on aga võõrailmelised ja neid kutsutakse **võõrsõnadeks**.

Võõrsõnade tähtsamad tunnused on:

1. **b, d, g** sõna algul (büroo, grammofon, direktor);
2. võõrhäälikud **f, š, z, ž** sõnas (film, brošüür, žurnaal);
3. rõhu ja pika täishääliku esinemine järgsilpides (grammatika, paraad, deklameerima).

Osa võõrsõnu on võrdlemisi hiljuti muutunud laensõnadeks. Nende sõnade algul kirjutatakse **p, t, k**. Seesugused sõnad on näiteks: **pagas, palderjan, palkon, palsam, piljard, puljong; taanlane, teemant, topelt; kips, kitarr, kreeka, kummi**.

13. Tarvitada järgmisis lauseis kriipsu asemel kas **b** või **p**, **d** või **t**, **g** või **k**! Kahtluse korral tarvitada raamatu lõpus olevat sõnastikku!

#### **b — p.**

1. Auto vajab —ensiini. 2. —asseinis on mõnus supelda.
3. —üroos võttis meid vastu —londjuukseline neiu.
4. —ubliku soovil esines tantsijanna veel kord —alletiga.
5. Heino istus —alkonil ja luges —allaade. 6. Keegi —rünetne noormees tutvustas meid —otaanikaaiaga.

#### **d — t.**

7. A. Kitzberg on kirjutanud väärtuslikke —raamasid.
8. —isler lubas —iivani —etsembri lõpuks valmis teha.
9. Saal oli —ekoreeritud ja õpilased esinesid —eklamatsioonidega. 10. Üks vanem —aam oli kaotanud oma —okumendid. 11. Tsirkuses —emonstreeriti —resseeritud koeri.
12. Kirjutati tähelepanelikult etteütlust ehk —iktaati.

g — k.

13. Tugevas —alopis sõitis —rupp ratsanikke metsa poole. 14. Mihkel tegi —itarri mängides imelikke —rimasse. 15. —ümnaasiumis õpitakse ka —eograafiat. 16. Õhurünaku puhul minnakse —aasivarjendisse. 17. Muuseumis oli rohkesti —ipsist valmistatud —reeka raidkujude jäljendeid.

## LIITHÄÄLIKUTE JAOTUS JA ÕIGEKIRJUTUS.

### a) Kaksikäishäälikud.

14. Leida järgmisist lauseist kõik sõnad, milles esineb kaksikäishäälik (ai, oi, au jne.)!

Parem haava hoida kui oiata. Töö ei teota kedagi, laiskust laidab iga mees. Austa tööd, töö austab sind.

### b) Liitkaashäälik.

15. Jälgida järgmises lauseis liitkaashääliku ehk konsonantühendi kirjutamist ja tähele panna, missuguste kaashäälikute kõrval esineb **p, t, k!**

Lapsed jooksevad rohtunud teeradadel ja otsivad lilli. Kastene maa õhkub kevadisest värskusest. Puhmaste vahel vilksatavad metskitse nõtked sääred. Vahtra otsas laulab üksik musträstas.

**S** ja **h**, samuti ka **p, b, t, d, k, g, f** ja **š** kõrval esineb **p, t, k**, mitte **b, d, g**<sup>1</sup>.

1 Seda juhust võiks õppida ka värsi kujul:

B, d, g ja p, t, k,  
s ja h ning f ja š  
kõrval seisab p, t, k.

16. Asendada järgmisis lauseis kriips puuduva tähega!

1. La—sed is—uvad loo—sikus ja õngi—sevad. 2. Rүү—  
pasin lon—su piima ja mai—sesin kü—setatud kala. 3. Va—  
nasti oli kors—nata elamuid. 4. Ki—si vanamees ei raa—si—  
nud korralikult süüagi. 5. Os—an endale uue kam—suni.  
6. Sel—simajas tan—sitakse. 7. Kuns—inäitus o—sustati  
ka—kestada. 8. Peru hobune tuleb tal—sutada. 9. Poisi—  
jõm—sikas võttis oma kim—sud—kom—sud ja läks Vöö—su.  
10. Peenraid ei tohi sõt—uda. 11. Saapakon—sad olid  
kõn—sased. 12. Haige vin—skles voodis. 13. Tan—si—  
janna esines kü—se kuns—nikuna. 14. Ärge peks—e  
loomi! 15. Võt—e oma dokumendid ja and—e kan—se—  
leisse!

17. Liita järgmistele sõnadele kas -ki või -gi!

Teised, seisis, ehk, unes, paljud, paar, poeg, rihm, muud,  
mees, jõuab, küllalt, kumb, mitmed, kukk, peale, krahv,  
dušš, linn, ometi, märganud, üks.

18. Vaadelda **b, d, g** esinemist järgmistes sõnades!

<b>b, d, g</b> esineb sõnatüves	<b>b, d, g</b> püsib ka <b>s</b> ja <b>k</b> kõrval
kärbes hoidma andma hoogus	kärbsed hoidke, hoidsin andsin, andku hoogsa

Erandlikult kirjutatakse **s** ja **k** kõrval **b, d, g** neis sõna-  
des, kus **b, d, g** kuulub sõnatüvesse, näit. **hüüd**-ma, **hüüd**-sin,  
**hüüd**-ke, **liig**-ne, **liig**-se jne.

## 19. Jälgida järgmiste liitsõnade õigekirjutust!

umb + sõlm = umbsõlm	tagur + pidi = tagurpidi
raud + tee = raudtee	kunst + tükk = kunsttükk
king + sepp = kingsepp	lõpp + sõna = lõppsõna

Liitsõna kirjutatakse nii, nagu need liitsõnad, milledest liitsõna koosneb.

## 20. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti kas **p** või **b**, **t** või **d**, **k** või **g**!

**p — b.**

1. Kär—sed segavad la—se unerahu. 2. Ära krim—suta nägu! 3. Kingsepp ko—sib hommikust õhtuni um—ses ruumis. 4. Ema lü—sab lehma. 5. Va—sik lendas tuppa. 6. Kär—seseen on mürgine.

**t — d.**

7. Ärge mur—ke ilupuid! 8. An—sime ku—sivad era—kor—selt hea tasu eest kōs—rile. 9. Hoi—ke oma raamatud puh—ad! 10. Hei—sin pikali ja pūū—sin end varjata. 11. Kul—sepad sea—sid kuns—ipärased käsitōd hās—i näh—avale kohale. 12. Ärge otsige kau—seid ja eba—sūn—said teid oma sel—siliste poolehoiu võitmiseks. 13. Tōō moo—sate masinatega läheb ruttu.

**k — g.**

14. Teh—e kōik oma tōōd ae—sasti valmis! 15. Inimesed muud—ui sagisid ühest kohast teise. 16. Sit—e puu oli kes—paigast siis—i lõh—i läinud. 17. Ehk—i linnupojad hāälitsesid, valmistasid nad meile ometi rōōmu. 18. Kot—as on uh—e lind. 19. Poisid, kand—e puud kuuri!

## LIHTHAALIKUTE VÄLTED JA NENDE MÄRKIMINE.

### a) Täishäälikute välted.

21. Häaldada järgmises tabelis antud sõnu ja märkida vihikusse, mitme tähega kirjutatakse lühike, mitmega pikk ja mitmega ülipikk täishäälik!

1. välde lühike häälik	2. välde pikk häälik	3. välde ülipikk häälik
kala puri põsed	kaalud puurib põõsastes	kaaluma puurima põõsad

Täishäälikuul on kolm vältet.

Lühike ehk 1. välde täishäälik märgitakse kirjas ... tähega, pikk ehk 2. välde ja ülipikk ehk 3. välde täishäälik kirjutatakse ... tähega.

Teise ja kolmanda välde häälikute eraldamisel on tarvis tähele panna, et kolmanda välde hääliku häädamisel saab peatuda, ilma et sõna tähendus selle all kannataks, teise välde häälikut aga venitada ei saa.

22. Jälgida järgmisi reegleid pikkade täishäälikute kirjutamise kohta!

ää—ea tarvitamine

1. Hää, väärt, käänama, sääred, ääres, jää, väänama, lääts, sääsed.

Pikk ä kirjutatakse kahe ää-ga (mitte ea-ga).

2. Hea — hää, pea — pää, peal — pääl, pealik — päalik, seal — sääl, sealne — säälnu, teal — tääl.

Sõnadest **hea, pea, peal, seal, teal** on võimalik tarvitada nii **ea**-lisi kui **ää**-lisi sõnakujusid. Sõnad **pea** (= varsti), **pea-aegu** ja **peatselt** kirjutatakse alati **ea**-ga.

3. Seadma, sean, seatud, seadus, seadeldis, teadma, teadustama.

Sõnadest **seadma** ja **teadma** tarvitatakse ainult **ea**-lisi vorme.

**õõ—õe tarvitamine**

4. Lõõg, põõn, rõõmustama, rõõm, lõõmama, sõõm, kõõrdi, mõõn, lõõts, mõõk, mõõtma.

Pikk **õ** kirjutatakse kahe **õõ**-ga (mitte **õe**-ga). **õe** esineb ainult sõnus **õel, nõel, sõel** (vrd. ka jõgi — jõe).

**üü tarvitamine**

5. Hüüdma, rüüpama, küünar, süü, lüüa, küürakas, müür, müüma.

Pikk **ü** kirjutatakse kahe **üü**-ga (mitte **üi**-ga).

23. Kirjutada järgmises lauseis kriipsu asemele kas pikk täishäälik või kaksiktäishäälik!

1. P—sime õnnelikult üle jõe. 2. Kas kõik tööriistad on korda s—tud? 3. Loodetakse silla p—tset valmimist. 4. Kehtivatest s—dustest üleastumine on karistatav. 5. Elanikkude varandus p—steti põlevast majast. 6. P—lik ei j—nud enne rahule, kui vaenlane oli külast välja tõrjutud. 7. Taim ammutab oma toidu p—miselt maapinna p—lmisest kihist.

8. Rändur kõneles palju v—rastest maadest. 9. Milline r—m on v—rsilt tagasi tulla kodumaale! 10. Paat —tsus lainetel. 11. Vanamehe tugevasti h—rdunud kuub oli mitmest kohast n—lutud. 12. Hobuste ninas—rmed värisesid. 13. Vilja s—luti siis, kui tuul l—tsus.

14. Olete meid juba küllalt t—danud oma lobisemisega. 15. P—ame piletid juba eelm—gil ära m—a. 16. N—d h—dis onu meid tupa ja andis meile s—a.

b) **Kaashäälikute välted ja nende märkimine.**

24. Hääldata järgmises tabelis antud sõnu, silmas pidades kaashäälikute vältust, ja märkida vihikusse vastavad järeldused!

1. välde lühike häälik	2. välde pikk häälik	3. välde ülipikk häälik
tal lina vesi	tallid linna (tänav) pressitakse	tallides, tall (läks) linna pressima
liha maja kivi	(krahhiga)	lihha majja kivvi
uba rada lugu	supi ratas luku	suppi, supp rattad lukku
	šefi duši	šeffi, šeff dušši

Kaashäälikuil (peale **h, j, v** ja vöörhäälikute) on samuti kolm vädet kui täishäälikuil.

Lühike ehk 1. välte kaashäälik märgitakse kirjas (mitme?) ..... tähega. Pikk ehk 2. välte **b, d, g** märgitakse (missuguse?) ..... tähega. Teised pikad kaashäälikud kirjutatakse (mitme?) ..... tähega. Ulipikk ehk 3. välte kaashäälik märgitakse kirjas (mitme?) ..... tähega.

25. Jälgida järgmises tabelis antud sõnade õigekirjutust ja tarvitada neid sõnu lauseis!

Lühike kaashäälik	Pikk kaashäälik
<p><b>m</b> amet, emis, komisjon, ometi, samet, samuti sumadan</p>	<p><b>mm</b> grammofon, hommik, kummardama, kummut, kakskümmend, ümmargune</p>
<p><b>n</b> kuni, seni, vanik</p>	<p><b>nn</b> hunnik, kannikas, Tallinnas</p>
<p><b>l</b> talitama, talutama</p>	<p><b>ll</b> tellingid, telliskivi</p>
<p><b>r</b> koridor, varustama</p>	<p><b>rr</b> varrukas, ärritama</p>

26. Rühmitada järgmised sõnad vastavalt kaashääliku vältele!

Tunnis, vann, kotiga, pottides, pillama, kummitus, valla-  
tus, nuppu, kassid, sellid, lilla, rippuma, sattuma, raputama,  
mõtetes, summutama, tunnides, tallama, tassima, lossides,  
pillidega, mätas, sammal, püss, pikutama, võtta.

Näit.:

2. välde pikk kaashäälik	3. välde ülipikk kaashäälik
tunnis	vann

27. Kirjutada järgmisis lauseis joone asemele kas **b**, **p**  
või **pp**, **d**, **t** või **tt**, **g**, **k** või **kk**!

**b, p, pp.**

1. Õ—ilased peavad hoolega õ—ima. 2. Õ—etundide  
ajal tuleb õ—etaja seletusi tähelepanelikult jälgida.  
3. Õ—ihimulistele õ—ilastele pakuvad kõik õ—eained kül-  
laldast huvi. 4. Su—elranna läheduses päästeti u—uja.

**d, t, tt.**

5. Võrtsjärv sä—endas päikesepaistel. 6. Läksime ru—u  
koju, et mi—e külmetuda. 7. Kapten oskas sü—itavalt  
ju—ustada. 8. Vanamees kõneles sage—asti mõ—etusi.  
9. Meie tu—avad ru—asid kõik e—epoole. 10. Mi—u  
mootorra—urit möödus ma—userongist. 11. Imestasime  
pime—ate kä—etööd. 12. Keegi kopu—as ka—usekambri  
uksele. 13. Pime—uses ei olnud võimalik ru—emini liikuda.

**g, k, kk.**

14. Ä—iline rahehoog te—itas ru—iorasele tunduvat  
kahju. 15. Sõit laeval mööda jõge on i—a meeldiv. 16. Kuigi  
mehed vastasti—u tülitseksid, lõppesid nende vastasti—u-  
sed tülid harili—ult i—a ko—uleppega.

× 28. Võrrelda järgmisi sõnu!

2. välde -likus, -likust (missuguses? missugusest?)	3. välde -likkus, -likkust (mis? mida?)
(Viibisime) korralikus (ja) heatahtlikus (seltskonnas)	(Peremehe) korralikkus (ja) heatahtlikkus (on hinna- tavad).
(Pääsime) piinlikust (olu- korrast).	(Püüdsin) piinlikkust (var- jata).
Omadussõna sees- ja seest- ütlevas käändes.	Nimisõna nimetavas ja osas- tavas käändes.

29. Tarvitada järgmisis lauseis joone asemel kas **k** või **kk**!

1. Kokkuhoidli—us ja edasipüüdli—us on eestlase ise-  
loomule omaseid jooni. 2. Sellest kokkuhoidli—ust ja  
edasipüüdli—ust õpilasest võib saada kuulus mees. 3. Joob-  
nut karistati avali—us kohas lärmitsemise eest. 4. Imesta-  
sime poisi leidli—ust ja ettevõtli—ust. 5. Oma kirgli—us  
kõnes rõhutas juhataja üksmeele ja lepli—use tarvili—ust.  
6. Silmakirjali—us on pahe. 7. Kuigi seisukorra hädaoht-  
li—us oli kõigile selge, ei teadnud keegi, kuidas sellest  
meeleheitli—ust seisundist pääseda. 8. Kaupmehe liigne  
omakasupüüdli—us äratas pahameelt. 9. Varustuse puudu-  
li—us võib saada saatusli—uks. 10. Noormehe tagasihoid-  
li—us meeldis kõigile. 11. Püüdsime vastuvaidlejaile selgi-  
tada nende arvamuste eksli—ust. 12. Sõbrali—us ja lep-  
li—us vaimus kirjutatud kiri lahendas tüli. 13. Alkoholi  
kahjuli—us on ilmne. 14. Ametniku töö—us, rahuli—us ja  
asjali—us soodustasid ta edasipääsu.

c) Erandlik lihthääliku välte märkimine.

30. Võrrelda järgmiste sõnapaaride õigekirjutust, selgitada nende tähenduslikku vahet ja leida vastavaid lausenäiteid (näit. **Ma** olen noor. **Maa** on lumine)!

ma (mina)	—	maa	me (meie)	—	mee
sa (sina)	—	(ei) saa	te (teie)	—	tee
ja	—	jaa (jah)	su (sinu)	—	suu
mul (minul)	—	mull	kas	—	kass
sel (sellel)	—	sell	kus	—	kuss!
tal (temal)	—	tall	las (lase)	—	lass
tol (tollel)	—	toll	tas (temas)	—	tass
on	—	onn	tos (tolles)	—	toss

Lisaks neile kirjutatakse erandlikult veel järgmised sõnad: ta (tema), nad (nemad), ka, ju, va (vana), mil (mille!), sul (sinul), mus (minus), sus (sinus), ses (selles), kes, mis, et. Sõna lõpul kirjutatakse ühekordne **h** sõnades: jah, kah, säh, ah, oh, noh, neh, puh, aitäh, tohoh jm.

31. Võrrelda ülipika **p**, **t**, **k** ja **s** tarvitamist lühikese ja pika täishääliku või kaksiktäishääliku järel!

Ulipikk kaashäälik lühikese täishääliku järel	Ulipikk kaashäälik pika täishääliku või kaksiktäishääliku järel
<p><b>pp:</b> sepp, toppima</p> <p><b>tt:</b> latt, võttis</p> <p><b>kk:</b> pikk, pakkuma</p>	<p><b>p:</b> seep, kaup</p> <p><b>t:</b> laaf, võitis</p> <p><b>k:</b> piik, paikama</p>
<p><b>ss:</b> püss, kass</p>	<p><b>ss:</b> poiss, kaussi</p>

Pika täishääliku ja kaksiktäishääliku järel kirjutatakse ülipikk **p, t, k** ühe tähega, ülipikk **s** aga kahe tähega.

**32.** Kirjutada kriipsuga märgitud sõnad õigesti!

1. Saabus aeg, mil— ma— vennast pidin lahkuma.
2. Se— oli umbes kella kümne paik—u hommikul.
3. Kül— on— kahju, et— sel— talvel enam saaniga sõit—a ei sa—.
4. To— teekond on— mul— väga hästi meeles.
5. Tol— korral tuli hoogude kaup—a vihma.
6. Rattad vajusid konarlikul teel auk—udesse ja— pori kleep—us vankri külge.
7. Sel—gi päeval oli pois— natuke mõttes.
8. Küsi— sin, mis— tal— kül— viga on—.
9. Ta— ütles: „Ja—, mul— on— kahju kodunt lahkuda!“
10. „Noh—, kül— tuled varsti tagasi!“ lohutasin teda.

### LIITHÄALIKUTE VALTED JA NENDE MÄRKIMINE.

**33.** Hääldata järgmisi sõnu ja rühmitada need vastavalt kaksiktäishääliku vältele (vrd. harj. nr. 26)!

Lained, lainetel, painduma, painutama, toidab, kaeru, vaev, laevu, leibadest, seinal, köidab, sõidetakse, põis, saiad, teibad, raiub, toibuma, nõida, heidab, maias.

Kaksiktäishäälikud (diftongid) võivad olla kas pikad või ülipikad.

**34.** Koostada eelmise harjutuse eeskujul järgmistest sõnadest tabel, kusjuures sõnad oleksid rühmitatud vastavalt liitkaashääliku (konsonantühendi) vältele! Kriipsutada alla tabelis kolmandavärteline liitkaashäälik!

Silmad, silmi, lapsed, lapsi, metsast, mets, kingadel, kingad, nurgast, nurka, hunti, hundid, hulgast, hulka, sirbi,

sirpidega, konksud, konks, marsib, marssima, kartma, kar-  
detakse, mõistan, mõistsin.

### 35. Jälgida ülipika liithääliku märkimist!

Lihthäälik	Ülipikk liithäälik
kümme	kümnes, kümne
linn	linlane, linkond
leppima	leplikkus, leplik
võtta	võtma, võtnud
pikk	piklik

Liithäälikus kirjutatakse iga häälik ühe tähega (kümnes, au).

### 36. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti liithäälikuid!

- Allika kristal—ne vesi kustutas meie janu.
- Lõoke len—das ikka kõr—gemale ja kõr—gemale, kuni ta meie silmist viimaks lõp—likult kadus.
- Pet—lik soopind kõigub käijate jal—ge all.
- Min—di vap—rasti edasi.
- Hüppasime sum—di vette ja ujusime kal—dast eemale.
- Jät—sime küm—nemehelise salga val—vele.
- Võtsin püssi sel—ga ja läksin metsa, hüp—lev kutsikas kannul.
- Jät—ke võt—med eeskotta ja ärge lukustage uk—si!
- Mõt—lesin ülesan—dele, mis meile lahendada ant—i.
- Tallin—lased võivad uh—ked olla oma linna ilule.
- Kirikute kup—lid särasid hõbedaselt.
- Iga küm—nes loos võidab.
- Ruumide küt—miseks tarvitati turvast.
- Laulja häälel oli metal—ne kõla.
- Oleme as—tunud hoopis uude ajajärk—u.
- Meie külaelu hakkab oman—dama enam lin—likku laadi.

37. Jälgige ülipika s märkimist liitkaashäälikuis lss, mss, nss, rss!

3. välte liithääl. s on ülipikk	2. välte liithäälük	3. välte liithäälük r on ülipikk
varss —	varsa	vars — (varre)
valss —	valsi	kõrs — (kõrre)
simss —	simsi	tõrs — (tõrre)
avanss —	avansi	õrs — (õrre)

Erandlikult kirjutatakse ülipikk s kahekordselt liitkaashäälikuis lss, mss, nss ja rss (näit. varss, kuid varsti, vastu jm.).

38. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti kas s või ss! Meeles pidada, et ka pika täishääliku ja kaaksiktäishääliku järel kirjutatakse ülipikk s kahekordselt (vt. p. 31)!

1. Ema tõstis kaus—i vārs—ket lambaliha. 2. Vars—jooksis koplis. 3. Mars—iti muusikahelide saatel. 4. Mitu vārs—i on tarvis homseks pähe õppida? 5. Pois— armastas kirs—e. 6. Arst katsus haige puls—i. 7. Luuavars— läks jārs—ku katki. 8. Orkester mängis mar—si. 9. Vars—ti algab kinos uus seans—. 10. Kõrs— torkis jalga. 11. Sõdurid mars—isid läbi aleviku. 12. Moodsatel ahjudel ei ole teravaid sims—e. 13. Kas mārs—is on heinu? 14. Ema võttis lapse kais—u. 15. Avans—iks nimetatakse ettevõetud palgaosa. 16. Tantsiti parajasti vals—i, kui sisse astusime. 17. Tõrs— täideti veega. 18. Eesti rahvalaulu vārs—ireas on harilikult kaheksa silpi. 19. Meile pakuti mors—i.

39. Vaadelda, kuidas kirjutatakse liidete varal moodustatud sõnu!

Sõna lõpul ja liite algul eri kaashäälikud	Sõna lõpeb ja liide algab sama kaashäälikuga
lipp + kond = lip <b>k</b> ond papp + ne = pap <b>n</b> e lõpp + lik = lõp <b>l</b> ik	õhk + kond = õhk <b>k</b> ond modern + ne = modern <b>n</b> e rüütel + lik = rüüt <b>l</b> ik

Kui sõnatüvi lõpeb sama kaashäälikuga, millega liide algab, siis jääb tüvi muutumatuks.

40. Vaadelda, kuidas kirjutatakse sõnu nende liitmise ja -gi, -ki-liite tarvitamise puhul!

Liitsõna	-gi, -ki
kesk + kool = keskkool pursk + kaev = purskkaev lill + kapsas = lillkapsas	vask + ki = vaskki püss + ki = püsski pall + gi = pallgi
lõpp + punkt = lõpp-punkt	kukk + ki = kukkki

Sõnade liitmisel, samuti -gi, -ki-liite tarvitamisel kirjutatakse sõnad nii, nagu seisaksid nad eraldi (vrd. näit. täpp + ne = tä**p**ne, kuid täpp + ki = tä**pp**ki).

41. Tuletada meelde juhised 3: välte häälikute märkimise kohta ja asendada järgmises kordusharjutuses kriipsud nõutavate tähtedega!

## KOKKUVÕTE.

Üldreegel. Kolmanda välte häälikud kirjutatakse **kahekordse** tähega (sepp, hüppama).

**Uhekordse** tähega kirjutatakse kolmanda välte häälikud,

1) kui nad moodustavad **liithääliku** (kümnes, linlane, nõu),

2) kui nad järgnevad pikale täishäälikule või kaksik-täishäälikule (vaatasin, kõiki), välja arvatud s (poisse) ja

3) erandsõnades (ma, mul).

Erandiks on 1) liithäälikud **Iss, mss, nss, rss** (pulss, marssima) ja 2) juhud, kus sõnatüvi lõpeb sama häälikuga, millega liide algab (salkkond).

Ule ruk—ivälja ja võsa paistis mingi pik—liku hoone katus. 2. Meie rühmars—iskülasse. 3. Lõp—jaamas kohtasime itaal—asi. 4. Salk—ond pealin—lasi jut—les kiir—ongis. 5. Töötasin nii, et särk—i oli märg. 6. Mingi linnu monotoon—e häälitsemine katkestas üldist vaik—ust. 7. Siin—e õhk—ond mõjub tervisele kosutavalt. 8. Mäestikuojas voolas kristal—selge vesi. 9. Vastuvõt—lik pererahvas oli meie vastu lõp—mata lahke. 10. Kat—sin lambi violet—se paberiga. 11. Kül— on to— noormees aga rüütel—ik. 12. Sup—lesime mere mäs—levais laineis. 13. On hea, kui ümber—ingi on sõbralikud naabrid. 14. Vaateak—nal ilutsesid kristal—selt säravad eh—ted. 15. Hoone kesk—üte ei jät—nud midagi soovida. 16. Hom—seks hoia leiba, mit—e tööd! 17. Mõt—lesin, et kül— oleks hea süüa kirs—e.

## SÕNAVALDE.

42. Jälgida järgmistes vanasõnades klambreisse paigutatud häälikuid!

K(äb)i (ei) k(uk)u k(änn)ust k(aug)ele. (Uksk)i t(ark) p(ol)e t(aev)ast t(uln)ud. (Aus) n(im)i (on) k(all)im k(ui)k(uld).

Esimese silbi täishäälikud ja neile järgnevad kaashäälikud kuni teise silbi täishäälikuni on sõna **sisehäälikud**.

43. Eraldada järgmises lauseis sisehäälikud klambritega ja jälgida, missuguses vältes on iga sisehäälik!

Arukad sõdivad sõnadega, rumalad rusikatega. Ega vaga veri värise. Inimene läheb vanemaks, tõbi pahemaks.

11                      11

N ä i t . : (Ar)ukad s(õd)ivad . . .

Kui sõna sisehäälikud on lühikesed, siis on sõna **esma-välteline**.

44. Märkida, missuguses vältes on järgmises lauseis sisehäälikud (nii liht- kui liithäälikud)!

Kuidas söödad, nõnda sõidad. Tubli vikat niidab laia kaare. Õnnetus õpetab. Petis peksab ennast. Hapudki õunad süüakse. Kannatus võidab kurja.

Kui vähemalt üks sõna sisehäälikuist on pikk (ükski pole ülipikk), siis on sõna **teisevälteline**.

45. Kriipsutada alla igas järgmises sõnas ülipikk sisehäälik (nii liht- kui liithäälik)!

Aeg aitab arstida. Vaenlaselt võid ka head õppida. Nõuga jõutakse kaugemale kui jõuga. Laisk ootab ikka päikese loojumist. Õige hõlma ei hakka ükski.

Kui sõna sisehäälikuist vähemalt üks on ülipikk, siis on sõna **kolmandaväteline**.

Kõik ühesilbised sõnad on alati kolmandavätelised.

46. Jälgida järgmise tabeli põhjal sõnaväldet:

1. välde	2. välde	3. välde	
11 k/al/a	2 1 k/aal/ud	3 1	3 1
11 s/ad/ama	2 1 s/õid/ab	3 1 s/õim/ab	
11 /ab/i	1 2 /onn/ist	1 3 /onn/ides, /onn/	1 3
	12 r/ap/utama	1 3 r/app/uma	
	1 2 s/ilm/ad	1 3	1 3
	2 2 /aut/o	2 3 /oot/ama	

Sõnavälde, nagu selgub eelmisest, on sõna sisehäälikute väldest.

47. Leida järgmises lauses jämendatult märgitud sõnade välde!

1. **Rukis** oli maha tallatud, nähtavasti olid loomad olnud **rukkis**. 2. Poisid heitsid **ketast**. 3. **Kettast** ei lahkunud nad koduski. 4. Mäe sees oli **koobas**. 5. Selles **koopas** olevat vanasti elatud. 6. **Võõras** inimene võib **võõras** kohas kergesti eksida. 7. See kasukas on sellepärast **kallis**, et selle krae on valmistatud eriti **kallist** nahast. 8. Lõunamaa **taevas** on tumesinine. Aikesepilved olid **taevas**. 9. **Põõsas** on õisi

täis. 10. Linnupesa on **põõsas**. 11. Lambad olid **naeris** (= naerimaal). 12. **Naeris** maitstes lastele hästi.

Sõnavälte määramisel tekitab harilikult raskusi teise ja kolmanda välte määramine. Et selgitada teise ja kolmanda välte vahet, oleks kasulik järgmisi juhiseid silmas pidada.

Kolmandaväلتelise sõna ülipikal sisehäälikul on võimalik hääldamisel peatuda, ilma et sõna tähendus selle all kannataks, teiseväلتelise sõna sisehääliku il aga pole see võimalik. Võtame näiteks sõnad *silmad* ja *silmi*. Sõna *silmi* hääldamisel võime peatuda 1-häälikul (*silmi*), sõna *silmad* hääldamisel me ei saa aga sellel häälikul peatuda. Teiselt poolt on võimalik teise ja kolmanda välte vahet leida ka sel teel, et korratakse sõna kaht esimest silpi mitu korda. Kui kordamisel tundub, et esimene ja teine silp on enamvähem ühepikkused, siis on sõna teises vältes; kui aga tundub sõna esimene silp pikemana kui teine, siis on sõna kolmandaväلتeline.

Võrrelda seejuures järgmist tabelit:

2. välde	3. välde
sõb — rad	sõp — ra
lae — na/ta	lae — na/mi/ne

## ASTMEVAHELDUS.

48. Jälgida järgmiste sõnade sisehäälikuid!

K/**ukk**/ l/**aul**/is.

K/**oer**/ h/**auk**/us.

L/**ind**/ l/**end**/ab.

/**Õd**/e l/**ug**/es raamatut.

K/**uk**/ed l/**aul**/avad.

K/**oer**/ad h/**aug**/uvad.

L/**inn**/ud on l/**enn**/anud.

/**Õed**/ l/**oev**/ad raamatuid.

Nähtust, kus ühe ning sama sõna sisehäälikud eri vormides erisugusel kujul esinevad, nimetatakse **astmevahelduseks**.

Kui astmevaheldus avaldub sõna sisehäälikute välte muutumises, siis kutsutakse seesugust vaheldust **vältevahelduseks** (kukk — kuked). Kui aga astmevahelduse puhul üks sõna sisehäälikuist kas kaob või asendub mõne teise häälikuga, siis on tegemist **laadivaheldusega** (õde — õed, lind — linnud).

Astmeid on kaks: **tugev** (kukk, õde) ja **nõrk** (kuke, õe).

Et leida, kas sõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta, on tarvis võrrelda käändesõnade omastavat ja osastavat, pöörd sõnade da-tegevusnime ja olevikku.

#### a) Vältevaheldus.

49. Rühmitada järgmised sõnad vastavalt vältele tabelisse (vrd. p. 46)!

Tuul, tuuled, saan, saanis, naelad, naelu, lepp, lepa, võttis, võtab, pakun, pakkuma, aitama, aidata, paik, paiga, rüüpama, rüübati, istuda, istub, kondid, kontidest, põdrad, põtru, varsa, varssade jne.

Näit.:

3. välde — tugev aste	2. välde — nõrk aste
tuul, saan	tuuled, saanis

Vältevahelduslikes sõnades on sõnade kolmanda vältelised vormid tugevas astmes, teisevältelised nõrgas astmes.

b) Laadivaheldus.

50. Vaadelda järgmises tabelis esinevate sõnade sisehäälikuid!

	Tugev aste	Nõrk aste	Vahelduvad häälikud	
<b>b</b>	tuba leib halb kurb tõmbama	toa leiva halva kurva tõmmata	<b>b</b> <b>b</b> <b>lb</b> <b>rb</b> <b>mb</b>	— <b>v</b> <b>lv</b> <b>rv</b> <b>mm</b>
<b>d</b> ( <b>t, s</b> )	kaduma sõda uus (uude, uut) sild keeld kord kõrs, kõrde keerd kandma käände koht	kaob sõja uue silla keelu korra kõrre keeru kannan kääne koha	<b>d</b> <b>d</b> <b>s</b> <b>ld</b> <b>ld</b> <b>rd</b> <b>rs, rd</b> <b>rd</b> <b>nd</b> <b>nd</b> <b>ht</b>	— <b>j</b> — <b>ll</b> <b>l</b> <b>rr</b> <b>rr</b> <b>r</b> <b>nn</b> <b>n</b> <b>h</b>
<b>g (k)</b>	lagi selg halg märg kurg nahk lesk	lae selja halu märja kure naha lese	<b>g</b> <b>lg</b> <b>lg</b> <b>rg</b> <b>rg</b> <b>hk</b> <b>sk</b>	— <b>lj</b> <b>l</b> <b>rj</b> <b>r</b> <b>h</b> <b>s</b>

Laadivahelduslikes sõnades tugeva astme vormides esinevad häälikud **b, d (t, s)** ja **g (k)**; nõrga astme vormides need häälikud on kas kadunud, asendunud **j** ja **v**-ga või sarnlevad eelmise häälikuga.

51. Muuta järgmised laused nii, et jämendatult märgitud sõnad esineksid mitmuse samas käändes! Tugevaastmelis-tele vormidele tõmmata kriips alla!

1. **Kuub** on varnas. 2. Ka **tõve** vastu leidub rohtu. 3. **Toas** sumisesid kärbsed. 4. Vesi **jões** on tõusnud. 5. **Mägi** on kaugel. 6. Kaupa saab kätte **laost**. 7. Mis **lambal** viga on? 8. **Kärjes** oli mesi. 9. Ära mängi **sulega!** 10. Isa jalutas **pojaga**. 11. **Ajalehes** avaldati vastav üleskutse. 12. **Varvas** on vigastada saanud. 13. Sõitsime **reega**. 14. Isandad sõitsid **tõllas**. 15. **Härjale** ja **seale** anti süüa. 16. Kasukas oli tehtud **halvast nahast**. 17. **Turvast** tarvitatakse kütteks. 18. Naaber teenis **veoga** rohkesti raha. 19. **Nuga** on laual. 20. Õppisin ühes **vennaga**. 21. **Aias** on käsil kevadised tööd. 22. Kat- sime augu **lauaga**. 23. Katusenurk toetus **sambale**. 24. **Orus** oli veel niiske. 25. Käisin **poes**. 26. **Tald** on läbi kulunud.

Näit.: Kuued on varnas. Ka **tõbede** vastu leidub rohtu.

52. Tähele panna täishäälikute muutust laadivahelduse puhul!

Tugev aste.	Nõrk aste.	Täishäälikute muutus.
1. <b>sig</b> a <b>sid</b> uma <b>lag</b> i	<b>se</b> a <b>se</b> on <b>la</b> e	<b>i</b> muutub <b>e</b> -ks

Tugev aste.	Nõrk aste.	Täishäälikute muutus.
2. tuba lugema kägu lugu	toa loen käo loo	u muutub o-ks
3. süsi küdema	söe köeb	ü muutub ö-ks

Nõrgas astmes **b**, **d** (**s**) ja **g** kao tõttu muutuvad ka täishäälikud, ja nimelt **i** muutub **e**-ks, **u** — **o**-ks ja **ü** — **ö**-ks.

53. Panna klambreis olevad astmevahelduslikud sõnad nõutavasse vormi!

1. Talvel, kui (aiateivas) pauguvad külmast, tuleb viibida rohkesti (tuba). 2. Tasa langevad (lumehelve). 3. Puud veetakse kohale ja (laduma) riita. 4. Ahjus hõõguvad veel üksikud (süsi). 5. Rõõmuhelk libises üle tütarlapse (nägu). 6. Millal küll (kaduma) pahad (tegu)! 7. Sügisel on tihti pilvine ja (sadama) vihma. 8. Sepp (taguma) haamriga tulist rauda. 9. Aias kasvavad herned ja (uba). 10. Tüdruku vanemad olid veetnud kogu oma (eluiga) Tallinnas. 11. Väino ostis (pood) kompvekke. 12. Parandage hoolikalt kõik (keeleviga)! 13. Kelle (luba) sa läksid suplema? 14. Mul oli kahju vaesestlapsest ehk (orb). 15. Kas igaüks on oma (jagu) juba kätte saanud? 16. Ema tegi tule (pliit) alla. 17. Elu mitmekesised (tarve) nõuavad rahuldamist. 18. Poiss oli püüdnud ühe (vähk), mõned (särg) ja kilose (haug).

## RÕHK.

54. Vaadelda ja võrrelda järgmiste sõnade hääldamist!

láadaline póemees léndur	balláad poéet diréktor
sámmuma aitama óhkama	niisámuti aitä'h tohóh
Rõhk 1. silbil, s. o. 1. silp on tugevamini hääldatav.	Rõhk on mõnel järgsilbil.

Eesti keeles on pearõhk esimesel silbil.

Paljudel võõrsõnadel ja mõnedel abisõnadel on pearõhk ka järgsilpidel.

Kaasrõhk on harilikult kolmandal ja viiendal silbil (näitlejanna, juhusli'kkude).

## PEENENDUS.

55. Võrrelda järgmiste sõnade hääldamist!

kuupalk	kuusepalk
piiritulp	aedtulp
lambatall	hobusetall
kohvikann	mängukann
külajutt	värviutt

Häälikute „pehmemat“ hääldamist, nagu see esineb näiteks sõnades kuusepalk, mängukann jt., nimetatakse **p e e n e n d u s e k s** (palatalisatsiooniks). See nähtus esineb häälikute **l, n, r, s** ja **t, d** puhul.

# Vormiõpetus.

## SÕNALIIGID.

### A. Käändsõnad.

56. Vaadelda järgmisis lauseis jämendatult märgitud sõnu!

**See tubli poiss** päästis uppumisohust lapse.

**Selle tubli poisi** nimi on Lembit.

**Seda tublit poissi** kiidetakse.

**Sellesse tublisse poisisse** suhtutakse aupaklikult.

**Sellest tublist poisist** kasvab eeskujulik mees.

Sõnu, mida on võimalik käändata (näit. see tubli poiss), nimetatakse **käändsõnadeks** (noomeniteks).

57. Leida 15 asjade, olendite ja olukordade nimetust!

Näit.: sulg, paber, loom, uni, seisak, haigus jne.

Sõnu, mis märgivad asju, olendeid ja olukordi, nimetatakse **nimisõnadeks**.

Nimisõnade puhul võime esitada küsimuse: **kes? mis?**

Näit.: Kes töötab? I s a töötab. Mis see on? See on l e n n u k.

58. Leida 10 omadust väljendavat sõna, mis vastaksid küsimusele: **missugune?**

Näit.: r a s k e (puu), i l u s (tee), s u u r (poiss), v a l g e (paber), h a i g e (laps).

Sõnu, mis näitavad, **missugune** on mingi asi, olend või olukord, nimetatakse **omadussõnadeks**.

59. Leida 10 sõna, mis märgivad arvu või järjekorda!

Näit.: kaheksa, kaksteistkümmed, teine, tuhande üheksasaja neljakümnes jne.

Sõnu, mis märgivad arvu või järjekorda, nimetatakse **arvsõnadeks**.

Arvsõnad vastavad küsimusele: **mitu? mitmes?**

60. Jälgida, mida tähendavad järgmised jämendatult märgitud sõnad!

Linnud otsivad **endile** (s. o. lindudele) vaikseid pesitsemiskohti, sest **nad** (s. o. linnud) kardavad, et muidu **nende** (s. o. lindude) poegadel pole mõnus kasvada. **Niisuguseid** (s. o. vaikseid) kohti leiavad nad metsades ja puiestikes.

Sõnu, mis asendavad kõne all olevaid nimi- või omadussõnu, nimetatakse **asesõnadeks**.

Asesõnad on näiteks: mina, sina, tema, meie, teie, nemad, enese, oma, see, too, niisugune, selline, kes, mis, missugune, kumb, keegi, miski, mingi jt.

61. Määrata kõik käandsõnad mingist luuletusest!

## B. Pöördsõnad.

62. Vaadelda järgmisis lauseis jämendatult märgitud sõnade muutmist!

Koolis **õpin** mina, **õpid** sina ja **õpib** temagi. Me kõik **õpime** hoolega. Me **õpime** täna, **õppisime** eile ja kavatsame hommegi **õppida**. Me teame, et kes **ei õpi** koolis, see ei jõua ka elus edasi. Peame kõik **õppima**, et saada tublikeks kodanikkudeks.

Sõnu, mida on võimalik pöörata (näit. sõna õppima), nimetatakse **pöördsõnadeks** (verbideks).

Pöördsonad märgivad tegemist või mingisuguses olukorras olemist ja vastavad küsimusele: mida teen? mida teed? mida tegin? mida olen teinud? mida olin teinud? mida teeksin? mida tegevat? mida tehakse? mida teha? jne.

### C. Abisõnad.

63. Jälgida järgmises palas jämendatult märgitud sõnu ja vaadelda, kas ka neid on võimalik muuta!

#### Kuuse otsas.

Opman tahtis kuulda ja näha, mis õitselised **öösel** teevad. Ronis **sellepärast** suure kuuse **otsa**.

Õitselised said sellest **aru** ja tegid **just** selle kuuse **alla** suure tule **üles**. Suits tahtis opmani hinge võtta.

Mehikesel **ei** aidanud **viimaks** muu, **kui** pidi kuuse **otsast** **maha** hüppama. Sattus **just** keset tuld.

Kargas tulest **välja** ja jooksis **kiiresti** edasi.

Mehed karjuma: „**Ennäe**, kurivaim kukkus kuuse **otsast** tulle!“ Vemblad kätte **ja** opmanit **taga** ajama.

**Ei** sest **saadik** opman enam mehi varitsenud.

(Eesti rahvanali.)

Sõnu, mis ei muutu (näit. eile, varsti, üles, ja, ning, tõttu, vastu, noh, aitäh) või ainult mõnedes vormides muutuvad (näit. juurde, juures, juurest, otsa, otsas, otsast), nimetatakse **abisõnadeks** (partikliteks).

64. Leida mingist lugemispalast pöörd- ja abisõnu!

### SUUR JA VAIKE ALGUSTAHT.

65. Leida riikide, linnade, jõgede, mägede, merede, järvede, saarte, loomade ja inimeste (nii ees- kui perekonna-) nimesid, igast liigist vähemalt kaks!

Seesuguseid nimesid, mis on pandud teatavale üksik-  
esemele või üksikolendile, nimetatakse **pärisnimedeks**.

**Pärisnimed kirjutatakse suure algustähega.**

**66.** Jälgida järgmiste pärisnimede õigekirjutust!

1. Lugesin ajalehte „Eesti Sõna“. 2. Ajakiri „Eesti Kir-  
jandus“ ilmus Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel. 3. Vaba-  
duspäeva puhul esines Eesti Omavalitsuse juht Tallinnas  
pikema kõnega.

4. Eesti kirjanduse parimaks teoseks peetakse  
A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus“. 5. Aktus avati  
R. Kulli „Kodumaa marsiga“.

Ajalehtede, ajakirjade, asutuste ja organisatsioonide  
nimedes kirjutatakse **iga sõna** — peale abisõnade — **suure  
algustähega**.

Teoste (näit. kirjandusteoste, muusikapalade jm.) nime-  
tustes kirjutatakse ainult **esimene sõna suure algustähega**.

**67.** Vaadelda järgmisi päris- ja üldnimesid ja nende  
kirjutamist!

Pärisnimi	Üldnimi
Mihkel, Kadri Juuli, August	mihklipäev, kadripäev juulikuu, augustikuu
Rootsi, Saksamaa Saaremaa, Mulgimaa	rootslane, sakslane saarlane, mulk
Mari, Mart Juhan Liiv, „Kalev“	mari, mardisant liiv, kalev

Pühade ja tähtpäevade nimetused on üldnimed ja kirju-  
tatakse väikese algustähega (näit. vabanduspäev, jüripäev,  
jõulud). Samuti kirjutatakse väikese algustähega ka

rahvust või maa-alale kuuluvust märkivad sõnad (nagu soomlane, tartlane).

68. Võrrelda omadussõnu ja pärisnimesid järgmises lauseis!

Omadussõna (küsimus: missugune?)	Pärisnimi (küsimus: mis? kes?)
<p>Õpime koolis <b>eesti</b> ja <b>saksa</b> (missugust?) keelt. Lasksin endale valmistada <b>türgi</b> diivani. Oleme <b>luteri</b> usku.</p>	<p>Laev sõidab <b>Eestist Taani-maale</b> (kust kuhu?). Nägime <b>Türgi</b> (s. o. Türgi riigi) saadikut. Martin <b>Luther</b> elas Saksa-maal.</p>

69. Tarvitada järgmises lauseis õigesti kas väikest või suurt algustähte!

1. Suviti oli (narva-jõesuus) nii (tallinlasi) kui (tartlasi).  
2. Kuumadel (juulikuu) päevadel on mõnus (tamula) järves supelda. 3. Laulupidul äratasid erilist tähelepanu (muhulaste) värvirikkad rahvariided. 4. Autode kokkupõrge juhtus (jaama) tänavas. 5. Poisil oli puusal (soome) puss.  
6. Pärast (jumalateenistust) läks (kadri) koju. 7. Poest ostis ta paki (hiina) teed ja kilo (viini) vorste. 8. Kalakaupmehel olid (vene) saapad jalas. 9. Isegi mööda raudteed sõites võib märgata, et (lõuna-eesti) loodus on mitmekesisem kui (põhja-eesti) oma. 10. Tänumeeli tuletame meelde neid, kes (eesti vabadussõjas) kangelaslikult võitlesid. 11. Enne (jõulu) olid külmad ilmad. 12. Ka (saksa) keelde on tõlgitud mitmed (eesti) kirjanduse silmapaistvamad teosed. 13. August Gailit kirjeldab oma romaanis („isade maa“) (eestlaste) ja (venelaste) vahelisi võitlusi. 14. Teatavasti

kuuluvad (eestlased soome-ugri) rahvaste hulka. 15. Ka vanasti on (mardipäeva) ajal (mardid) ja (kadripäeva) ajal (kadrid) ringi käinud.

70. Koostada palvekiri, milles algkoolilõpetaja avaldab soovi kuhugi teenistusse astuda! Andmed valida vabalt! Eeskujuks tarvitada palvekirja (vt. p. 270)!

Tähele panna! Viisakussõnad nagu *Härra Direktor, Härra Koolijuhataja, Härra Minister, Teie* jt. kirjutatakse kirjas suure algustähega.

### PÕHIKÄANDED.

71. Jälgida järgmise tabeli põhjal, missugustes käänetes esineb **ainsuse omastava**, missugustes **mitmuse omastava** ja missugustes **i-mitmuse sisseütleva** tüvi.

Käänded	A i n s u s			
Nimetav	jalg			ratas
Omastav		<b>jala</b>	<b>ratta</b>	
Osastav	jalga			ratas-t
Sisseütl.	jalga	<b>jala-sse</b>	<b>ratta-sse</b>	
Seesütl.		<b>jala-s</b>	<b>ratta-s</b>	
Seestütl.		<b>jala-st</b>	<b>ratta-st</b>	
Alaleütl.		<b>jala-le</b>	<b>ratta-le</b>	
Alalütl.		<b>jala-l</b>	<b>ratta-l</b>	
Alaltütl.		<b>jala-lt</b>	<b>ratta-lt</b>	
Saav		<b>jala-ks</b>	<b>ratta-ks</b>	
Olev		<b>jala-na</b>	<b>ratta-na</b>	
Rajav		<b>jala-ni</b>	<b>ratta-ni</b>	
Kaasaütl.		<b>jala-ga</b>	<b>ratta-ga</b>	
Ilmaütl.		<b>jala-ta</b>	<b>ratta-ta</b>	

Käänded	M i t m u s			
Nimetav		<b>jala-d</b>	<b>ratta-d</b>	
Omastav	<b>jalgade</b>			<b>rataste</b>
Osastav	jalgu		rattai-d	
Sisseütl.	<b>jalgade-sse</b>	<i>jalu-sse</i>	rattai-sse	<b>rataste-sse</b>
Seesütl.	<b>jalgade-s</b>	<i>jalu-s</i>	rattai-s	<b>rataste-s</b>
Seestütl.	<b>jalgade-st</b>	<i>jalu-st</i>	rattai-st	<b>rataste-st</b>
Alaleütl.	<b>jalgade-le</b>	<i>jalu-le</i>	rattai-le	<b>rataste-le</b>
Alalütl.	<b>jalgade-l</b>	<i>jalu-l</i>	rattai-l	<b>rataste-l</b>
Alaltütl.	<b>jalgade-lt</b>	<i>jalu-lt</i>	rattai-lt	<b>rataste-lt</b>
Saav	<b>jalgade-ks</b>	<i>jalu-ks</i>	rattai-ks	<b>rataste-ks</b>
Olev	<b>jalgade-na</b>	<i>jalu-na</i>	rattai-na	<b>rataste-na</b>
Rajav	<b>jalgade-ni</b>	<i>jalu-ni</i>	rattai-ni	<b>rataste-ni</b>
Kaasaütl.	<b>jalgade-ga</b>	<i>jalu-ga</i>	rattai-ga	<b>rataste-ga</b>
Ilmaütl.	<b>jalgade-ta</b>	<i>jalu-ta</i>	rattai-ta	<b>rataste-ta</b>

72. Kirjutada eelmise tabeli põhjal kõik ainsuse omastava põhjal moodustatud käänded sõnadest kas *pime*, *ninakas* või *kott*, *kate*!

**Ainsuse omastava tüvi esineb kõigis ainsuse käändeis (alates sse-lõpulise sisseütlevaga) ja mitmuse nimetas.**

73. Kirjutada eelmise tabeli põhjal kõik mitmuse omastava alusel moodustatud käänded sõnadest kas *rahulik* ja *mõte* või *lukk* ja *liige* (mitm. omast. liikmete)!

**Mitmuse omastava tüvi esineb kõigis de-mitmuse käändeis.**

**Ainsuse omastav ja mitmuse omastav on põhikäänded, sest nende tüved on aluseks teiste käänete moodustamisel.**

## Käänamine tüüpsõnade eeskujul.

Tark — kasvandik
------------------

74. Jälgida *tark* — *kasvandik*-tüüpi sõnade käänamist!

### A i n s u s

Nim.	tark	kasvandik
Omast.	targa	kasvandiku
Osast.	tarka	kasvandikku
Sisseütl.	targasse	kasvandikusse
	tarka	kasvandikku

### M i t m u s

Nim.	targad	kasvandikud
Omast.	tarkade	kasvandikkude
		e. kasvandike
Osast.	tarku	kasvandikke
Sisseütl.	tarkadesse	kasvandikkudesse
	targusse	kasvandikesse

Samuti kui *tark* käänduvad: nõrk, laev, varss, halb, leht (m. os. lehti), jälg, nurk, rong (m. os. ronge), riik, ader, põder, teder, asi jt.

Nagu *kasvandik* käänduvad: rentnik, mõisnik, laevnik, kunstnik, õnnelik, puiestik, rahulik jt.

75. Leida ainsuse seesütlev sõnadest *nurk*, *paat*, *pink*, *laut*, *aed*, *selg*, *park*, *kott*, *latv*, *tund*, *ait*, *tipp*, *hütt*, *metsatukk*, *pood*, *lodi*, *lõõg*, *vald*!

Sõnadel, mille omastav on nõrgaastmeline (näit. nurga, paadi), on ka seesütlev nõrgas astmes.

76. Märkida mitmuse omastav sõnadest *halb, poeg, pilv, roog, kapp, lesk, piisk, mapp, kaart, sulg, tuba, sõber, patt, hind, mart, jõulud, kott, lodi, plekk!*

Mitmuse omastav *tark-tüübist* on alati tugevaastmeline. Sõnatüübist *kasvandik* on tugevaastmelise mitmuse omastava kõrval lubatav ka nõrgaastmeline, näht. *kasvandikude* ehk *kasvandike, õnnelikkude* ehk *õnnelike*.

Uus — keel

77. Jälgida *uus* — *keel*-tüüpi sõnade käänamist!

	A i n s u s		M i t m u s	
Nim.	uus	keel	uued	keeled
Omast.	uue	keele	uute	keelte
Osast.	uut	keelt	uusi	keeli
Sisseütl.	uuesse	keellesse	uutesse	keeltesse
	uude	keelde	uusisse	keelisse

Nagu *uus* käänduvad:

k õ i s, õis, reis, viis, paas, kuus;  
 k õ r s (om. kõrre), vars, tõrs, õrs;  
 k a a s (om. kaane, m. os. kaasi), küüs, lääś;  
 k ä s i (os. kätt, sisseütl. kätte, m. om. käte, m. os. käsi),  
 süsi, lüsi, mesi, tõsi.

Nagu *keel* käänduvad: meel, tuul, nool, huul, seen, soon, peen, joon, äär, juur, veer jt.

78. Tarvitada järgmisis lauseis kas ainsuse sisseütlevat või mitmuse omastavat!

1. Tammsaare „Tõde ja õigus“ on tõlgitud mitmesse (keel). 2. Raamat libises tüdruku (käsi) vahelt maha. 3. Tuul

pöördus (lääs). 4. Pange paberid (kaas) vahele! 5. Hiir sat-  
 tus kassi (küüs) vahele. 6. Läksime jõe (äär). 7. Puud lähe-  
 vad (õis). 8. Mulle tuli (meel), et me ilma võtmeta ei pää-  
 segi (uusmaja). 9. Suurvee ajal ümbritseb kalurionni ääretu  
 (vesi-) legendik. 10. Puud olid mere poolt puhuvate (suur  
 tuul) tõttu paindunud kõveraks. 11. Andke aerud minu  
 (käsi)! 12. Vesi voolas igalt poolt üle nõu (äär). 13. Jaan  
 hakkas endale ja oma perele (laas) eluaset rajama. 14. Poi-  
 sid jaotati kahte (suur) rühma. 15. Pillid seati (hää!l).  
 16. (Noor) vaimustusel ei olnud piire. 17. Tuli hõõgus (süsi)  
 sees. 18. Vala vesi (tõrs).

Tähele panna! Ainsuse sisseütleva lõpul on neis sõna-  
 des **-de**, mitmuse omastavas **-te**.

### Rikas — tütar

79. Vaadelda *rikas* — *tütar*-tüüpi sõnade käänamist!

	A i n s u s		M i t m u s	
Nim.	rikas	tütar	rikkad	tütred
Omast.	rikka	tütre	rikaste	tütarde
Osast.	rikast	tütart	rikkaid	tütreid
Sisseütl.	rikkasse	tütresse	rikastesse	tütardesse
			rikkaisse	tütresse

Nagu *rikas* käänduvad: mätas, teivas, lammas, kirves;  
 mõte, kate, kolle, tõlge, hüpe, vise jt.

Siia kuuluvad ka *liige* (om. liikme)-tüüpi sõnad, millede  
 mitmuse omastav on *liikmete*, näit. *võti*, *aste*, *iste*, *riipse*,  
*mähe*, *seitse* jt.

Nagu *tütar* käänduvad: aken, peenar, küünal, koonal,  
 kannel, kukal, katel, pastel (om. pastla) jt.

80. Kirjutada järgmisis lauseis klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Tööline oli vigastanud oma (pöial). 2. Koosolekust osavõtt oli kohuslik kõikidele (liige). 3. Kasulikku (ettevõtte) tuleb toetada. 4. Vanasti juhtisid mõisatööd (kubjas). 5. Peeter võttis raamatud (kaenal) ja läks koju. 6. Kui me (lõpe) pärale jõudsime, oli (lõke-) tuli juba kustunud. 7. Perenaine kõneles tihti oma linnas elavatest (tütar). 8. Küll oli poiss uhke oma uute (pastal) üle. 9. Suvel tuleb võidelda nii (kärbes) kui ka sääskede vastu. 10. Otsustasime sõita (jalgratas). 11. Päikesepoolsete (aken) alla oli kitsasatele (peenar) istutatud mitmesuguseid ilutaimi. 12. Tornisel ööl tantsivad merihaldjad vahutavate (laine) harjadel. 13. Mõnus on veeta pühi oma (perekonnaliige) keskel. 14. Põlevate (jõuluküünal) sära rõõmustab lapsi. 15. Mets vaikib langevate (lumehelve) all. 16. Kütt kutsuti (kohus).

81. Võrrelda astmevahelduse esinemist *rikas* — *tütar*- ja *tark* — *kasvandik*-sõnatüüpides!

#### A i n s u s

Nim.	rikas	tütar	<b>tark</b>	<b>kasvandik</b>
Omast.	<b>rikka</b>	<b>tütre</b>	targa	kasvandiku
Osast.	rikast	tütart	<b>tarka</b>	<b>kasvandikku</b>
Sisseütl.	<b>rikkasse</b>	<b>tütresse</b>	targasse	kasvandikusse
			<b>tarka</b>	<b>kasvandikku</b>

#### M i t m u s

Nim.	<b>rikkad</b>	<b>tütred</b>	targad	kasvandikud
Omast.	rikaste	tütarde	<b>tarkade</b>	<b>kasvandikkude</b>
Osast.	<b>rikkaid</b>	<b>tütreid</b>	tarku	<b>kasvandikke</b>
Sisseütl.	rikastesse	tütardesse	<b>tarkadesse</b>	<b>kasvandikku-</b>
			<b>desse</b>	
	<b>rikkaisse</b>	<b>tütresse</b>	targusse	kasvandikesse

Nagu võrdlusest selgub, on need sõnatüübid astmevahelduse seisukohalt vastupidised. Sõnatüübis *rikas* — *tütar* on nimetav nõrgas ja omastav tugevas, sõnatüübis *tark* — *kasvandik* aga nimetav tugevas ja omastav nõrgas astmes.

Mitmuse osastav on astmevahelduslikes sõnades alati tugevas astmes.

<b>Aasta — raamat</b>
-----------------------

82. Jälgida *aasta* — *raamat*-tüüpi sõnade käänamist!

A i n s u s

M i t m u s

Nim.	aasta	raamat	aastad	raamatud
Omast.	aasta	raamatu	aastate	raamatute
Osast.	aastat	raamatut	aastaid	raamatuid
Sisseütl.	aastasse	raamatusse	aastatesse	raamatutesse
			aastaisse	raamatuisse

Samuti käänduvad: võimla, õhtu, kange, veski (m. os. veskeid), väeti, jõukas, mustjas; nädal (om. nädala), kartul (kartuli), paber, lootsik, kuningas (os. kuningat), neljas (om. neljanda, os. neljandat e. neljat); hale (om. haleda), pime, lage, tore, ese (om. eseme), ase, habe, ige, vare jt.

Eriti tuleb tähele panna, et siia rühma kuuluvad oma käänamiselt ka sõnad nagu *kindel* (om. kindla, os. kindlat), *number* (os. numbrit), *kelder*, *vanker*, *klamber*, *koppel*, *kangur*, *ankur* jt.

83. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti kas ainsuse osastavat või mitmuse nimetavat!

1. Isa kavatseb endale osta uut (vanker). 2. Noorem aus-tagu (vanem)! 3. (Tüdruk) mängivad palli. 4. Me armas-

tame (Eesti), oma (kodumaa). 5. Kuulsime heintes mingi-  
sugust (krõbin). 6. Meil oli viis (kilomeeter) hobusega sõita.  
7. Mõned (vanker) olid uuesti värvitud. 8. Klassis oli kaks  
korralikku (tahvel). 9. Suur sild läks maksma umbes paar-  
sada (miljon). 10. Korteris oli vähe (mööbel). 11. Ootasime  
(mardiõhtu). 12. Vihm mängib aknaklaasidel oma (lõp-  
matu) mängu. 13. Olin paar (nädal) maal. 14. Tervitasime  
(õpetaja). 15. Poes müüdi (suhkur). 16. Andsin oravale  
paar (päkel). 17. Otsiti (haamer). 18. Hobune pidi vedama  
(raske koorem). 19. Saabusid (rõõmus sõnum).

84. Märkida ainsuse osastav ja mitmuse omastav sõna-  
dest *pikker, koppel, nukker, kuppel, kukkel, kittel, vapper,*  
*tapper, kukkur!*

85. Võrrelda sõnade *kindel* ja *aken* käänamist!

	A i n s u s		M i t m u s	
Nim.	kindel	aken	kindlad	aknad
Omast.	kindla	akna	<b>kindlate</b>	<b>akende</b>
Osast.	<b>kindlat</b>	<b>akent</b>	kindlaid	aknaid
Sisseütl.	kindlasse	aknasse	<b>kindlatesse</b>	<b>akendesse</b>
			kindlaisse	aknaisse

*Kindel* on astmevahelduseta sõna (käändub *aasta* ees-  
kujul) ja selles liitub ainsuse osastava lõpp **-t** ja mitmuse  
tunnus **-te** ainsuse omastava tüvele (kindla-t, kindla-te),  
*aken* aga on astmevahelduslik sõna (*tütar*-tüüpi) ja siin lii-  
tub ainsuse osastava lõpp **-t** ja mitmuse tunnus **-de** ainsuse  
nimetava tüvele (aken-t, aken-de). *Kindel* on kolmanda-  
värteline, *aken* aga teisevärteline sõna.

86. Leida ainsuse osastav ja mitmuse omastav sõnadest  
*korsten, katel, tapper, number, päkel, kukal, kamber,*  
*pipar, sammal!*

87. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti klambreis olevaid sõnu!

1. Onu ehitab suurt (kelder). 2. Karjapoiss oli uhke oma uutele (pastal). 3. Meil tuleks enam hoolitseda korralikkude (elamu) eest. 4. Suurte vihmasadude tõttu oli (tuhat) inimeste elu hädaohus. 5. Tuletõrjujad oma (läikiv kiiver) meeldisid lastele. 6. Mõnus on suvel lebada (kõrvetav päikesekiir) all. 7. Tahame elada vabadena ja (õnnelik). 8. Paljudele (suusataja) meeldib sõita mägedes. 9. Õpetaja jutustas meile muistsetest (lossivare). 10. Pardipojad põgenesid kiiresti kaldaveersetesse (kõrkjas). 11. Taat otsis kõikidest (tasku), kuid ta ei leidnud (taskurätik). 12. Järgnesime rõõmuga oma (väsimatu) juhtidele. 13. Ilus on jalutada vaiksetel (suveõhtu). 14. Raske oli rännata mööda (põhjatu tee). 15. Paar (peenar) minu aiamaast on (porgand) all.

88. Võrrelda sõnatüüpide *saunik* ja *mõisnik* käänamist!

#### A i n s u s

Nim.	saunik (2. välde)	mõisnik (3. välde)
Omast.	saniku	mõisniku
Osast.	saunikut	mõisnikku
Sisseütl.	saunikusse	mõisnikusse e. mõisnikku

#### M i t m u s

Nim.	saunikud	mõisnikud
Omast.	saunikute	mõisnikkude e. mõisnike
Osast.	saunikuid	mõisnikke
Sisseütl.	saunikutesse	mõisnikkudesse
	saunikuisse	mõisnikesse

*Saunik*-tüüpi astmevahelduseta sõnade ainsuse osastava lõpp on **-t**, mitmuse tunnus **-te**. *Mõisnik*-tüüpi sõnad

on astmevahelduslikud ja nende osastav on tugevaastme-  
line ja kirjutatakse kahe k-ga (rentnikku).

89. Rühmitada järgmised sõnad vastavalt sellele, kas nad käänduvad *saunik* või *mõisnik* sõna eeskujul, ja leida nende sõnade ainsuse osastav!

Kartlik, rahulik, vastik, ööbik, legendik, lüpsik, kuusik, tõrvik, tulevik, saadik, lihunik, lepik, jooksik, mõistlik, puiestik, kolmandik, kaustik, nõmmik, leplik, rästik, sisalik, laevastik, laulik, lõplik, kaksik, lootsik, rätik, künklik, maastik, elanik, metsik, lugemik, hommik, kunstnik.

Näidis:

Saunik	Mõisnik
vastik, vastikut ööbik, ööbikut	kartlik, kartlikku rahulik, rahulikku

90. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti klambreis märgitud sõnu!

1. Pange kiri (ümbrik)! 2. Kirikusse oli kogunenud rohkesti (usklik). 3. Paljudele (kehvik) avanes võimalus maad saada. 4. Laual oli kaks (taldrik). 5. Laps kartis (ämblik). 6. Meie läheduses on mitu (korralik) spordiplatsi. 7. Nägin heinamaal (imelik heinaritsik). 8. Imetlesime (ilus talve-  
maastik). 9. See linn on kuulus oma (teaduslik) õppeasutuste poolest. 10. Kõikide (elanik) soove püüti rahuldada. 11. Ootasime noorte (kirjanik) esinemist. 12. (Vabatahtlik) salgad läksid rindele. 13. Üks valvekorral olevatest (politseinik) märkas (põgenik). 14. Elu läks jälle (harilik) roobastesse. 15. Püüdke hoiduda (võimalik) pahandustest! 16. Meie ärist saate kõiki (vajalik) tarbeasju. 17. Hädaohu eest hoiatati kõiki (kodanik).

## KAAANDSÖNADE ÕIGEKEELSUST.

### Ainsuse osastav.

91. Jälgida ainsuse osastavat.

puud, teed, koid, kantseleid	lõpp -d
kirikut, pimedat, peenart, vaest	lõpp -t
vana, tarka, õnnelikku, poodi	lõputa

Ainsuse osastav võib olla lõputa, **d-** või **t-lõpuline**.

Lõpp -d esineb ainsuse osastavas **pika täishääliku** või **kaksiktäishääliku** järel. Kaashääliku järel on ainsuse osastavas **d** ainult kuues sõnas, nimelt vormides *und, lund, tuld, merd, verd, mõnd*, (vrd. keelt, soont, äärt, peenart jt.).

92. Tarvitada õigesti ainsuse osastavat ja mitmuse nimetavat järgmisis lauseis!

1. (Hea kooliruum) soodustavad (edukas töö). 2. Kõik (õpilane) ei suutnud (raske ülesanne) lahendada. 3. Kaks (tüse härra) ootas (lähenev auto). 4. Mööda (maantee) tuli sõita kümme (kilomeeter). 5. Vaatlesime (ilus sätendav meri). 6. Pakuti (pehme leib) ja (värske või). 7. Akki kuulsime (hirmus mürin). 8. Ema noomis (Jüri) ja (Leenu). 9. Andres otsib (hoolikas, usin) ja (tugev töökaaslane). 10. Hobune ei jõudnud nii (raske koorem) vedada. 11. Karbis oli paar (inetu putukas). 12. Ootasime (õhtu), et siis (raadio) kuulata. 13. (Pagulane) elasid mitu (aasta) Soomes. 14. (Viimane ajalehenumber) polnud enam saada. 15. Enne (kojuminek) (matkaja) peatusid mäel, et nautida (kaunis maastik). 16. Möödus kümmekond (minut), enne kui (tuletõrjuja) saabusid.

### Ainsuse sisseütlev.

93. Moodustada järgmistest sõnadest ainsuse sisseütleva mõlemad vormid! Tarvitada ainsuse sisseütleva lühemaid vorme lauseis!

1. Pea, maa, suu, soo, töö (näit. peasse — p ä h e; õppisin luuletuse p ä h e),

2. oja, maja, kivi, nina, pori, meri, tuli, uni, lumi, veri (ojasse — o j j a; kivi kukkus o j j a).

Silmas pidada, et neil sõnadel, millede ainsuse osastav on kahe- või enamasilbiline t-lõpuline (hoonet, sadamat), on ainult sse-lõpuline sisseütlev.

N ä i t. : Astusin kambrisse, vagunisse, lootsikusse, keldrisse, kajutisse, läksin laagrisse, ujulasse jne.

### Mitmuse omastav ja de-mitmus.

94. Jälgida järgmise tabeli põhjal, kuidas mitmuse omastav oleneb ainsuse osastavast!

Ainsuse osastav	Mitmuse omast.	Järeldused
1. puu- <b>d</b> koi- <b>d</b> mer- <b>d</b>	puu- <b>de</b> koi- <b>de</b> mere- <b>de</b>	Kui ainsuse osastava lõpuks on <b>d</b> , siis mitmuse omastavas on tunnus <b>de</b> .
2. isa tarka aednikku jõge	isa- <b>de</b> tarka- <b>de</b> aednikku- <b>de</b> jõge- <b>de</b>	Kui ainsuse osastav on lõputa, siis mitmuse omastavas on tunnus <b>de</b> .

Ainsuse osastav	Mitmuse omast.	Järeldused
3. aasta-t kindla-t raamatu-t mõte-t keel-t vaes-t	aasta-te kindla-te raamatu-te mõte-te keel-te vaes-te	Kui ainsuse osastava lõpuks on <b>t</b> , siis mitmuse omastavas on tunnus <b>te</b> .
4. säde-t liige-t võti-t	sädeme-te liikme-te võtme-te	<b>me-sõnades</b> esineb mitmuse omastavas <b>me</b> (liikme-te), mis ainsuse osast. puudub.
5. pere-t piiga-t lauljanna-t tütar-t	pere-de piiga-de lauljanna-de tütar-de	Mõnedes sõnatüüpides (näit. <i>tütar-tüübis</i> ) on ains. osast. <b>-t</b> , kuid mitmuse omastavas <b>-de</b> .

Astmevahelduslikes sõnades mitmuse omastav on samas astmes kui ainsuse osastav (tarka — tarkade, mõtet — mõtete). Erandiks on **me-sõnad**: liiget — **liikmete**.

95. Leida järgmistest sõnadest ainsuse osastav ja mitmuse omastav! Silmas pidada seejuures astmevaheldust!

Võõras aednik, nõrk sild, virk sepp, kuum pliit, kannatlik tütar, kartlik loom, habras lill, kurb teade, lai hoone, õnnelik sõber, hall sammal, pikk laud, peen ratas, must kate, uus liige, väike võti, kõva ase.

96. Muuta järgmised laused nii, et jämendatult märgitud sõnad esineksid vastavas de-mitmuse käändes!

1. **Rahuliku naabriga** ei teki tüli. 2. **Õnnetule reisijale** sai osaks kurb saatus. 3. **Väsimatul töötajal** on ikka leiba. 4. **Eelmisel aastal** oli hea viljasaak. 5. **Paremale suusatajale** anti auhindu. 6. Lapsed olid vaimustatud **uuest õpetajast**. 7. Onu jutustas **julgest sõdurist**. 8. Oma pärandust pidi Eerik jagama **vanema vennaga**. 9. Ronisime **kõrgele kaljule**. 10. Jahu pandi **suurde kotti**. 11. Pääsuke puudutas oma **pika tiivaga** järvepinda. 12. Poisid kõnelesid **uuest jalgrattast**. 13. Oleme meiegi elanud **rahutul ajal**. 14. Sügisetuul tormas üle **lageda põllu**. 15. Hundid elavad **suures metsas**. 16. **Soojal suveõhtul** laulab ööbik kaunisti. 17. Paraadi ei korraldata ometi **harilikul tööpäeval**. 18. Avaldati tänu **hoolsale liikmele**. 19. **Riiklikul pühäl** kaunistage oma kodu **lehviva lipuga!** 20. **Avaral tänaval** liikusid uhked omnibused.

97. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti de-mitmuse tunnust!

1. Raamatu—ta kodu on nagu aken—ta maja. 2. Vaimse elu teerajajad on tihti tõusnud vaes—st olu—st. 3. Meie noored peavad olema oma riigi murdumatu—ks tuge—ks. 4. Tuleb hoiduda eemale hädaohtlikku—st kohta—st. 5. Ärge minge pesemata kä—ga sööma! 6. Noorema—s klassi—s oli rohkesti õpilasi. 7. Peedu on tugeva— lihas—ga poiss. 8. Ronisime kõrge—le lotja—le. 9. Onu on elanud väga palju—s kohta—s. 10. Tore oli liuelda terava— uisku—ga libedal jääl. 11. Muinasjuttu—s saab tihti karjapoiss kuningaks. 12. Väljak on lillepeenar—ga äärestatud. 13. Jalutasime mööda vahtra—ga palistatud puiesteid ja tutvusime ajaloolis— vareme—ga. 14. Vanake liikus nüüd

rahulikult sooja—s tuhvli—s omas toas ja vestles omas—ga. 15. Ravimisel tarvitati taime—st valmistatud rohte. 16. Kui vesi imbub niiske—sse põrandalauda—sse, võivad need mädanema hakata. 17. Taevast oli kaetud hõreda—rünkpilve—ga. 18. Tumeda—juus—ga taluperemees puhastas oma riideid õlekõr—st. 19. Piiritust aetakse kartuli—st. 20. Kõrged kuused moodustavad otsekui mingisuguse kaitsevalli kidurama—le mändi—le ja nõtki—le kaske—le, mis kasvavad metsa keskmises osas.

### Mitmuse osastav.

98. Vaadelda, missugused on mitmuse osastava lõpu!

aasta-**id**, tütre-**id**, varese-**id**, pu-**id**  
koi-**sid**, piiga-**sid**, talu-**sid**, jõge-**sid**  
tark-**u**, aednikk-**e**, endis-**i**, uus-**i**

lõpp -**id**  
lõpp -**sid**  
mitmuse tüve  
täishäälikuks  
**e, i, u.**

Mitmuse osastava lõpuks võib olla **-sid** ja **-i**, mitte aga **-si**. Ainult sel korral saab mitmuse osastava lõpul esineda **s+i**, kui sõna tüvi lõpeb **s**-häälikuga (näit. uus+i, teis+i, raskus+i jt.). Kui aga sõna tüves puudub **s**, siis ei saa ka mitmuse osastava lõpul esineda **s+i** (näit. sõnades heli, nimi jne.).

99. Tarvitada järgmistes sõnapaarides õigesti mitmuse osastava lõpul kas **-id**, **-sid** või **-i**!

Haige käsi, värsked kartul, kollane pudel, lilla seelik, katkine kaas, kena pere, uus talu, tulus abinõu, hea püha, roheline käbi, tige lõvi, lõhkine pada, suur kuju, kevadine lõbu, tore auto, ootamatu tulu, endine preester, huvitav unenägu, teine neiu, kirju paber, kõrge mägi.

Ex lib. Univ. Tart.

100. Jälgida mitmuse osastavat *tark* — *kasvandik*-tüüpi sõnades!

**e-, i- ja u-tüvelised sõnad.**

Tüve täishäälik ainsuses	Mitmuse osast. lõpphäälik
-e leht, lehte säask, säaske	lehti -i säaski
-i pink, pinki pood, poodi	pinke -e poode
-u vihk, vihku elanik, elaniku	vihke -e elanikke

e-tüveliste sõnade mitmuse osastava lõpul on **-i**, i- ja u-tüveliste lõpul **-e**.

**a-tüvelised sõnad.**

1. silbi täishäälik.	Ainsus	Mitmuse osastav	Erandid
a	laev, laeva	laevu	
i	hind, hinda	hindu -u	pikki
õ	sõda, sõda	sõdu	kingi -i
ei	sein, seinä	seinu	silmi
äi	käi, käia	käiu	
e	mets, metsa	metsi	1) orje
o	koht, kohta	kohti	tühje
u	nurk, nurka	nurki -i	nuie -e
ä	härg, härga	härgi	2)
ö	sööt, sööta	sööti	tube
ü	süld, sülda	süldi	kode

Kui a-tüveliste esimeses silbis on **a, i, õ, ei, äi**, siis on mitmuse osastava lõpul **u**; kui esimeses silbis on teised häälikud, siis on **i**. Erandiks on sõnad 1. **pikki, kingi, silmi**, 2. samuti sõnad, milledes tüve **i** ja **j** järel esineb **i** asemel **e** (kurje jt.), 3. esmavärtelised sõnad, millede 1. silbis on **u** või **o** (nuge, ode jt., kuid omi, osi).

**101.** Tarvitada järgmisis lauseis õigesti mitmuse osastavat!

1. Ema ostis turult (ploom, õun, pirn, kirss). 2. Lapsed ootavad igatsusega lähenevaid (jõulud). 3. Linnuke lehvitab abitult oma (nõrk tiib). 4. Paljud ettevõtted said (ränk kahju). 5. Tuleõnnetuses hävis hulk (elumaja, laut, kuur) ja (tall). 6. Isegi mõningaid (hunt, karu) ja (põder) leidub meie laantes. 7. Eemalt kuuldus raskeid (samm). 8. Ma ei leidnud kuskilt oma uusi (sukk) ja (king). 9. Ümbruskonna segametsades kasvab (mänd, kuusk, lepp, pärn, kask, tamm) ja (saar). 10. Külalistele pakuti mitmesuguseid (külm) ja (soe roog). 11. Meie jõgedes leidub (särg, haug, luts, kiisk) ja (muu kala). 12. Katsusin kassi sametpehmeid (käpp). 13. (Vajalik relv) polnud kuskilt saada. 14. Jõe põhjast tuli päevavalgele hulk (vana püss, mõõk, oda) ja (muu sõjariist). 15. Meile näidati (kõik) ilusamaid (paik). 16. Puusepalt telliti (tool, laud) ja (kapp). 17. Sadamas nägime (paat, lodi) ja (laev). 18. Kas sul on (vend) ja (õde)? 19. Oma rännakuil pidime ületama kõrgeid (mägi) ja (lai jõgi). 20. Hinnakem kangelaste (tubli tegu)!

102. Tarvitada järgmises katkendis õigesti mitmuse osastavat, kirjutades vihikusse ainult sulgudes olevad sõnad!

### NÄITUSEL.

Igal sügisel korraldatakse meil (põllumajanduslik) ja (tööstuslik näitus). Näitusele võib välja panna (koduloom ja -lind, mitmesugune aed- ja põlluvili), samuti kodumaal valmistatud (kaup, käsitöö ja tööstussaadus). Harilikult on näitustel rohkesti (siga, lehm, lammas, kits) ja (hobune). Esineb ka (hani, part, kana, kukk, kalkun, tuvi, kodujänes) ja (hõberebane). Aed- ja põldviljade osakonnas võib näha (kartul, porgand, kapsas, kaalikas, naeris, peet, kõrvits, tomat, uba) ja (hernes). Puuviljadest näeme (õun, pirn, ploom, kirss, kreek) ja isegi (viinamari). Siin leiame samuti (mitmesugune purk, pudel) ja (klaas), milledes säilitatakse (keedis) ja (marjamahl). Seintel märkame (suur tabel), mis selgitavad, kuidas tarvitada (sobiv väetis).

Käsitöö-osakonnas võime vaadelda (igasugune) kootud (ese), näiteks (suur vaip, rätik, lina, tekk, kinnas, sukk, sokk, kampsun, aknakardin, mööbliriie) ja muud. Nähtööde alalt silmame (mapp, kohver) ja (käekott). Ka mööblit, näiteks (laud, tool, sohva, kapp, pink, peegel, riul) ja (voodi), on toodud küllaldaselt näitusele. Huviga vaadeldakse ka (elektritarve) nagu (keedunõu, triikraud, elektrilamp) ja (raadioaparaat).

Avaral näituseväljakul on näha (mitmesugune põllutööriist), näiteks (ader, äke, rehepeksumasin) ja (traktor). Rohkesti on ka (igasugune sõiduk), nagu (vanker, jalgratas, mootorratas) ja (auto).

103. Jälgida järgmise tabeli põhjal kolmesilbilise omastavaga **ne-**, **s-**sõnade mitmuse osastavat!

lahtine, lahtise — lahtisi lõhkine, lõhkise — lõhkisi kinnine, kinnise — kinnisi aastane, aastase — aastasi õhtune, õhtuse — õhtusi	punane, punase — punaseid hobune, hobuse — hobuseid liivane, liivase — liivaseid talvine, talvise — talviseid niisugune — niisuguseid
näitus, näituse — näitusi raskus, raskuse — raskusi tervis, tervise — tervisi tööstus, tööstuse — tööstusi	kerjus, kerjuse — kerjuseid lihas, lihase — lihaseid otsus, otsuse — otsuseid hoidis, hoidise — hoidiseid

Kolmandavärtelistel kolmesilbilise omastavaga **ne-** ja **s-** sõnadel on mitmuse omastava lõpul **-i** (lahtisi). Teise- ja esmavärtelistel kolmesilbilistel on aga mitmuse osastava lõpul **-id** (punaseid).

**104.** Tarvitada õigesti järgmisis lauseis mitmuse osastavat!

1. Tuletati meelde (endine aeg). 2. „Oma pika eluea jooksul olen põdenud (mitmesugune haigus)“, ütles vanamees. 3. Laadal oli rohkesti (mustlane). 4. Leena armastab (kaktus). 5. Külastasime mitmeid (tsirkus), kus nägime (hiiglane) ja (kääbus). 6. Näitusele tekkis iga aastaga ikka rohkem (igäsugune putkake). 7. Aeg oli täis ärevaid (sündmus). 8. Õpilane peab julgema avaldada oma hilinemise (põhjus). 9. Asutati uusi (käitis). 10. Merel oli mitme meetri (kõrgune) laineid. 11. Saada onule ka (tervis)! 12. Allveelaeva päästmiseks oli (lootus). 13. Kevadel vajatakse maale (põllutööline) ja (karjane). 14. Püüdkem heastada (=heaks teha) oma (ülekohtune tegu)! 15. Loomaaias näidati meile mitme meetri (pikkune) madusid. 16. Oodati uusi (seadus). 17. Kõikidele kirjadele ei tule niikuinii (vastus).

## I-MITMUSE TARVITAMISEST.

105. Jälgida järgmiste sõnade mitmuse osastavat ja i-mitmuse sisseütlevat!

	Mitmuse osastav	i-mitmuse sisseütlev
1. -id	rikkai-d, tütrei-d aastai-d, raamatui-d pui-d, katusei-d	rikkai-sse, tütrei-sse aastai-sse, raamatui-sse pui-sse, katusei-sse
2. -u, -e, -i	tark-u, aednikk-e keel-i, katkis-i	targ-u-sse, aednik-e-sse keel-i-sse, katkis-i-sse
3. -sid	koi-sid, talu-sid pere-sid, piiga-sid	i-mitmus puudub

1. Kui mitmuse osastava lõpul on **-id**, siis asendatakse i-mitmuse moodustamisel **-d** vastava käändelõpuga (raskei-d, raskei-sse, raskei-s, raskei-le jne.).

2. Kui mitmuse osastava lõpul on **-e**, **-i** või **-u**, siis i-mitmuse moodustamisel asendatakse ainsuse tüve täishäälik mitmuse osastavas esineva täishäälikuga (jalg-u, jal-a-s, jal-u-s; aednikk-e, aednik-u-l, aednik-e-l).

3. Kui mitmuse osastava lõpul on **-sid**, siis i-mitmus puudub.

106. Tarvitada de-mitmuse asemel i-mitmust!

1. Pange kulunud raamatutele paberid ümber!  
2. Kõik töömured lasusid peremehe õlgadel. 3. Lahkuja viimastes sõnades kajastus valu. 4. Meie kirjan-duse parimatesteostes kujutatakse maaelu. 5. Tore on matkata ilusatel suvepäevadel. 6. Noorte silmades särab elurõõm. 7. Tolmustes ruumi-

des viibimine on tervisele kahjulik. 8. Kõikides riikides hoolitsetakse rahvahariduse tõstmise eest. 9. Kodanikkudel peab olema usku oma rahva elujõusse. 10. Lennuk kadus tumedatesse pilvedesse. 11. Suurtes kõrgustes on õhk hõre. 12. Nüüdsel ajal tehakse filme ka loomulikkudes värvides. 13. Mõnikord võib tekkida tüli tühistest asjadest. 14. Õpilane vabastati võimlemisest tervislikkudel põhjustel. 15. Põõsastel ja puudel särasid kastetilgad. 16. Eksisime nädalaid suurtes metsades ja tihedates padrikutes. 17. Vanamees kaebas rindades valu. 18. Metsa kohal säras imeselgetes värvides vikerkaar. 19. Meile jutustati lugusid kaugetest vöörastest maadest. 20. Lilled õitsevad peenardel. 21. Sõitsime jalgratastel onule külla.

Märkus. i-mitmuse käänded on samas astmes kui ainsuse vastavad käänded, näit. jalale—jalule, rentnikul—rentnikel, mõttes — mõtteis jne.

Sõnatüübis **uus** jääb sisehäälik **s** i-mitmuses püsima (uusile, käsil).

### Vöörsõnade käänamisest.

107. Võrrelda järgmiste sõnade käänamist!

tee, tee, teed, teesse

vaat, vaadi, vaati

kurt, kurdi, kurti

raamat, raamatu, raamatut

idee, idee, ideed, ideesse

kandi/daat, kandi/daadi, kandi/daati

kontsert, kontserdi, kontserti

album, albumi, albumit

Vöörsõnad käänduvad üldiste reeglite kohaselt.

## OMADUSSÕNADE VÖRDLEMINE.

**108.** Vaadelda järgmisis lauseis jämendatult märgitud omadussõnu!

Toivo on küll **hoolas**, kuid Leino on veel **hoolsam**.  
**Kõige hoolsam** on aga Arvo. Ta on klassi **hoolsaim** õpilane.

Omadussõnadel on kolm võrret: alg-, kesk- ja ülivõrre.

**109.** Jälgida järgmise tabeli põhjal alg-, kesk- ja ülivõrde esinemist!

Algvõrre	Keskvõrre	Ülivõrre
1. madal kõrge hall rahulik	madala-m kõrge-m halli-m rahuliku-m	kõige madalam e. madalaim kõige kõrgem e. kõrgeim kõige hallim kõige rahulikum
2. tark hull	targe-m hulle-m	kõige targem kõige hullem
3. kirju hapu	kirju-m hapu-m	kõige kirjum kõige hapum
4. hea palju	parem enam	kõige parem e. parim kõige enam e. enim

Keskvõrre moodustatakse sel teel, et algvõrde omastavale lisatakse keskvõrde tunnus **-m** (terava + **m**). a- ja u-tüvelistel *tark*-tüüpi sõnadel on keskvõrde lõpul **-em** (targem).

Ülivõrre saadakse nii, et keskvõrde ette asetatakse sõna „kõige“ (kõige suurem). Selle kahesõnalise ülivõrde kõrval on paljudest sõnadest tarvitusel ka **lühem** ehk **im-ülivõrre**.

**110.** Kirjutada tabeli kujul alg-, kesk- ja ülivõrre järgmistest sõnadest!

Karm, tõsine, tähtis, suur, tume, väärtuslik, arg, vilu, tuhm, vaene, püha, virk, noor, halb, pikk, salajane, niiske, rikas, eeskujulik, peen, lahtine, selge, tihe. Näit.:

Algvõrre	Keskvõrre	Ülivõrre
karm	karmim	kõige karmim

### ASESÕNA.

**111.** Vaadelda asesõna tarvitamist ühenduses rõhutamisega!

Asesõna ei ole rõhutatud	Asesõna on rõhutatud
Ma lähen varsti koju.	See olin <b>mina</b> , kes kadunud asja leidis.
Kuhu <b>te</b> tõttate?	Kas ka <b>teie</b> võtsite osa koosolekust?
Rändur jutustas mulle <b>oma</b> elust.	Eks igal mehel ole <b>omad</b> mured.

Asesõnadest, millel on kahesugused vormid (näit. mina — ma, minul — mul, nemad — nad jne.), tarvitatakse pikemaid siis, kui asesõna on rõhutatud, lühemaid aga sel korral, kui asesõna on rõhutamata.

Asesõna **oma** lauserõhuta asendis ei **muutu**.

112. Võrrelda **oma** ja **enese** tarvitamist!

Poiss vaatles <b>oma</b> tööd. Ametnik pani paberi <b>oma</b> taskusse. Sõber kutsus mind <b>oma</b> paati.	Poiss vaatles <b>ennast</b> . Ametnik võttis paberi <b>enesele</b> . Sõber kutsus mind <b>enese</b> juurde.
<b>Omadussõnalises</b> tähendus (vastava nimisõna ees) tarvitatakse asesõna <b>oma</b> .	<b>Nimisõnalises</b> tähenduses (vastab küsimustele: keda? kellele? kellest? kelle juurde? jne.) tarvitatakse sõna <b>enese</b> .

113. Jälgida asesõnade **mis**, **miski** ja **kumb**, **kumbki** käänamist!

A i n s u s .

Nim.	mis	miski	kumb	kumbki
Omast.	mille	millegi	kumma	kummagi
Osast.	mida	midagi	kumba	kumbagi
Sisseütl.	millesse	millesegi	kummasse	kummassegi
Seesütl.	milles	milleski	kummas	kummaski
Seestütl.	millest	millestki	kummast	kummastki
Alaleütl.	millele	millelegi	kummale	kummalegi
Alalütl.	millel	millelgi	kummal	kummalgi
Alaltütl.	millelt	milleltki	kummalt	kummaltki
Saav	milleks	millekski	kummaks	kummakski

jne.

Tähele panna! **ki-**, **gi-**liide liitub sõnades *keegi*, *miski*, *kumbki* ja *ükski* alati vastavale käändelõpule (kelle-le-gi, ühe-s-ki).

114. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti asesõnu!

1. (Keegi) vanamehel oli rahakott laadal ära kadunud.
2. (Minul, mul) oli kaasas kaks pakki.
3. (Kellelt, kelt) sa said need roosid?
4. Päike saatis (oma, omi) kuldseid kiiri üle hommikuse metsa.
5. Kas ka (nemad, nad) sõidavad mere äärde?
6. Tuttavate soovitusel sai tädi (enesele, omale) uue kaasüürilise.
7. Härg oli muutunud metsikuks ega hoolinud enam (miski).
8. Iga kodanik peab valima (enesele, omale) sobiva tegevusala.
9. Nüüd ei soovinud ostjad enam (miski) ja lahkusid poest.
10. Ema tuli tuppa, (kumbki) käes õun.
11. Kui (sina, sa) koju jõuad, siis osta (enesele, omale) uus kohver!
12. Vanaeit tülitseis alati ega saanud läbi (keegi).
13. Võtsin püssi (enesega, omaga) kaasa.
14. Iga rahvas peab ise kaitsma (oma, enese) vabadust.
15. Peeter kutsus kõik sõbrad (enese, oma) juurde ja korraldas neile õhtusöögi.
16. Ära kõnele sellest (keegi).
17. Onu ostis Tartumaale (enesele, omale) talukoha.
18. Ma ei saanud osa võtta (kumbki) tänavusest võistlusest.

### ARVSÕNADE TARVITAMISEST.

115. Vaadelda järgmist arvsõnade tabelit!

	Põhiarvud	Järgarvud
Lihtarvud	üks	esimene
	kaks	teine
	kolm	kolmas
	kümme	kümnes
	sada	sajas
	tuhad, tuhande	tuhandes, tuhandenda
	miljon, miljoni	miljones, miljonenda

	Põhiarvud	Järgarvud
Liitarvud	üksteist (kümmend) kakskümmend kakskümmend üks sada kümme kakssada tuhat üheksasada nelikümmend kaks	üheteistkümnes kahekümnes kahekümne esimene saja kümnes kahesajas tuhande üheksasaja neljakümne teine

Arvsõnad jagunevad **põhi-** ja **järgarvudeks**. Põhiarvud vastavad küsimustele: mitu? kui palju?, järgarvud küsimusele: mitmes?

**116.** Jälgida liitarvsõnade kokku- ja lahkukirjutamist!

Kokku	Lahku
üksteist (kümmend) kakskümmend kaheksakümmend kakssada kuussada	kakskümmend üks kakssada kuusteist üheksasada üheksakümmend kaks tuhat kolm miljonit kakssada viiskümmend tuhat kuus- sada seitsekümmend neli

Kokku kirjutatakse liitarvud 11—19 ja **kümned** ja **sajad** neid määravate arvudega. On tulus meeles pidada, et kokkukirjutatavate arvsõnade teiseks liitosaks on sõnad **-kümmend** või **-sada** (kuussada kolmkümmend).

### 117. Vaadelda liitarvude käänamist!

	Põhiarv	Järgarv
Nim.	viissada kaksteist	viiesaja kaheteistkümnes
Omast.	viiesaja kaheteistkümne	viiesaja kaheteistkümnenenda
Osast.	viitsada kahteteistkümme	viiesaja kaheteistkümnenadat
Sisseütl.	viiesaja kaheteistkümnesse	viiesaja kaheteistkümnenendasse
Seesütl.	viiesaja kaheteistkümnes	viiesaja kaheteistkümnenendas
Alaleütl.	viiesaja kaheteistkümnele	viiesaja kaheteistkümnenendale

Põhiarvudel käänduvad kõik sõnad nimetavas, omastavas ja osastavas; järgmises käändeis jäävad eelmised arvud omastavasse ja käändub ainult viimane arv.

Järgarvudel käändub ainult viimane sõna (näit.: See juhtus **tuhande üheksasaja kolmekümne üheksandal** aastal.).

Kui järgarv kirjutatakse araabia numbriga, siis tarvatakse järgarvu märkimiseks **punkti** (näit.: Olen sündinud 1914. aastal.).

### 118. Nimetada järgmisi arve!

12., 400 000, 56., 41, 2000, 251., 19 673, 287., 79., 2 354 669, 5723., 88 634.

## PÖÖRDSÕNA VORMISTIK.

### 119. Jälgida pöörd sõna pöörd eideid ja aegu!

Muuted	Olevik	Lihtminevik	Pöörd e- lõpud
Ainsus	1. pööre (mina) vaata/ <b>n</b>	vaata/si/ <b>n</b>	<b>-n</b>
	2. pööre (sina) vaata/ <b>d</b>	vaata/si/ <b>d</b>	<b>-d</b>
	3. pööre (tema) vaata/b	vaata/s	—
Mitmus	1. pööre (meie) vaata/ <b>me</b>	vaata/si/ <b>me</b>	<b>-me</b>
	2. pööre (teie) vaata/ <b>te</b>	vaata/si/ <b>te</b>	<b>-te</b>
	3. pööre (nemad) vaata/va/ <b>d</b>	vaata/si/ <b>d</b>	—
	Täisminevik	Ennemin evik	
Ainsus	1. pööre olen vaadanud	olin vaadanud	
	2. pööre oled vaadanud	olid vaadanud	
	3. pööre on vaadanud	oli vaadanud	
Mitmus	1. pööre oleme vaadanud	olime vaadanud	
	2. pööre olete vaadanud	olite vaadanud	
	3. pööre on vaadanud	olid vaadanud	

Pöörd sõnal on kolm pööret nii ainsuses kui mitmuses.

Pöörd sõnal on kaks aega, olevik ja minevik. Minevik omakorda võib olla kolmesugune: lihtminevik, täisminevik ja ennemin evik. Lihtmineviku tunnusteks on **-si-** ja **-i-** (näit. vaata/si/n, pes/i/n). Täis- ja ennemin evik on moodustatud pöörd sõna *olema* abil.

## 120. Vaadelda pöörd sõna kõneviisel

### 1. Kindel kõneviis.

Peremees töötab. Lapsed mängivad. Kaupmees on linna sõitnud. Laadal kaubeldakse. Maja oli müüdüd.

### 2. Tingiv kõneviis.

Taha/ksi/n jalutada. Kui saa/ksi/me, sõida/ksi/memere äärde. Kui ma ole/ksi/n teadnud, et sa ei tule, ma ole/ksi/n üksinda teatrisse läinud. Kui need vanad majad lammutata/ks, siis avane/ks siit ilus väljavaade.

Tingiva kõneviisi tunnusteks on **-ksi-, -ks.**

### 3. Käskiv kõneviis.

Õpi hoolsasti! Nauti/ge looduse ilu! Är/ge teh/ke kellelegi halba! Laul/gem ja hõisa/kem rõõmupäevadel! Igaüks lõiga/ku oma töö vilja! Hoolitseta/gu ka lindude eest.

Käskiva kõneviisi tunnusteks on **-ge-, -ke-, -gem, -kem, -gu, -ku.**

### 4. Kaudne kõneviis.

Kõneldi, et poiss õppi/va thoolsasti. Jaan ole/vat pühapäeval Tallinnas käinud. Miku saadeta/vat linna kooli.

Kaudse kõneviisi tunnus on **-vat.**

## 121. Jälgida pöörd sõna tegumoode ja kõnevormel

Lapsed laulavad. Klassis laul/da/kse. Juku õpi/b. Koolis õpi/ta/kse. Emakudus sukka. Õhtul

koo/t/i ja õmmel/d/i. Peremees on linna läinud. Linnas on käi/d/ud.

Toivo uisutab. Virve ei uisuta. Poisid suusatasid. Mõned tüdrukud ei suusatanud. Loe häid raamatuid, ära loe halbu!

Umbisikulise tegumoe tunnusteks on **-da-** (saa/da/kse), **-ta-** (loe/ta/kse), **-d-** (saa/d/i), **-t-** (loe/t/i) ja **-a-** (vii/a/kse).

Eitava kõne vorme väljendatakse eitussõnade **ei** ja **ära** (ärge, ärgem, ärgu) abil.

## 122. Vaadelda pöörsõna käändelisi vormel

Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
<p><b>1. Tegevusnimed</b></p> <p>a) <b>ma</b>-tegevusnimi: vaata/<b>ma</b>  seesütl. vaata/ma/s  seestütl. vaata/ma/st  ilmaütl. vaata/ma/ta</p> <p>b) <b>da</b>-tegevusnimi: vaada/<b>ta</b>,  astu/<b>da</b>, tuu/<b>a</b>  seesütl. vaada/tes,  astu/des, tuu/es</p>	<p>vaadata/<b>ma</b></p>
<p><b>2. Keksõnad</b></p> <p>Olevik: vaata/<b>v</b>, too/<b>v</b>  Minevik: vaada/<b>nud</b>, too/<b>nud</b></p>	<p>vaadata/<b>v</b>, tooda/<b>v</b>  vaada/<b>tud</b>, too/<b>dud</b></p>
<p><b>3. Teonimisõnad</b></p> <p>Tegijanimi: vaata/<b>ja</b>, too/<b>ja</b>  Teonimi: vaata/<b>mine</b>, too/<b>mine</b></p>	

123. Kirjutada suurele poognale pöörd sõna vormistiku ülevaatetabel, kus oleksid märgitud kõik pöörd sõna vormid! Tabeli koostamisel täiendada vastavalt järgmist kavandit (näit. märkida tabelisse kõik pöörded ja kõik käänded vastavatest pöörd sõna vormidest)!

### Pöördelised muuted

#### Isikuline tegumood

Kindel kõneviis		
	Jaatav	Eitav
Olevik	õpin	ei õpi
Lihtminevik	õppisin	ei õppinud
Täisminevik	olen õppinud	ei ole õppinud
Ennemindevik	olin õppinud	ei olnud õppinud
Tingiv kõneviis		
Olevik	õpiksin	ei õpiks
Täisminevik	oleksin õppinud	ei oleks õppinud
Käskiv kõneviis		
Olevik	õpi	ära õpi
Täisminevik	olgu õppinud	ärgu olgu õppinud
Kaudne kõneviis		
Olevik	õppivat	ei õppivat
Täisminevik	olevat õppinud	ei olevat õppinud

### Käändelised muuted

Tegevusnimed	õppima õppida	mitte õppima mitte õppida
Kesksõnad	õppiv õppinud	mitteõppiv mitteõppinud
Tegijanimi	õppija õppimine	mitteõppija mitteõppimine

### Pöördelised muuted

Umbisikuline tegumood

Kindel kõneviis		
	Jaatav	Eitav
Olevik	õpitakse	ei õpita
Lihtminevik	õpiti	ei õpitud
Täisminevik	on õpitud	ei ole õpitud
Enneminevik	oli õpitud	ei olnud õpitud
Tingiv kõneviis		
Olevik	õpitaks	ei õpitaks
Täisminevik	oleks õpitud	ei oleks õpitud
Käskiv kõneviis		
Olevik	õpitagu	ärgu õpitagu
Täisminevik	olgu õpitud	ärgu olgu õpitud

Kaudne kõneviis

Olevik Täisminevik	õpitavat olevat õpitud	ei õpitavat ei olevat õpitud
<b>Käändelised muuted</b>		
Tegevusnimed Kesksõnad	õpitama õpitav õpitud	mitte õpitama mitteõpitav mitteõpitud

**PÖÖRDSÕNA PÕHIMUUTED.**

124. Võrrelda ma-tegevusnimega järgmisi pöörd sõna muuteid!

kukku/ma      lükka/ma

kukku/mas      lükka/mas

kukku/mast      lükka/mast

kukku/mata      lükka/mata

kukku/v      lükka/v

kukku/vat      lükka/vat

kukku/ja      lükka/ja

kukku/mine      lükka/mine

kukku/sin      lükka/sin

kukku/sid      lükka/sid

kukku/s      lükka/s

kukku/sime      lükka/sime

kukku/site      lükka/site

kukku/sid      lükka/sid

Samuti kui  
ma-tegevusnimi on  
**tugevas astmes**

ka oleviku kesksõna,  
kaudse kv. olevik,

tegija- ning  
teonimi ja

si-tunnuseline  
lihtminevik

125. Asetada klambreis olevad sõnad nõutavasse vormi!

1. Käisime metsas marju (noppima).
2. Kustas ärkas üles, (võtma) vikati ja (hakkama) niitma.
3. Varsti (lõppema) töö otsa.
4. Kõik vagunid olid täis magavaid või (tukkuma) reisijaid.
5. Laps jooksis ja (kukkuma) maha.
6. Suures hädas haarab (uppuma — tegijanimi) õlekõrrestki kinni.
7. Koer sõi toidu ära ja (lakkuma) kausigi puhtaks.
8. Mäest libiseb kelk ilma (lukkama) alla.
9. Ega jooksmine ja (hüp-pama) lapsele kahju tee!
10. Kas sa kirjutasid reeglid vihi-kusse ja (õppima) hoolega pähe?
11. Vana Kalevi surma tõttu (nutma) Linda nii palju, et tema silmapisaraist (tek-kima) Ülemiste järv.
12. Tänaval oli rohkesti õnnetusko-hale (tõttama) tuletõrjujaid.
13. Ka eraisikud (ruttama) tulikahju poole.
14. Varsti (hakkama) tuleleegid vähe-nema.
15. Mehed (lukkama) käsipritsi vankrile ja sõitsid tagasi.
16. Hommikul (jätma) õnnetuskoht õige kurva pildi.
17. Raske oli peale (-tükkima) uudishimulikke tagasi tõr-juda.
18. Tõusis tuul ja taevas (kattuma) raskete pilvedega.
19. Polnud kuigi mõnus sõita (rappuma) veoautos.
20. Poi-sid (hakkama) hoolsasti tööle ega jätnud ühtki ülesannet (õppima).

Tähele panna oleviku kesksõna ja lihtmineviku ainsuse  
3. pööret sõnades, kus **-ma** ees on konsonant **k, t, p**, näit.  
katma — kattev, kattis, tapma — tappev, tappis jne.

126. Jälgida, missuguseid vorme on võimalik moodustada da-tegevusnime alusel!

kukku/da	lüka/ta	Samas astmes kui
kukku/des	lüka/tes	da-tegevusnimi on ka
kukku/nud	lüka/nud	nud-kesksõna ja
kukku/gu	lüka/ku	käskiva kv. oleviku
kukku/gem	lüka/kem	ains. 3. pööre ja
kukku/ge	lüka/ke	mitmuse pöörded.
kukku/gu	lüka/ku	

127. Tarvitada klambreis olevaist sõnust nõutavat muudet!

1. Muistendi järgi olevat endise mõisa kohale (tekkima) hiljem järv. 2. Otsige üles ja (toppima) kinni kõik augud, kust vesi võiks paati pääseda. 3. Aiast üle (hüppama — des-teg.) komistas poiss ning kukkus. 4. (Pakkima) kaubad kastidesse ja saatke ostjale koju! 5. Küll on mõnus suvel joosta ja (hüppama). 6. Rein vigastas (kukkuma — des-teg.) oma jala. 7. Minge aeda ja (noppima) keedise jaoks vabarnaid! 8. Isa ei tahtnud tüdrukut linna kaasa (võtma). 9. Lapsed, (pakkuma — käskiv kv.) külalistele istet! 10. Ärge (rikkuma) ilupuid! 11. Kui pidu oli (lõppema), läksid kõik koju. 12. Et tige koer perenaisele mitu korda oli vastu (hakkama), siis kavatseti koer (hukkama). 13. Poisid olgu viisakad ja (õppima) korralikke kombeid! 14. Võtke vihid ja (hakkama) kirjutama! 15. Tehke tööd hoolsasti ja ärge liigselt (tõttama)! 16. Maie püüdis (õppima), et klass korralikult lõpetada. 17. Kõikjal vajatakse (õppima — nud-kesksõna) töölisi. 18. Kogu maa oli (kattuma) paksu lumi-vaibaga. 19. Mindi (ruttama — des-teg.), et õigeks ajaks

kohale jõuda. 20. Vanamees oli (hakkama) korve punuma.

128. Jälgida kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pöörde põhjal moodustatavaid vorme!

<b>kuku/n</b>	<b>lükka/n</b>	
<b>kuku/d</b>	<b>lükka/d</b>	
<b>kuku/b</b>	<b>lükka/b</b>	<b>Samas astmes</b>
<b>kuku/me</b>	<b>lükka/me</b>	kui
<b>kuku/te</b>	<b>lükka/te</b>	kindla kõneviisi
<b>kuku/vad</b>	<b>lükka/vad</b>	olevik
<b>ei kuku</b>	<b>ei lükka</b>	on ka
<b>kuku/ksin</b>	<b>lükka/ksin</b>	
<b>kuku/ksid</b>	<b>lükka/ksid</b>	
<b>kuku/ks</b>	<b>lükka/ks</b>	tingiva kõneviisi
<b>kuku/ksime</b>	<b>lükka/ksime</b>	olevik
<b>kuku/ksite</b>	<b>lükka/ksite</b>	ja
<b>kuku/ksid</b>	<b>lükka/ksid</b>	
<b>ei kuku/ks</b>	<b>ei lükka/ks</b>	
<b>kuku</b>	<b>lükka</b>	käskiva kv. olev.
<b>ära kuku</b>	<b>ära lükka</b>	ainsuse 2. pööre.

129. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti vastavaid pöörd-sõna muuteid!

1. Oleks mul raha, ma (hakkama) rändama. 2. Lehtpuud (pakkuma) suvel kaitset tuliste päikesekiirte eest. 3. Ilm (hakkama) varsti pimenema. 4. On karta, et põud (kip-puma) põldudele liiga tegema. 5. Põllumehed loodavad, et varsti (hakkama) vihma sadama. 6. Ootame, millal ette-kanded (lõppema). 7. Pill mängib ja kõik (hakkama) tant-

8. On alapid, kus masin ei (jätma) inimesele midagi teha. 9. Ujumisoskuse puuduse tõttu (uppuma) igal aastal mõnedki inimesed. 10. Poiss, ära (tiksuma) igale poole! 11. Käbi ei (kukkuma) kannust kaugele. 12. Tarkus on varandus, mida ei (rikkuma) koi ega rooste. 13. Inimene (õp-pima), kuni elab. 14. Aus inimene ei (võtma) võõrast vara. 15. Ega hani vees (uppuma). 16. Varas (jätma) varna sein, tuli ei (jätma) sedagi.

130. Vaadelda tud-kesksõna põhjal kujundatavaid pöörd sõna vorme!

<b>kuku</b> /tud	<b>lūka</b> /tud	
<b>kuku</b> /takse	<b>lūka</b> /takse	
ei <b>kuku</b> /ta	ei <b>lūka</b> /ta	
<b>kuku</b> /ti	<b>lūka</b> /ti	
ei <b>kuku</b> /tud	ei <b>lūka</b> /tud	
<b>kuku</b> /taks	<b>lūka</b> /taks	
<b>kuku</b> /tagu	<b>lūka</b> /tagu	
<b>kuku</b> /tavat	<b>lūka</b> /tavat	
<b>kuku</b> /tama	<b>lūka</b> /tama	
<b>kuku</b> /tav	<b>lūka</b> /tav	

Samuti kui tud-kesksõna on nõrgas astmes ka kõik teised umbisikulise tegu-moe vormid.

131. Tarvitada järgmises lauseis esinevais pöörd sõnades õigesti kas **k** või **kk**, **t** või **tt**, **p** või **pp**!

1. Juba mineval nädalal hak—ati näitust korraldama. 2. Ujumiskursustel õp—itakse mitmesuguseid ujumisstiile. 3. Kõigis küsimustes lep—iti kokku. 4. Hommikul tõt—atakse kooli. 5. Kas sul luuletus on juba pähe õp—itud? 6. Suvel hak—atakse koolimaju parandama. 7. Jõuluks tap—eti siga. 8. Ärgu hüp—atagu nii hoolimatult! 9. Hoolitsege selle eest, et raamatuid ei rik—utaks! 10. Suuri aja-

lehti trük—itakse tänapäeval kümneis tuhandeis eksemplarides.

11. Reet rut—tas kohe nop—itud marju müüma. 12. Peletasime kallalekip—uvad koerad eemale. 13. Kas kaubad on hästi pak—itud. 14. Vanamehe lap—itud riided olid tugevasti plek—inud. 15. Lapsed hak—asid pühademune lak—ima. 16. Leinakase rip—uvad oksad pak—uvad oma-pärast vaatepilti. 17. Olin tuk—uma jäänud, kui keegi oma klop—imisega mind äratas. 18. Puud on paksu lumekoorma alla mat—unud. 19. Karidel on huk—unud nii mõnedki laevad. 20. Lük—a see vet—inud roigas paadist eemale! 21. Vihma tõttu olid tek—inud teele suured loigud. 22. Ära nuta, sest nut—a ei ole ilus!

132. Kirjutada pöörd sõna *lökkama* eeskujul sõna *hakkama* ma-tegevusnimest, da-tegevusnimest, kindla kv. oleviku ainsuse 1. pöördest ja tud-kesksõnast moodustatavad vormid (tabeli kujul)!

Pöörd sõna põhimuuted on ma-tegevusnimi, da-tegevusnimi, kindla kv. oleviku ainsuse 1. pööre ja tud-kesksõna.

## POÖRAMINE TUUPSÕNADE EESKIJUL.

Õppima — saatma

133. Jälgida *õppima*—*saatma*-tüüpi pöörd sõnade pööramist!

ma-tegevusnimi:	õppi/ma	saat/ma
da-tegevusnimi:	õppi/da	saat/a
Kindla kv. olevik:	õpi/n	saada/n
tud-kesksõna:	õpi/tud	saade/tud

Nagu *õppima* ja *saatma* pöörduvad astmevahelduslikud pöördsõnad, millede da-tegevusnimi on tugevas, olevik nõrgas astmes, näit.: *rippuma*, *uppuma*, *pakkima*, *trükkima*, *rääkima*, *teenima*, *kuduma* (olevik *koon* ehk *kujun*, **tud**-kesks. *kootud*), *sadama*, *laadima* (olevik *laen*), *saagima*, *sulgema*; *lootma* (**ma** ees kaashäälik), *petma*, *jätma*, *hoidma*, *kandma* (**nud**-kesks. *kandnud*), *andma*, *laskma* (lihtmin. *lasksin*, **da**-teg. *lasta*) jne.

Siia rühma kuuluvad ka sõnad *nägema* ja *tegema* (põhimuuted: *nägema*, *näha*, *näen*, *nähtud*, **nud**-kesks. *näinud*).

134. Kirjutada põhimuuted sõnadest *rippuma*, *petma*, *püüdma* ja *vedama*!

135. Kirjutada välja järgmisist lauseist kõik klambreis olevad pöördsõnad nõutavas vormis!

1. Väike laps (*kukkuma*) sageli, kuid tal pole viga midagi. 2. Suurvesi ujutab üle heinamaad ja põllud ja (*rikkuma*) tänavuse saagi. 3. Kui tunnid (*lõppema*), (*võtma*) lapsed oma raamatud ja lähevad koju. 4. Korralikud õpilased (*õppima*) hoolsasti. 5. Mine ja (*sulgema*) uks ning vaata, kes seal praegu puid (*saagima*)! 6. Ära (*jätma*) oma töid tegemata! 7. Ettevaatlik inimene ei (*kukkuma*) kergesti. 8. Aus nimi ei põle tules ega (*uppuma*) vees. 9. Koolis ei (*tegema*) koerustükke! 10. Hiljuti (*matma*) Sulev oma lelle. 11. Toomas (*võtma* — lihtm.) püssi ja (*laskma*) kulli maha. 12. Suvitajad (*võtma* — lihtmin.) lootsiku, (*seadma*) selle korda ja (*sõudma*) järvele. 13. Mehed (*raiuma* — lihtmin.) metsas puid. 14. Kena on suvel (*jooksma*) ja (*mängima*) vabas looduses. 15. Ära (*võtma*) seda, mida sa ei tohi (*võtma*)! 16. Hoolitsege lindude eest ja (*andma*) neile süüa! 17. Kangas oli hästi (*kuduma*). 18. Meie metsades (*nägema* — kse-olevik) harva ilvest. 19. Mitmed (*reisima*)

— tegijanimi) ei leidnud oma pakke üles. 20. Ärge (hoidma) asjata käsi rüpes!

**Hüppama — õmblema**

136. Jälgida *hüppama*—*õmblema*-tüüpi pöörd sõnade muutmist!

<b>ma</b> -tegevusnimi:	hüppa/ma	õmble/ma
<b>da</b> -tegevusnimi:	hüpa/ta	õmmel/da
Kindla kv. olevik:	hüppa/n	õmble/n
<b>tud</b> -kesksõna:	hüpa/tud	õmmel/dud

*Hüppama*—*õmblema*-tüüpi pöörd sõnadel on **da**-tegevusnimi nõrgas, olevik tugevas astmes, näit. *ruttama*, *lukkama*, *tõttama*, *viskama*, *lendama*, *oskama*, *tormama*, *hiilgama* (**da**-teg. *hiilata*), *kauplema*, *suplema*, *kohtlema*, *võitlema*, *mõtlemata* (**da**-teg. *mõtelda* ehk *mõelda*), *ütlemata* (*ütelda* ehk *öelda*, **tud**-kesks. *üteldud* ehk *öeldud*).

137. Pöörata põhimuudetes eelmiste eeskujul sõnad *tõttama*, *märkama*, *vaidlema*, *liuglema*!

138. Muuta järgmised laused nii, et lihtmineviku asemel oleksid ennemineviku vormid!

**RUNNAK.**

Algas nõrk vihma sadu. Eemalt hakkasid paistma küla üksikud tuled.

Rong peatus, sest vedurijuht märkas ees lõhutud teed. Lähedalolevast külast hakati soomusrongi tulistama. Tukuvad ja magavad mehed ärkasid ja tormasid välja. Kõik mõtlesid, et nüüd algab rünnak. Mehed ootasid käsklusi.

Varsti antigi käsk pealetungiks valmis olla. Hallid kogud tõttasid ahelikku. Ka soomusrong hakkas vaenlase arvata vaid seisukohti tulistama. Üks mürisk lendas mingi suure hoone pihta ja süütas selle. Mehed vaatasid tuld ja ootasid. Neid tüütas ootamine, sest nad vihkasid iga viivitust.

Varsti liikus ahelik küla suunas. Teel kohtasid nad üht vaenlase luuresalka, mille nad kiiresti laiali ajasid. Osa meestest ruttas paremale poole ja lõikas vaenlase taganemistee ära. Teine osa ründas otseselt külas asuvat vaenlast. Algas äge laskmine. Liiv aina tuiskas meeste ümber.

Äkki kostis ka paremalt tiivalt meie meeste laskmist. Vaenlase vastupanu lõppes kohe ja neid valdas nähtavasti kabuhirm, sest isegi kahurite juurest jooksid nad minema. Meie mehed tormasid külasse, hüppasid kahurite juurde ja lasksid vaenlastele nende eneste kahuritest veel mõne paugu järele. Rikkaliku sõjasaagiga tõtati tagasi.

### 139. Võrrelda õmblema ja kõnelema vorme!

<b>ma</b> -tegevusnimi:	õmble/ma	kõnele/ma
Lihtminevik:	õmble/si/n	kõnele/si/n
<b>da</b> -tegevusnimi:	õmmel/da	kõnel/da
<b>nud</b> -kesksõna:	õmmel/nud	kõnel/nud
<b>tud</b> -kesksõna:	õmmel/dud	kõnel/dud
<b>kse</b> -olevik:	õmmel/dakse	kõnel/dakse

**da**-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe tunnus **da** liitub *kõnelema*-sõnatüübis tüvele samasuguselt kui *õmblema*-sõnatüübis.

140. Tarvitada õigesti vastavaid pöördvorme järgmises lauseis!

1. Kala oli õnge otsast lahti (rabelema). 2. Vanamees armastas jõe ääres hulkuda ja (logelema). 3. Terve päeva

oli ta sooja päikese käes lebanud ja (mõnulema). 4. Arge (logelema), sest laiskvorste ei armastata! 5. Kas onu on teile oma reisiseiklustest juba (kõnelema)? 6. Kartlikult (kogelema — des-teg.) lausus lapsuke oma tänusõnad. 7. (Muhelema — des-teg.) jutustas vana merekaru oma juhtumustest. 8. Hullates, (rabelema) ja (rüselema) olid poisid oma särgid katki rebinud. 9. Ka õpilane peab oskama korralikult (kõnelema). 10. Ega üks inimene suuda kõigil aladel (tegelema)! 11. Kas panite tähele, et Ulo (kõnelema — des-teg.) kelmikalt muigas? 12. Töötati, rühmati ja (rabelema), et aga edasi jõuda.

### POÕRDSÕNADE ÕIGEKEELSUST.

141. Jälgida astmevaheldust järgmistes pöördtüüpides!

Astmevahelduseta	Astmevahelduslikud	
rappu/ma rappu/sin	<b>rippu/ma</b> <b>rippu/sin</b>	<b>hüppa/ma</b> <b>hüppa/sin</b>
rappu/da rappu/nud	<b>rippu/da</b> <b>rippu/nud</b>	hüpa/ta hüpa/nud
rappu/n rappu/ksin	ripu/n ripu/ksin	<b>hüppa/n</b> <b>hüppa/ksin</b>
rappu/tud rappu/takse	ripu/tud ripu/takse	hüpa/tud hüpa/takse

Astmevahelduseta pöörd sõnades (*muutuma*-tüüp) jääb tüvi alati muutmatuks (seepärast ka: süttin, julgenud jne.).

142. Koostada eelmise eeskujul tabel sõnadest *hukuma*, *tukkuma* ja *lökkama*. Astmevahelduslike pöörd-sõnade puhul tõmmata punane joon alla tugevaastmelistele ja sinine joon nõrgaastmelistele vormidele!

143. Asendada järgmisis lauseis oleviku vormid lihtmineviku vormidega!

### MATKAMEHE PÄEVIKUST.

Nüüd lõpeb lagendik ja tuleb mets. Rändur võtab seljast oma kompsu, paneb selle kännu otsa, peseb selgeveelises maanteekraavis oma käed ja heidab puhkama suure tamme alla, mis üksikuna kasvab siin okaspuude keskel. Eemalt kuuldu kirvehoope; seal raiuvad metsamehed puid. Mööda teed tulevad mustlased, kes omavahel kaklevad. Äkki märkavad mustlaspoisid kompsu, hüppavad vankrilt maha ja hakkavad koti poole jooksma. Nad mõtlevad, et keegi on oma seljakoti siia unustanud. Kiiresti tõttavad nad lähemale, võtavad koti, tõmbavad ja lükkavad seda, vaatavad pealt ja alt ja tahavad seda avada. Nende vahel tekib isegi tüli. Rändur laseb neil rüselda. Kui ta aga näeb, et ka vanad mustlased oma hobused kinni peatavad ja vankrilt maha hakkavad ronima, tõuseb ta kiiresti üles ja satub nagu ootamatult poiste keskele. Poisid saavad kohe aru, kelle seljakott see on, jätavad tülitsemise, seavad koti kännu otsa seisma, ütlevad mõne sõna ja lähevad minema. Üllatunult vaatlevad mustlased kraavikaldale ilmunud meest, annavad hobusele piitsa ja sõidavad edasi. Mees aga istub rahulikult maha, võtab kompsust leivatüki ja hakkab seda sööma.

Tähele panna! Lihtminevik on alati tugevas astmes.

144. Jälgida tingiva kõneviisi oleviku tunnuse ja lõppude esinemist!

(ma) laula/ <b>ksi</b> /n	(me) laula/ <b>ksi</b> /me
(sa) laula/ <b>ksi</b> /d	(te) laula/ <b>ksi</b> /te
(ta) laula/ <b>ks</b>	(nad) laula/ <b>ksi</b> /d

Tähelepanna! Tingiva kõneviisi jaatavas kõnes on kõigil pöördel vastavad **pöördelõpud**, mida ei tohi ära jätta.

145. Muuta järgmised laused nii, et kindla kõneviisi oleviku asemel oleks tingiva kõneviisi olevik!

### MIS MA TEEN...

Kui minu õnneloos *võidab*, siis *ostan* ma enesele ilusa talu kuhugi järve kaldale. Talvel *käin* ma koolis ja suvel *töötan* kodutalus. Talul *peavad* olema ilusad hooned, et neis mõnus *on* elada. Ka ilus õunapuuaed *peab* talul olema.

Pühadeks *kutsun* ma oma sõbrad enese juurde ja siis *käime* järvel sõudmas. Vahel *võtame* ka õnged ligi ja *püüame* järvest kalu. Soojade ilmadega *supleme* ja *ujume* järve kristallselges vees.

Kui mul aega *on*, siis *matkan* mööda kodumaad ja *tutvun* kauniste kohtadega. Mu sõbrad *võtavad* mind igal pool vastu ja *tunnevad* rõõmu minu külaskäigust. Kui ma *saan*, siis *püüan* neid aidata.

Kodus aga *ootavad* mind mitmesugused tööd: *on* tarvis viljapuuaia eest hoolitseda, mesipuud *nõuavad* järelevalvet, kanalad *tuleb* silmas pidada ja vanemaidki *on* vaja jõudumööda aidata. Kõike seda aga *teen* ma heameelega, sest *tahan*, et vanemad *on* minuga rahul. Laiselda ma ei *armasta*.

Nii *elan* ma õnnelikku elu.

146. Võrrelda kindla ja kaudse kõneviisi oleviku ja oleviku kesksõna vormel!

Kindla kv. olevik (mida teevad?)	Kaudse kv. olevik (mida tegevat?)	Oleviku kesksõna (missugust?)
Lapsed käivad koolis.	Heino käivat klaveritunnis.	Tunnen seda karkudega käivat vana-kest.
Müüjad pakuvad kaupa. Poisid hüppavad.	Ärimees pakuvad maja müüa. Indrek hüppavad üle 150 sm kõrgust.	Otsin rahuldust pakuvad tööd. Märkasin hüppavat konna.

147. Meenutada **da**-tegevusnime esinemist.

vii/a, süü/a, tuu/a, teh/a, näh/a	tunnus <b>-a</b>
saa/da, kõndi/da, raputa/da, kõnel/da	tunnus <b>-da</b>
hüpa/ta, korja/ta, vaada/ta, pes/ta	tunnus <b>-ta</b>

**da**-tegevusnime tunnusteks on **-a**, **-da** ja **-ta**. Kui **da**-tegevusnime tunnuseks on **-a**, siis on ka umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikus **-a**- (teha — tehakse).

148. Koostada lauseid, milledes esineks umbisikulise tegumoe olevik sõnadest *tulema*, *minema*, *looma*, *nägema*, *olema*, *panema* ja *käima*!

149. Võrrelda da-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe oleviku eitava kõnevormi esinemist!

Töö tuleb parandada. Kavatsen kirja lõpetada.	Head tööd ei parandata. Nii ei lõpetata kirja.
Tahan juua. Tunnis tuleb tähele panna.	Igasugust vett ei jooda. Teda ei panda tähele.
Palun lauset korrata!	Jutlust ei korrata.

150. Tarvitada järgmisis lauseis da-tegevusnime või umbisikulise tegumoe oleviku eitava kõne vorme!

1. Määrdinud riietega ei (minema) kooli. 2. Tuleb (austama) ka oma vastaseid. 3. Sõja ajal saavad paljud raskesti (kannatama). 4. Tihti ei (hoolitsema) loomade eest küllaldaselt. 5. Ruumide puudusel ei saadud mardiõhtut (korraldama). 6. Sportimisel ei tohi end liigselt (väsitama). 7. Vanematel tuleb nooremaid alati (õpetama). 8. Meil oli kavatsus väike onn (ehitama). 9. Kaljot ei saa (nimetama) laisaks õpilaseks. 10. Kapten andis käsu köied (vallandama). 11. Püüdke (valmistama) vanemaile rõõmu! 12. Kui veevoolu ei (tõkestama), siis võib (tekkima) uputus. 13. Viisakusele ei (panema) igal pool küllaldast rõhku. 14. Tuulejõudu ei (kasutama) tänapäeval enam niipalju kui varemini. 15. Inimene ei tohi kunagi lootust (kaotama). 16. Reet tahab (õppima) ja koolis (käima). 17. Abivajajaid tuleb alati (aitama). 18. Suuga ei (tegema) suurt linna. 19. Noormehel oli soov taluperemeheks (hakkama). 20. Tööl olles ei (logelma).

151. Asetada järgmises tekstis klambreis antud sõnad da-tegevusnime seesütleva käände vormi!

Sinkjas-mustad pilved tõusevad kiiresti üles, sakiliste äärte (kumendama) ja (hõõguma). (Lõõtsutama, kohisema) käivad tuule hoogsad puhangud, kuumad, tulised. Puude rohelised ladvad vajuvad looka ja oksad vehivad tiibadena, (puistama) tuultest rebitud lehti kui sulgi. Heinakõrredki lendavad üksteise otsa, tasa (vilistama) ja (oigama). Maanteel tekivad keerlevad tolmusambad, jooksevad (valatama) tüki maad mööda teed, pöörduvad siis järsku üksteise järel nurmedele ning kaovad tuultesse ja hämarusse. Päikese (tõusma) hakkab roosatuma kogu taevas, tuul on pilved laiali kiskunud ning visanud nad kangastena põiki üle taeva. Nüüd paistavad nad suurte lindudena, kes laisalt tiibu (tõstma) lendavad päikesele vastu, suurte silmade (sädelema) ja (leegitsema).

(A. Gailit.)

152. Tarvitada lauseis järgmisist astmevahelduslikest sõnust **nud**-kesksõna!

Hakkama, juurdlema, kõlbama, ootama, oskama, põlgama, vaatama, ärkama, oigama, hüppama, hõiskama, kaebama, pakkuma, lendama, muigama, aitama, algama, süütama.

Silmas pidada, et **da**-tegevusnimi ja **nud**-kesksõna on samas astmes.

153. Jälgida umbisikulise tegumoe tunnuse esinemist!

-da-, -d-	-ta-, -t-	
saa/ <b>da</b> /kse või/ <b>da</b> /kse	õpi/ <b>ta</b> /kse hüpa/ <b>t</b> /i	kuduma — koo/ <b>ta</b> /kse lugema — loe/ <b>ta</b> /kse
õmmel/ <b>da</b> /kse naer/ <b>d</b> /i kään/ <b>da</b> /kse	las/ <b>ta</b> /kse teh/ <b>t</b> /i	murdma—mur/ <b>ta</b> /kse kündma — kün/ <b>t</b> /i
Pika täishääliku, kaksiktäishääliku ja <b>l, r, n</b> järel on <b>-da-, -d-</b> .	Lühikese täishääliku <b>s</b> ja <b>h</b> järel on <b>-ta-, -t-</b> .	Kui pikk täishäälik või kaksiktäishäälik on tekkinud astmevahelduse tõttu või kui tüve lõpul on <b>d</b> , siis on tunnuseks <b>-ta-, -t-</b> .

154. Tarvitada järgmises katkendis õigesti umbisikulise tegumoe olevikku!

### VANU NÄARIKOMBEID.

Vana-aasta õhtul (püüdma) tulevikku teada saada. (Pühkima) tuba puhtaks, (panema) pühkmed matti, (viima) nurka või põllule, (panema) pussnuga mati alla ja (kuulama) mati peal tulevikku. Või jälle (minema) keskööl välja ja (küsima) esimeselt vastutulevalt meesterahvalt nime. Missugune nimi neile (nimetama), seesugust nime kannab neiu tulevane peig. Isegi peiu rikkust (tahtma) teada saada. Selleks (laotama) villane riie põrandale maha ja (viskama) sellele herneid või viljateri, millede riidele

sattumine tähendab rikkust. Tuhk (tasandama) õhtul kol-  
des ära ja (vaatama) uue aasta hommikul järele, kas tuhal  
mingisugust märki on, mis surma tähendab. (Minema) õue  
ja (kuulama), missuguseid hääli on kuulda, ja (katsuma)  
kuuldud häälte järgi tulevikku seletada. Harilikult (tooma)  
õhtuks õled tuppä; neid õlgi (hüüdma) mõnes kohas „näa-  
rideks“. Kõige sagedamini (võtma) tuleviku teadasaami-  
seks õnnevalamine ette. Sulatina (kallama) vette ja tina  
kuju järgi (ennustama) tulevikku. Igale majas elavale ini-  
mesele (valama) eraldi õnne. Vesi (viima) viimaks aia  
äärde, (valama) maha ja (kuulama), missuguseid hääli  
kuulda. Uue aasta päeval (olema) ja (talitama) nii, kuidas  
(soovima) kogu aasta olla. Loomadegi õnne (püüdma) teada  
saada. Selleks (panema) lauda uksele nuga ja muna ja  
(ajama) loomad laudast välja. (Arvama), et muna või nuga  
puutuv loom kuidagi otsa saab. (M. J. Eiseni järgi.)

155. Moodustada lauseid, milledes esineks tud-kesksõna  
järgmistest sõnadest!

Viima, panema, tähendama, riputama, tulema, tegelema,  
armastama, seadma, kirjutama, andma, tegema, paran-  
dama, kuduma, jätma, jääma, ootama, unustama, lootma.

156. Võrrelda järgmisi lauseid!

-takse	-tatakse
Pingil istutakse. Mõrsjat ehitakse Kiigel kiigutakse. Asutakse uuele kohale. Lepitakse vähesega.	Kapsaid istutatakse. Maja ehitatakse. Last kiigutatakse kiigel. Asutatakse äri. Lepitatakse vastaseid.

157. Võrrelda lihtminevikku ja tegijanimel!

Lihtminevik	Tunnus	Tegijanimi	Täishäälik
puge/si/n luge/si/n	si si	pugeja lugeja	e e
sur/i/n teg/i/n	i i	surija tegija	i i

158. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti tegijanime!

1. Poiss on hea (õppima). 2. Kus (tegema), seal (nägema).  
 3. Posti- (viima) ei peatu siin. 4. Austagem oma eel-(käima)!  
 5. Ajalehe-(müüma) ei suutnud õhtuks kõiki ajalehti ära müüa. 6. Koos-(olema) otsustasid saata sünnipäevalapsele õnnesoovitelegrammi. 7. Pesu-(pesema) ei ilmunud tööle.  
 8. Pojapoeg pidas meeles (surema) viimsed sõnad. 9. Mida ei suutnud teha meie isad, seda peame tegema meie, nende järel-(tulema). 10. Jaak on tubli torupilli-(mängima).  
 11. (Teenima) tõi turult toiduaineid. 12. (Otsima) leidsid metsa eksinud poisikese. 13. (Reisima) olid rahul uute korraldustega. 14. Eesti talupoeg on nii põllu-(harima) kui ka karjakasvataja. 15. Tee-(käima) oli metsas näinud suurt karu.

159. Tarvitada nõutavais vormides klambreis antud sõnu!

1. Kägu (kukkuma — olevik) kuusikus. 2. Ilm läheb pilviseks, vist (hakkama) sadama. 3. Ära (jätma) ust lahti!

4. Kes läheb ja (sulgema) aknad? 5. Kirvest ei (panema) patta ega keedeta. 6. Vanaisa avas puuri, (võtma) tuvi välja ja (laskma) lahti. 7. Ma (mõtlemata — lihtmin.), et koosolek on juba (algama). 8. Arst käskis Peedul rohkem (käima) ja (liikumata), sest see (olema — kaudne kv.) tervisele kasulik. 9. Ärge (püüdma) (kaitsma) oma nõrkusid! 10. Kui ettekanded olid (lõppema), (hakkama) koju minema. 11. Õpilased arvavad tihti, et (õppima) on raskem kui (õpetama). 12. Tööd (lõpetama — des-teg.) oleme targemad kui (algama). 13. Tööd ei (tegema — umbisikul. tm. olevik) (logelema — des-teg.). 14. Tädi poolt (kuduma — tud-kesks.) vaibad toodi tuppa ja (panema) põrandale. 15. Naised kartsid ega (julgema) pimedas kalmistust mööduda. 16. Inimesed (pidama — tingiv kv.) oma (andma — tud-kesks.) sõna pidama. 17. Lapsed armastavad metsas (jooksma, mängima) ja (hüppama). 18. Laev oli (hakkama) juba vajuma, kui päästjad kohale (jõudma). 19. Paljusid metsas kasvavaid taimi korjatakse ja (tarvitama) arstirohuks. 20. On soovitatav, et (nõudma — oleviku kesks.) tööd (tegema — umbisikul. tm. tingiv kv.) korralikult. 21. Nüüd, väikesed, (pesema) oma nägu puhtaks ja (minema) sööma!

# Sõnade liitmine ja tuletamine.

## a) Sõnade liitmine.

160. Võrrelda jämendatult märgitud sõnu järgmisis lauseis!

Liitsõna	Liitsõna
Poiss pani <b>kivi trepile</b> . Tartu on üsna <b>suur linn</b> . Istutasime ühe <b>viljapuu aeda</b> . Maja <b>kõrval hooneid</b> ei olnud.	Poiss istus <b>kivitrepile</b> . Berliin aga on <b>suurlinn</b> . Talul on suur <b>viljapuu aed</b> . <b>Kõrvalhooned</b> olid ehitamisel.

Liitsõnaks nimetatakse kahest või enamast liitsõnast koosnevat sõna.

**Liitsõnal on omaette iseseisev tähendus**, mis erineb üksikute liitosade tähendusest (vrd. vana isa ja vanaisa, ema keel ja emakeel jne.).

161. Vaadelda järgmiste sõnade käänamist!

suur mees (kasvult)  
suure mehe

suurmees (tähtis mees)  
suurmehe

suurt meest	suurmeest
suuresse mehesse	suurmehesse
suurel mehel	suurmehel jne.

**Liitsõnas** käändub ainult viimane osa, s. o. **põhisõna**, kuna esimene osa ehk **täiendsõna** ei muutu. Liitsõnal on ainult üks **pearõhk**.

**162.** Jälgida järgmistes liitsõnades täiendsõna kääned!

Raudtee, sarvloom, peegelsile, koolimaja, metsavaht, kahekordne, teedrajav, peadpööriv, linnasõit, maaslamaja, meheleminek, laadalkäik, terveksaamine, töötööline.

Täiendsõna esineb harilikult kas nimetavas või omastavas, kuid võib esineda ka mõnes muus käändes.

**163.** Võrrelda järgmisi liitsõnu!

Täiendsõna <b>nimetavas</b>	Täiendsõna <b>omastavas</b>
<b>raudpuur</b> (puur on rauast)	<b>rauapuur</b> (raua puurimise vahend)
<b>laudkast</b> (kast on laudadest)	<b>lauakast</b> (kast laudade jaoks)
<b>metsmees</b> (metsrahva liige, metsas elutsev inimene)	<b>metsamees</b> (metsanduse alal tegelev inimene)
<b>käsikiri</b> (käsitsi kirjutatud töö)	<b>käekiri</b> (isikupärane kirjutamisviis)

Mõnikord võib samadest liitosadest koosnevas liitsõnas täiendsõna olla kord nimetavas, kord omastavas, olenevalt liitsõna tähendusest.

Kui täiendsõna tähendab sedasama või midagi selle-  
taolist, mida põhisõnagi, siis on harilikult täiendsõna nime-  
tavas, näit. paberraha (raha on ühtlasi paber), kuldsõrmus  
(sõrmus on ühtlasi kuld), võrkkiiik (kiik on ühtlasi  
võrk) jne.

**164.** Jälgida, kuidas kirjutatakse sõnu sel puhul, kui  
täiendsõna on kas **nimetavas käändes** või **lõpeb kaas-  
häälikuga!**

1. Turul müüdi **aed**maasikaid ja **juur**vilja. 2. Neiu kan-  
dis **nahk**kindaid ja moodsat **süg**ispalitut. 3. Talvel katab  
maad valge **lum**ivaip. 4. Poisid mängisid **korv**- ja **võrk**-  
palli.

5. Matkajad leidsid **hili**sõhtul sobiva **puhk**amispaiga.  
6. Künklik maastik pakub häid **suusat**amisvõimalusi. 7. On  
kasulik õppida **võõr**keeli.

**165.** Võrrelda järgmisi sõnu!

Liitsõnad	<b>ne-</b> , <b>line-</b> lõpuline liitsõna
(Laeval on) kolm masti. (Tüdruk on) väikese kasvuga. (Koolis õpitakse) saksa keelt (Inimesel on) kaks jalga.	(Laev on) <b>kolmemastiline</b> . (Tüdruk on) <b>väikese- kasvuline</b> . (Loen) <b>saksakeelset</b> (raa- matut). (Inimene on) <b>kahejalgne</b> .

**166.** Vaadelda, kuidas kirjutatakse sõnu sel puhul, kui  
täiendsõna on **mitmuslikus tähenduses!**

raamaturiikul = raamatute riiul, riiul raamatute jaoks  
saapakauplus = saabaste müügikoht, jalanõude-kauplus

kurgitünn = tünn kurkide säilitamiseks  
juukselõikaja = juuste lõikaja (ega ometi üht juust lõi-  
gata!)

**167.** Muuta järgmised laused nii, et klambreis olevate sõnade asemel esineks liitsõna!

1. Köök oli (tsemendist põrandaga). 2. Sood läbistas suur (magistraal kraav). 3. Keset alevit oli ilus (kahe korraga) maja. 4. Pärt püüdis (kolme kilo raskuse) ahvena. 5. Narva-Jõesuu ja Pärnu on meie tuntumad (suvituse kohad). 6. Vanaema jutustab meile tihti oma (noore põlve) mälestusi. 7. Kevadel lendavad (rändavad linnud) jälle tagasi põhjamaale. 8. Hauakambrist leiti (kullast kirst). 9. Me ei osanud lugeda (kreeka keeles kirjutatud) peal- kirja. 10. Eks (lõuna pool asetsevais) maades ole soojem kliima. 11. Müüsin pileti ühele tuttavale (noorele mehele). 12. Lumi (linna ääres asetsevais) aedades oli juba sulanud. 13. Laps oli alles (neli aastat vana), kuid tundis juba tähti. 14. Esimene (eesti keeles kirjutatud) raamat ilmus a. 1535. 15. Õrn taim oli kaetud (klaasist kupliga). 16. Kevadel algab (ehituse tegevus). 17. Sauna (riietumise ruum) oli puhas ja avar. 18. Juss sai ainult paar (vaksa pikkust) kala- poega.

**168.** Võrrelda järgmiste sõnade tähendust!

lamp — laelamp, laualamp, elektrilamp, petrooleumilamp, öölamp . . . (lampide liigid)

koer — karjakoer, õuekoer, toakoer, hundikoer . . .

supp — oasupp, hernesupp, lihasupp, kartulisupp . . .

kell — uksekell, aisakell, kirikukell, matusekell . . .

paber — kirjutuspaber, kuivatuspaber, joonistus- paber, kir-  
japaber . . .

169. Leida liitsõnu, millede põhisõnaks oleksid sõnad *poiss, mees, puu, raamat, kuu, maa!*

N ä i t.: karjapoiss, õpipoiss . . .

170. Jälgida järgmist ülevaadet käändsõnade kokkukirjutamise reegleist!

**Kokku kirjutatakse liitosad, kui**

- 1) täiendsõna on nimetavas (kuldsõrmus; vrd. uus sõrmus),
- 2) täiendsõna lõpeb kaashäälikuga (hilisõhtu),
- 3) põhisõna on ne-, line-lõpuline (ühekordne),
- 4) täiendsõna on mitmuslikus tähenduses (kilukarp),
- 5) täiendsõna märgib sõna kuuluvust mingisse liiki (joogi-nõu, sööginõu jne.).

171. Võrrelda järgmisis lauseis sõnade kokku- ja lahkukirjutamist!

Liitsõna	Liitsõna
Kuuse <b>tal</b> u (mille?) <b>peremees</b> kutsuti vallamajja.	Jaan oli <b>taluperemees</b> .
Eilse <b>päeva</b> (mille?) <b>sündmused</b> vapustasid kõiki.	Nüüdsel ajal tuleb hoolikalt <b>päevasündmusi</b> jälgida.
<b>Kõrvalmaja</b> (mille?) <b>perenaine</b> on lahke inimene.	<b>Majaperenaine</b> võttis meid lahkesti vastu.
Külalised imetlesid meie <b>koka</b> (kelle?) <b>kunsti</b> .	Külalised imetlesid meie <b>kokakunsti</b> (mida?).

Kui eelmine sõna märgib, **kelle** või **mille** oma on miski, siis kirjutatakse sõnad **lahku**.

172. Vaadelda abi- ja käandsõnade kirjutamist!

Lahku	Järeldus
<p>Kork kadus <b>vee alla</b> ja <b>õnge otsas</b> oli särg.</p> <p>Nägin oma <b>pea kohal</b> suurt kulli.</p> <p>Reet läks ema <b>käe kõrval</b> kirikusse.</p> <p>Sammusime <b>kodu poole</b>.</p> <p>Püüdsime <b>jõe ääres</b> kalu.</p>	<p>Abisõnad kirjutatakse käandsõnadest <b>lahku</b> (maa all, akna juures, ukse najal, vee peal jne.).</p>

173. Kirjutada järgmisis lauseis klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku!

1. (Tol ajal) oli Sulev alles (üheksa aastane). 2. (Kahe kordses) hoones (keset parki) asetses (põllu majandus kool). 3. (See kord) oli (inglise keele) tund (loodus loo klas-sis). 4. (Klassi esindajaks) (kõrgus hüppes) ja (saja meetri jooksus) oli Lembit. 5. Õpiti (soome keelt), et soome (kooli õpilastega) (kirja vahetusse) astuda ja (soome keelseid) raamatuid lugeda. 6. (Klassi juhataja) peab Vellot (kõige paremaks) õpilaseks klassis. 7. (Püha päeval) (enne lõunat) oli staadionil (jalg palli võistlus). 8. Poisid seadsid (jõe ääres) korda oma (kala püügi riistu). 9. (Põõsa all) oli mõnus (päikese paistel) lamada. 10. Ei meeldi sul (oja ääres) või (heina maal), siis võid minna (männi või kase metsa) kõndima. 11. Pandi (jalg rattad) (puu najale) ja joosti naerdes (metsa poole). 12. (Jõe kohal) helkis (viker kaar). 13. (Aia taga) oli mitu (turba auku). 14. Jalutajate (pea kohal) kohisesid (sala päraselt) põlised vahtrad. 15. (Teed mööda) kõnnib üksik (matka mees).



on välja arvatud, vastu hakkamine, ette kujutatav, üles äratas, välja jagab, vastu võtmas, edasi õppija, olevat ette valmistanud, välja puhata, on sisse seatud, vastu panev, oli kaasa viinud, on vastu tulnud, maha tehes, kaasa tegemise, edasi jõudev, ära maksetav, välja viskamas, kaasa kiskuv, kinni peetud, ei olnud kaasa võetud.

176. Võrrelda kokku- ja lahkukirjutamist järgmisis lauseis!

<p><b>Kokku</b> Kesksõna</p>	<p><b>Lahku</b> Täis- ja enneminevik</p>
<p>Nägime <b>sisselangenud</b> katust.</p>	<p>Katus <b>on</b> kindlasti ammu <b>sisse langenud</b>.</p>
<p>Seintel märkasime <b>alalhoitud</b> kaunistusi.</p>	<p>Mõned kaunistused <b>olid</b> paiguti hästi <b>alal hoitud</b>.</p>
<p><b>Mahajäetud</b> maja oli tühi.</p>	<p>Vististi <b>on</b> maja juba aastaid tagasi <b>maha jäetud</b>.</p>
<p>Vaatlesime <b>kinnilöödud</b> uksi.</p>	<p>Uksed ja aknad <b>olid</b> laudadega <b>kinni löödud</b>.</p>
<p>Arvasime, et majas võib-olla leidub <b>äraviimata</b> varandusigi.</p>	<p>Lähemal vaatlusel selgus, et ainult mõned tühised asjad olid <b>ära viimata</b>.</p>
<p>Küsimus: missugune?</p>	<p>Küsimused: mida on, oli teinud? mida on, oli tehtud?</p>

**177.** Kirjutada järgmisis lauseis pöörd- ja abisõna kas kokku või lahku!

1. Saabus (kaua oodatud) pühapäev, mil võisime kalu püüdma minna. 2. Kui (kokku lepitud) kohale jõudsin, olid sõbrad juba (ära läinud). 3. Alles õnge (sisse visates) märkasin, et kork oli õnge küljest (ära kadunud). 4. Mul õnnetus isegi üks luts (kinni püüda). 5. (Äsja sillutatud) kõnniteed olid nüüd veega (üle ujutatud). 6. (Ule koormatud) paati tungis vesi ja poisid hakkasid (appi hüüdma). 7. Matkajad ei suutnud (aru saada), kuidas (kaasa võetud) toidukraam nii kiiresti (otsa lõppes). 8. (Tagasi jõudnud) piilurid arvasid, et meie väesalk on (ümber piiratud). 9. Hakati (nõu pidama), kuidas metsast (välja pääseda). 10. (Sisse tunginud) vaenlased suudeti võrdlemisi lühikese aja jooksul maalt (välja tõrjuda). 11. Meie kõik peame käed (külge panema) (üles ehitavale) tööle. 12. Aednik noogutas (rahul olles) pead, kui ta nägi, et (segi paisatud) asjad olid jälle oma kohale (tagasi pandud).

**b) Sõnade tuletamine liidete varal.**

**178.** Vaadelda, kuidas liidete varal tuletatakse uusi sõnu!

Tüvisõna	Liide	Tuletatud sõna
<b>õnn</b>	-lik	õnnelik
	-likkus	õnnelikkus
	-tu	õnnetu
	-tus	õnnetus
	-sta	õnnestama
	-stu	õnnestuma
<b>rahu</b>	-lik	rahulik

Seda sõnaosa, mille varal saab tüvisõnast moodustada uusi sõnu, nimetatakse **tuletusliiteks**.

Igal tuletusliitel on oma tähendusvarjund (näit. **-ur** määrib tegijat, teatava elukutse alal tegutsevat isikut, — lennur, kalur, nahkur jne.).

**179.** Tuletada **tu**-liite abil sõnu järgmistest tüvedest ja jälgida tuletatud sõnade tähendust!

Hool, süü, abi, kord, jalg, keel, mõte; saada, mõistma, tundma, hoolima, kannatama.

N ä i t.: hooletu ...

**tu**-liite varal tuletatakse omadussõnu, mis märgivad millegi puudust, millestki ilmaolekut (süütu = ilma süüta).

**180.** Jälgida, millele liitub **-line** ja millele **-lik**!

<b>-line</b>	<b>-lik</b>
usu-line (küsimus)	usk-lik (inimene)
kunsti-line (vääratus)	kunst-lik (töö)
keele-line	kirjandus-lik
tunde-line	perekond-lik
mõtte-line	leid-lik
heasüdame-line	naise-lik (naisetaoline)
<b>-line</b> liitub ainult <b>täishäälikule</b> .	<b>-lik</b> liitub harilikult kaashäälikule, kuid võib ka täishäälikule liituda.

**181.** Tarvitada järgmisis lauseis õigesti kas **line-** või **lik-**liidet!

1. Metsatee oli konar— ja auk—. 2. Lõuna-Eestis on künk— maa. 3. Aeda ehtisid värvi— laternad. 4. Oks—

puud on raske raiuda. 5. Seinä kaunistasid väärtus— maa-  
lingud. 6. Laulja ettekannet võib pidada täius—ks. 7. Tüd-  
ruk kandis ruudu— pluusi. 8. Poistele meeldivad sport—  
mängud. 9. Otepääl korraldati ülemaa— suusavõistlused.  
10. Raudteed ehitati palaviku— kiirusega. 11. Seltsi hari-  
dus— tegevus väärib tunnustamist. 12. Koosolekul käsitleti  
teadus— küsimusi. 13. Peame oma elu korraldama nii, et  
oleksid rahuldatud nii isik— kui ka ühiskond— huvid.  
14. Sõja ajal tuleb korraldada kodan— õhukaitset.  
15. Vanaisa tervis— seisukord ei võimalda temal selts-  
kond— üritustest osa võtta. 16. Eestlaste majandus— ja  
kultuuri— tase on viimaseil aastakümneil tunduvalt tõus-  
nud. 17. Tõnu on kirk— margikorjaja. 18. Elamiskõlvu—  
korterileidmine vaenlase poolt purustatud linnas ei olnud  
kerge. 19. Kaunis loodus— ümbrus meelitab siia suvitajaid.

182. Võrrelda järgmises lauseis jämendatult märgitud sõnade tähendust!

Lumi <b>kattis</b> maa valge vai- baga.	Maa <b>kattus</b> lumega.
Poiss <b>viskas</b> palli.	Väravavaht <b>viskus</b> pikali.
Sõber <b>avaldas</b> mulle oma saladuse.	Rõõm <b>avaldus</b> tema silmis.
Püüdsime küsimust <b>lahen- dada</b> .	Küsimus <b>lahendus</b> iseene- sest.

-u- varal tuletatakse enesekohaseid pöörd sõnu, millede tegevus on suunatud tegijale endale.

183. Tarvitada järgmises lauseis õigesti pöörd sõnu!

1. Koosolek (toimib, toimub) koolimajas. 2. Seltsi esi-  
mees (toimis, toimus) üsna õigesti. 3. Voorimees (pööras,

pöördus) oma hobuse ümber. 4. Marjulised (pöörasid, pöördusid) juba lõuna ajal metsast tagasi. 5. (Toetage, toetuge) vaeseid! 6. Joobnu (toetas, toetus) vastu telefoniposti. 7. Rong (peatas, peatus) igas jaamas. 8. See teade (kurvastas, kurvastus) kõiki. 9. Kogu oma elu on ta (pühendanud, pühendunud) tööle. 10. Milles küll (peidab, peitub) mõne inimese edu saladus? 11. (Valmistasime, valmistusime) parajasti eksameiks. 12. Iga vähimagi pahanduse puhul (ärritas, ärritus) Lehesalu. 13. Ründajad (tõmbasid, tõmbusid) tagasi. 14. Hobune (ehmatas, ehmus) autot nähes. 15. Pidu (õnnestas, õnnestus) hästi. 16. Kelk ühes sõitjatega (paiskas, paiskus) kummuli.

184. Jälgida mõningate liidete varal tuletatud sõnade õigekirjutust (vrd. p. 39).

Tüvisõna	Liide	Tuletatud sõna
1. linn tõttama mäss	-lane -le- -le-	linlane tõtlema mäslema
salk siin	-kond -ne	salkkond siinne
2. valu kohus	-ta -ta	valutama kohustama
paranema avar rahul	-da -da -da	parandama avardama rahuldama

1. Liitkaashääliku kumbagi osa ei kirjutata kahekordse tähega. Erandiks on juhud, kui liide algab sama kaashääli-kuga, millega tüvi lõpeb.

2. Täishääliku, **s** ja **h** järel tarvitatakse **ta**-liidet, **l**, **n**, **r** ja **v** järel aga **da**-liidet.

**185.** Tarvitada õigesti liidete varal tuletatud sõnu järg-misis lauseis!

1. Korral—asime ekskursiooni Lõuna-Eestisse. 2. Mõt-  
ted (mäss—le—vad) mehe peas. 3. Kustas ulatas Laglele  
naera—ades kirjaümbriku. 4. Nüüd meister—as igaüks  
enesele kiiren—atud korras mudellennukit. 5. (Siin—ne)  
(kesk + kond) võimal—ab edukat seltskondlikku tegevust.  
6. Noormees tervitas oma endist õpetajat väga (au paku-  
ma + likult). 7. Mitmesuguste võimlemisharjutustega  
saame oma keha tugev—ada. 8. Muinasjuttudes kirjel—a-  
takse tihti vaeselapse kannatusi. 9. Äri ei ole veel  
(lõpp—likku) arvet esitanud. 10. Hobune raken—ati  
koorma ette. 11. Vili masin—ati kiiresti läbi. 12. Eemal sil-  
masime säten—avat järvepinda. 13. Salajased dokumen-  
did olid kellegi poolt kõrval—atud. 14. Poisid, ärge  
vigur—age! 15. Kes teab, mida toob meile (homme + ne)  
päev. 16. Paljud ohver—asid oma jõu, tervise ja isegi elu  
isamaa eest.

# Lauseõpetus ja kirjavahemärgid.

## LAIENDAMATA LIHTLAUSE.

186. Vaadelda aluse ja öeldise esinemist!

Alus	Õeldis
Isa (kes?) Kivi (mis?) Õpilasi (keda?) Vihma (mida?) Haige (kes?) Tema (kes?)	töötab (mida teeb?). kukkus (mida tegi?). ei ole ilmunud (mida ei ole teinud?). oli sadanud (mida oli teinud?). oleks kukkunud (mida oleks teinud?). olevat lahkunud (mida olevat teinud?).
	Töötatakse (mida tehakse?). Lauldi (mida tehti?). Loetagu (mida tehtagu?)! Ei olevat otsitud (mida ei olevat tehtud?).
<b>Alus</b> esineb nimetavas ja osatavas käändes.	<b>Õeldis</b> esineb pöörsõna pöördelises muutes (s. o. olevikus, liht-, täis- või enneminevikus).

Kui öeldis on umbisikulises tegumoes, siis lause alus puudub.

Alus ja öeldis on lause **pealiikmed**.

Lause, mis koosneb ainult alusest ja öeldisest, on **laiendamata lihtlause**.

**187.** Leida järgmises lauseis öeldis!

1. Sulane oli juba kündma läinud. 2. Kui onu kaasas oleks olnud, siis ei oleks seda äpardust juhtunud. 3. Minge ja kutsuge oma sõbrad siia! 4. Kas kaup on ära saadetud? 5. Lapsed oleksid metsa eksinud, kui jahimehed neid ei oleks õigele teele juhitanud. 6. Ärge viitke aega! 7. Hakake koju minema! 8. Töö tuleb korralikult teha. 9. Pere-mees olevat lasknud enesele uue lauda ehitada.

**Märkus:** Tuleb tähele panna, et lause öeldis võib koosneda nii ühest kui ka mitmest sõnast.

**188.** Võrrelda järgmises lauseis aluseid!

Täisalus	Osaalus
<b>Leib</b> (s. o. terve leib) on laual. <b>Õpilased</b> (kõik) olid võimlemas. <b>Laadalised</b> sõitsid koju. <b>Raamat</b> on riivilil.	<b>Leiba</b> (s. o. ebamäärane hulk) on laual. <b>Õpilasi</b> (osa) oli ka laulu- pidul. <b>Laadalisi</b> liikus maanteel. <b>Raamatut</b> ei olnud riivilil.
Täisalus on <b>nimetavas</b> ,	osaalus <b>osastavas</b> .

**189.** Leida lauseid, kus esineb osaalus!

## LAIENDATUD LIHTLAUSE.

### Laiend ja põhisõna.

190. Võrrelda järgmisi lauseid!

Laiendamata lihtlause	Laiendatud lihtlause
Tüdruk õpib.	Väike (missugune?) <b>tüdruk õpib</b> hoolega (kuidas?).
Onu sõidab.	Minu (kelle?) <b>onu sõidab</b> homme (millal?) linna (kuhu?).
Vanaema jutustab.	<b>Vanaema jutustab</b> tihti (millal?) huvitavaid (missuguseid?) lugusid (mida?).

Laiendamata lihtlauseid saab laiendite lisandamise teel laiendada. Sõna, mis kuulub teise sõna juurde (näit. väike, hoolega, minu jt.), nimetatakse seetõttu **laiendiks**. See sõna aga, mille juurde laiend kuulub (näit. tüdruk, õpib, onu jt.), on **põhisõna**.

Lauset, milles esineb mõni laiend, nimetatakse **laiendatud lihtlauseks**.

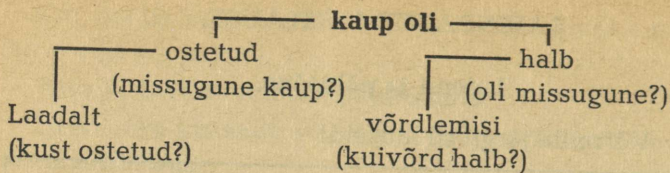
191. Jälgida järgmises lauses laiendi ja põhisõna suhet!

**koer haugub**

Kuri tänaval.  
 (missugune koer?) (haugub kus?)

**ema ootab**

Minu tädilt kirja.  
 (kelle ema?) (ootab kellelt?) (ootab mida?)



Nagu eelmisest selgub, võib üks ja sama sõna olla nii põhisõnaks kui ka laiendiks (näit. *ostetud* on põhisõnaks sõnale *laadalt* ja laiendiks sõnale *kaup*). Samuti võib ühel põhisõnal olla mitu laiendit.

192. Laiendada järgmised laiendamata lihtlauseid!

Isa töötab. Emal keedab. Vend õpib. Õde õmbleb. Koer jookseb. Linnud laulavad. Päike paistab. Lilled õitsevad. Oodatakse. Külaline saabus.

N ä i t.: Minu isa töötab täna põllul.

## TÄIEND.

193. Leida sobivaid omadussõnalisi laiendeid järgmisis lauseis esinevatele jämendatult märgitud nimisõnadele!

**Argipäeval** valitseb järvel **vaikus**. **Lootsikud** on kaldale tõmmatud ja nüüd valendavad nende **põhjad päikesepais- tel**. Julgesti istub **metspart** **põõsasse** peidetud **pesal**.

Sa istud **vee** ligidale **kivi** otsa. **Lained** tulevad üksteise järel **rannale**. Sa näed, kuidas **metsa vari** **veele** ikka ligemale nihkub. Viimaks sirutab **mets** oma **varju** kaugele **järvepinnale**. **Järv** heidab uinuma.

**Pühapäeval** aga on **järve** ääres igal pool **elu**. Päevitunud nägudega **poisikesed** sõtkuvad oma **jalakestega liivas**. Suuremad käärivad oma **püksid** kõrgele ja otsivad **vee-**

samblaga kaetud kivide alt vähke. Poisikesed ei julge veel noormeeste hulka minna, kes järve ääres murul pikali on.

Paadid libisevad mööda veepinda nagu veelinnud, kes teelt tulles väsinult oma tiibu liigutavad. Paadis istuvad jakkidega ja seelikutega tüdrukud ja poisid. Laulu ja naeru helid levivad üle järve. (J. Mändmetsa järgi.)

Näit.: Suvisel argipäeval valitseb avaral järvel täieline vaikus.

### Nimisõna laiend on täiend.

194. Käänata kõigis käändeis nii ainsuses kui mitmuses sõna *armas naaber* ja vaadelda seejuures, missuguseis käändeis omadussõna ei ühildu nimisõnaga!

195. Jälgida **nud-** ja **tud-**kesksõna tarvitamist täiendina!

#### A i n s u s.

- Nim. Vilunud tööline ja haritud kodanik (töötagu käsikäes)!
- Omast. Vilunud töölise ja haritud kodaniku (töö on hea).
- Osast. Vilunud töölist ja haritud kodanikku (hinnatakse kõikjal).
- Sisseütl. Vilunud töölisesse ja haritud kodanikusse (suhtutakse usaldusega).
- Alalütl. Vilunud töölisel ja haritud kodanikul (on alati tööd).

#### M i t m u s.

- Nim. Vilunud töölised ja haritud kodanikud (töötagu käsikäes)!

- Omast. Vilunud tööliste ja haritud kodanikkude (töö on hea).
- Osast. Vilunud töölisi ja haritud kodanikke (hinnatakse kõikjal).
- Sisseütl. Vilunud töölistesse ja haritud kodanikkudesse (suhtutakse usaldusega).
- Alalütl. Vilunud töölistel ja haritud kodanikkudel (on alati tööd).

**nud- ja tud-**kesksõna täiendina ei käändu.

196. Tarvitada õigesti järgmisis lauseis täiendit!

1. Värske allikavesi kosutab (väsinud) teekäijat.
2. (Kuum) ja (sumbunud) suvepäevale järgnes äikeserikas õhtu.
3. (Sügisene) teerajad on täis (langenud) lehti.
4. Hakid oma kisaga elustavad (nukker) ja (mahajäetud) lossivaremeid.
5. Vaatlesime (ilus äsjavalminud) hooneid.
6. Talunik hoolitseb oma (armastatud) tööloomade eest.
7. Vanaema jutustas lugusid (möödunud) aegadest.
8. Noor- mees toetas (abitu) vanakest.
9. Laadale oli toodud nii (elus) kui ka (tapetud) loomi.
10. Keegi ei kiitnud kelmi (alatu) ja (kõlvatu) võtet.
11. Kirjanik jutustab oma romaa- nis (vaene) ning (põlatud) inimeste elust.
12. Osavõtjate seas oli hulk (tuntud) sportlasi.
13. Tõnu osutus (arukas) ja (vilunud) vahekohtunikuks.
14. Koosolekule oli ilmunud nii (soovitud) kui ka (soovimatu) külalisi.
15. Mõnus on sõita mööda (sile asfalteeritud) tänavaid.
16. Vallatu poiss kahetses oma (mõtlematu) tegu.
17. (Leitud) asju ei tohi enesele jätta, vaid need tuleb leiubüroosse viia.
18. Saun pehmitab (kangestunud) liikmeid.
19. Riik vajab (osav)

ning (haritud) juhte. 20. Aktusel mälestati Vabadussõjas (langenud) sõdureid.

Märkus: Tähele panna, et **nud-** ja **tud-**lõpuline kesk- sõna ei muutu, **tu-**lõpuline omadussõna (kahvatu, katmatu jne.) ja **tu-**, **nu-**lõpuline nimisõna (uppunu, kaotatu, valitu jne.) aga muutuvad.

Näit.: Nägime v õ i d e t u d vastaseid. Nägime v õ i t - m a t u i d vastaseid. Nägime v õ i d e t u i d.

### SIHITIS.

197. Vaadelda järgmisi lauseid!

Osteti <b>klaver</b> (osteti mis?). Kirjutasin <b>kirja</b> (kirjutasin mille?). Isa teeb <b>tööd</b> (teeb mida?). Mihkel puhastas <b>saapaid</b> (puhastas mida?). Tahan <b>süüa</b> (tahan mida?).	Ärgati. Ehmusin. Isa puhkab. Mihkel köhis.  Jalutan.
Lause öeldiseks on <b>sihiline</b> pöörd sõna (s. o. pöörd sõna, mille tegevus on millelegi sihitud, juhitud).	Lause öeldiseks on <b>sihitu</b> pöörd sõna.

**Sihitis** on sihilise pöörd sõna laiend, mis esineb kas **nimetavas**, **omastavas** (ainult ainsuses), **osastavas** või **da-tegevusnimes**.

Nimetavas ja omastavas esinevat sihitist nimetatakse **täissihitiseks**, osastavalist sihitist aga **osasihitiseks**.

198. Vaadelda sihitist järgmisis lauseis!

Täissihitis	Osasihitis
a) Lugesin läbi terve <b>raamatu</b> . Ostsin <b>leiva</b> (s. o. terve leiva).	Lugesin ajaviiteks <b>raamatut</b> . Ostsin <b>leiba</b> (s. o. ebamäärase hulga, osa).
b) <b>Puid</b> veeti kohale (s. o. tegevus on lõppenud). Maaler värvib <b>põranda</b> pruuniks (töö on lõpetatud).	<b>Puid</b> veetakse (s. o. tegevus jätkub). Maaler värvib <b>põrandat</b> (tegevus on veel pooleli).
c) Anna mulle uus <b>sulg</b> (lause on jaatav)!	Ära anna mulle vana <b>sulge</b> (lause on eitav)!

**Täissihitist** tarvitatakse:

1. kui kõneldakse **tervikust**, tervest asjast,
2. kui **tegevus on lõpetatud** ja
3. kui lause on **jaatav**.

Seejuures peavad olema kõik need nõuded täidetud.

**Osasihitist** tarvitatakse:

1. kui kõneldakse ebamäärasest hulgast, **osast**,
2. kui tegevus on **kestev**, korduv, jätkuv ja
3. kui lause on **eitav**.

Kui esineb üks osasihitise nõudeist, siis tuleb tarvitada osasihitist.

**Märkus.** Kui sihitise põhisõna on umbisikulises tegumoes või käskivas kõneviisis, siis tarvitatakse **nimetavalist täissihitist**.

**199.** Kirjutada järgmised laused nii, et pöörd sõna oleks jaatavas kõnevormis, ja tarvitada seejuures kas täis- või osasihitist!

1. Insener ei viinud silla ehitust lõpule. 2. Onu ei võitnud loteriilt peavõitu. 3. Ma ei lasknud endale valmistada uut ülikonda. 4. Kas sa ei näinud lendavat raketti? 5. Noormees ei suutnud puuhalgu lõhestada ühe kirvehoobiga. 6. Järvevaht ei andnud meile paati. 7. Meie ei ehitaks suurt telki. 8. Jaan ei saanud endale uut elukohhta muretseda. 9. Noorimat tütarit ei saadetud kooli. 10. Perenaine ei kutsunud Jukut koju. 11. Ma ei tunne hästi oma kodumaad. 12. Kaupmees ei müünud tervet leiba. 13. Ema arvas, et arsti ei tule kutsuda. 14. Poisid ei saanud paati ümber pöörata. 15. Ema ei jätnud mind koju. 16. Haige ei täitnud arsti kõiki nõuandeid. 17. Kohus ei muutnud oma otsust. 18. Suvitajad ei leidnud puhkamiseks sobivat kohta. 19. Uut seadust ei avaldatud. 20. Raamat ei sisaldanud lühijutte.

Näit.: Insener viis silla ehituse lõpule.

Tähele panna! Eitava kõne puhul on alati osasihitis, jaatava puhul aga nii täis- kui ka osasihitis.

**200.** Tarvitada järgmises lauseis õigesti sihitist!

1. Oleme suutnud luua (oma kirjandus). 2. Poiss oli endale eeskujuks võtnud (üks kuulus väejuht). 3. Ain pesi (end, enda) puhtaks. 4. Isa kinkis mulle (uus jalgratas). 5. Seekord päästis sõber (mina) ära. 6. Ahto tegi kelguga veel (üks sõit). 7. Peremees ehitas (karjalaut) jälle üles. 8. Pidin direktorile andma (jaatav vastus). 9. Töömehed olid värava kõrvale kaevanud (suur auk). 10. Nüüd võttis sulane (kavalus) appi. 11. Ekskursioonist osavõtjad said

(ilus ülevaade) vabrikust. 12. Ihuskoi veeretab raha kümme korda peos, enne kui ta (see) välja annab. 13. Eideke laulis (hulk) rahvalaule. 14. Eesti rahvalauludest ammutame (teadmised) mineviku-eestlaste elu kohta. 15. Onu oli (uus veski) ehitanud. 16. Kõneleja võitis kuulajate (täieline poolehoid). 17. Vii (lamp) teise tuppa! 18. Kogu see mure tegi (vanamees) päris haigeks. 19. Kas sa mäletad (see sild), (mis) me ehitasime? 20. Jõuluks ostis sepp endale (lääkiv saabas — mitmuses).

## KOHA- JA AJAMÄÄRUS.

201. Jälgida järgmisi pöörd sõna laiendeid!

Läksime **metsa** (kuhu?). Jalutasime **metsas** (kus?). Tulin **metsast** (kust?). Sammusime **kodu poole** (mille poole?). Jõudsim **koju** (kuhu?).

**Eile** (millal?) olin haige. Isa töötab **hommikust** (mis ajast?) **õhtuni** (mis ajani?). Viibisin terve **nädala** (kui kaua?) **reisil** (kus?). Kavatsen sõita mõneks **päevaks** (kui kauaks?) **koju** (kuhu?). Möödunud **aastal** (millal?) võitis meie kooli meeskond teatejooksu.

Eelmistes lausetes esitatud pöörd sõna laiendid on kas **kohamäärused** (vastavad küsimustele: kus? kust? kuhu?) või **ajamäärused** (vastavad küsimustele: millal? mis ajast mis ajani? kui kaua? kui kauaks?).

202. Tarvitada järgmises lauseis õigesti koha- või ajamäärust!

1. Ema läks (turg). 2. (Tulev nädal) on Viiu sünnipäev. 3. Teenija tõi (turg) korvitäie õunu. 4. (Õhtupool) oli koolis

koosolek. 5. Kavatsesin (laupäev) sinu juurde tulla, kuid ei saanud, sest laupäeva (õhtu) oli seltsimajas kontsert. 6. Mikk lubas (homme) ühes oma vennaga (jaht) minna. 7. Kadri oli juba lõuna paiku (kodu) läinud ja nüüd hakkas Tiinagi (kodu poole) kõmpima. 8. Jaak peatus igas (pood).

Märkus. Peale täiendi, sihitise, koha- ja ajamääruse võib lauses olla veel teisi laiendeid.

## UTE.

203. Võrrelda järgmisi lauseid ja jälgida kirjavahe-  
märke!

1. **Poisid**, vaadake seda kõrget mäge!  
Vaadake, **poisid**, seda kõrget mäge!  
Vaadake seda kõrget mäge, **poisid**!
2. Armsad **sõbrad**, asume nüüd tööle!  
Nüüd, armsad **sõbrad**, asume tööle!  
Nüüd asume tööle, armsad **sõbrad**!

Selle nimetust, kelle või mille poole pöördatakse, nime-  
tatakse **ütteks**. Ute ühes oma laienditega  
eraldatakse muudest lauseliikmetest  
komadega.

204. Tarvitada õigesti kirjavahe-  
märke järgmises lauses!

1. Kuhu sa ruttad Kaarel? 2. Lapsed tulge koju! 3. Oodake  
härä veel üks hetk! 4. Kuule taat kas sa tead, kus on  
õnged? 5. Mine Andres ja kutsu kapten üles! 6. Ärge hiljaks  
jääge Mikk ja Mann! 7. Hakkame mehed minema! 8. Eesti-  
maa mu isamaa kuis nii armas oled sa! 9. Hoolitsege ko-  
danikud oma tervise eest!

## KOONDLAUSE.

205. Vaadelda järgmisis lauseis jämendatult märgitud lauseliikmeid!

**Isa, ema** ja **lapsed** läksid kirikusse. Talvel **suusatatakse**, **uisutatakse** ja **kelgutatakse**. Nägin metsas **rebast**, **jänest** ja **oravat**. Laual oli **siniseid**, **kollaseid** ja **rohelisi** paberilehekesi. Jalutasin **metsas** ja **heinamaal**.

Lauset, milles esineb korduvaid lauseliikmeid, nimetatakse **koondlauseks**.

206. Jälgida sidesõnu, mis seovad samalaadseid lauseliikmeid!

1. Maret ja Malle laulavad. Tüdruk libises **ning** kukkus. Minu sõber elab Taaralinnas **ehk** Tartus. Pühapäevaõhtul on mõnus istuda, raamatut lugeda või raadiot kuulata. Tõusin püsti **ega** osanud enam midagi ütelda. Kodu on armas **nii** minule **kui ka** igale teisele.

2. Raha on hea sulane, **aga** paha peremees. Mees oli tugev, **kuid** laisk. Võõras polnud agent, **vaid** kunstnik. Enne ehitatakse kaev, **siis** maja. Kastanitel on juba pungad, **samuti** sirelitel.

Kui **s a m a l a a d s e i d** (s. o. samale küsimusele vastavaid) lauseliikmeid seovad sidesõnad **ja, ning, ehk, või, ega, nii . . . kui ka**, siis nende sidesõnade ette **koma ei panda**. Kui aga samalaadsete lauseliikmete vahel sidesõna puudub või on mõni muu siduv sõna (näit. **aga, kuid, vaid, ent, siis, samuti, eriti** jne.), siis eraldatakse samalaadsed lauseliikmed komaga.

207. Kriipsutada alla järgmisis lauseis korduvad samalaadsed lauseliikmed ja asetada puuduvad komad!

a) 1. Veerev kõmisev ja tümisev äikesemürin pani õhu värisema. 2. Ei sel ega järgneval ööl saanud keegi magada.

3. Mitte ainult maal vaid ka linnades on vajalik teostada loodusekaitset. 4. Pühapäeval korraldati esimene võistlus nimelt uisutamise alal. 5. Külma ilma tõttu oli mäel vähe kelgutajaid samuti ka suusatajaid. 6. Seal aga jäi Epp äkki seisma sosistas midagi ja näitas hirmunult käega metsa poole. 7. Jälle on loodus vaba hõiskav valmis kõiki oma rüppe võtma. 8. Ilus kevadeilm rõõmustas nii noori kui ka vanu. 9. Perenaine oli muidu heasüdameline inimene kuid natuke karm. 10. Küll oli kodus tore joosta vallatada mängida! 11. Toomal ei olnud sulge ega tinti pliitsit ega paberit. 12. Meid veetlesid lossi tühjad ruumid salakäigud võlvialused pimedad keldrid ja kõrged tornid. 13. Tänapäeva noortel ei puudu julgust mehisust ega kohusetruudust. 14. Haridust hindavad nii noored kui ka vanad. 15. Kelk aga paiskus suure hooga vastu puud ning läks ümber.

### LIITLAUSE.

#### 208. Vörrelda järgmisi lauseid!

Lihtlauseid	Liitlause
Miku loeb. Tõnu kirjutab. Isa läks laadale. Ema jäi koju. Ma tahtsin jalutada. Mind ei lubatud.	Miku loeb ja Tõnu kirjutab. Isa läks laadale ja ema jäi koju. Ma tahtsin jalutada, kuid mind ei lubatud.
Onu kõneles. Maja on vana. Läheme tööle.	Onu kõneles, et ta sõitvat välismaale. Maja, milles onu elab, on vana. <b>Kui päike tõuseb, läheme tööle.</b>

Liitlause koosneb kahest või enamast liitlausest. Kui liitlause osad võivad esineda iseseisvate lausetena, siis seesugust iseseisvaist lauseist koosnevat liitlausest nimetatakse **rindlauseks**.

Kui aga liitlause üks osa võib olla iseseisev ja teine osa oneneb sellest, siis seesugune liitlause on **põimlause**. Seda põimlause osa, mis võib esineda iseseisvana ja millest oneneb teine lause osa, nimetatakse **pealauseks** (näit.: Maja on vana). Seda liitlause osa aga, mis oneneb teisest lausest ja eraldi olles tundub poolikuna (näit.: et ta sõitvat välismaale), kutsutakse **kõrvallauseks**. Põimlause koosneb seega pea- ja kõrvallauseist.

**209.** Jälgida komade tarvitamist rindlausest!

Rindlauseid	Reeglid
<p>Isa töötab <b>ja</b> lapsed mängivad.</p> <p>Tuul puhub <b>ning</b> meri lainetab.</p> <p>Ei kukkunud enam kägu <b>ega</b> laulnud ööbik.</p> <p>Kas masinal lõhkes õlitoru <b>või</b> purunes telg?</p>	<p>Kui rindlause osad on seotud sidesõnadega <b>ja, ning, ehk, või, ega</b>, siis koma <b>ei</b> tarvitata.</p>
<p>Tegija leiab tööd, magaja näeb nälga.</p> <p>Koht ei tee inimest ausaks, inimene teeb koha ausaks.</p>	<p>Rindlause osad, mis pole seotud sidesõnadega, <b>eraldatakse komadega</b>.</p>

Rindlauseid	Reeglid
Oodati külalisi, <b>aga</b> nad ei tulnud. Oli kuulda öökulli huikeid, <b>kuid</b> needki kadusid kaugusesse.	Kui rindlause osad on seotud sidesõnadega <b>aga, kuid, vaid, ent</b> jt., siis eraldatakse rindlause osad komadega.

Meeles pidada!

Rindlause osad, mis ei ole seotud sidesõnadega **ja, ning, ehk, või, ega**, eraldatakse komadega.

## 210. Tarvitada õigesti komasid järgmisis lauseis!

1. Jõekaldal asetsesid mõned kalurionnid ja nende juures rippusid kuivama pandud võrgud. 2. Vanaisa sidus hobuse puu külge kinni ning teised hakkasid vikateid ja muid asju vankrist välja võtma. 3. Päike särab aasade kohal ja lilled levitavad magusat lõhna. 4. Jaan polnud ise õnnelik ega saanud ta ka teisi õnnelikuks teha.

5. Oled sina aga suure kala saanud seda tuleb minna kaaluma. 6. Esimene tulija ei pannud mind tähele sellest pääsin kergesti mööda. 7. Hobused traavisid kuljusid helisesid lund sadas. 8. Rumal käsib rusikaga tark sunnib sõnaga. 9. Anna pill hullu kätte hull ajab pilli lõhki.

10. Laps tahtis õue joosta aga ema ei lubanud. 11. Lindal käis palju kosilasi aga ühtki ei võtnud ta vastu. 12. Poiss oli küll veidi hooletu kuid oma tööd kirjutas ta siiski korralikult. 13. Talul polnud ainult head põllud vaid tal oli ka töökas pere.

211. Tarvitada õigesti komasid järgmisis koond- ja rind-  
lauseis!

1. Uhe peremehe hobused olid ilusad puhtad rammusad teise omad aga viletsad lahjad ja puhastamata. 2. Varesed kraaksusid oksal ja olid mures toidu pärast. 3. Meie uus korter oli eelmisest tunduvalt väiksem aga palju puhtam mugavam ja kodusem. 4. Vaesel mehel polnud ei hobust ega lehma ei koera ega kassi. 5. Elusloomade müüjaid oli laadal vähe samuti polnud ka ostjaid. 6. Tuleb töötada mitte ainult enese vaid ka teiste pärast. 7. Akki sähvas välk lähedalolevasse puusse ning kostis kõrvulukustav mürin. 8. Viibisime terve päeva metsas kuid ühtki metsloomaa me ei näinud. 9. Istusime rohelisel murul sõime maiustusi laulsime ja mängisime. 10. Rand oli siin järsk metsik ja kivine kuid siiski leidsime võimaluse suplemiseks. 11. Varem aastail jättis meie ümbrus nii linnas kui ka maal väga palju soovida. 12. Mitte ainult linnas vaid ka maal loetakse tänapäeval rohkesti ajalehti. 13. Küll katsusime ühelt küll teiselt kaldalt küll nii küll teisiti aga kuidagi ei saanud me lootsikut kätte. 14. Tuleb hoolitseda nii keha kui ka vaimu eest. 15. Õnnetus ei käi mööda kive ja kände vaid mööda inimesi. 16. Poisid kogunesid koolimajasse panid suusad alla tõttasid mägedele ning sõit algas.

212. Jälgida järgmisis **põhilauseis** pea- ja kõrvallauseste paigutust ja komasid.

Pealause Kell oli seitse,

Kõrvallause

**kui lahkusime uisuteelt.**

Pealause Õpilased,

Kõrvallause

tõttasid kohe koju.

**kes kaugemal elasid,**

Pealause siis läksin sõbra juurde.  
Kõrvallause **Et mul veel aega oli,**

Pealause märkasin mehi,  
Kõrvallause **Kui turuplatsile jõudsin, kes askel-**  
**dasid vankri ümber.**

Pealause Astusin lähemale,  
1. kõrvallause **et näha,**  
2. kõrvallause **mida seal tehakse.**

Pealause Selgus,  
1. kõrvallause **et vankris lamas haige mees,**  
2. kõrvallause **kellest keegi ei teadnud,**  
3. kõrvallause **kust ta pärit on.**

**Kõrvallause eraldatakse pealausest komadega.** Kui üks kõrvallause oleneb teisest, siis eraldatakse ka need üksteisest komadega.

**213.** Täiendada järgmisi lauseid vastavate kõrvallause-  
tega! Silmas pidada seejuures sidesõnu!

1. Kas te teate, **kui** ...
2. Taluperemees oli parajasti põllul, **kui** ...
3. Me käime koolis, **et** ...
4. Hakkasime ruttu minema, **et** ...
5. Tee äärde on istutatud puid, **mis** ...
6. Mõtlesin, **mida** ...
7. Kas oled kuulnud, **millest** ...
8. Elas kord mees, **kes** ...
9. Nägin oma sõpra, **kellel** ...
10. Tunnen, **nagu** ...
11. Ma ei mäleta, **kus** ...
12. Onu jutustas mulle, **kuidas** ...

13. Kirjuta, **kas** . . .

14. Ootasin kannatlikult, **kuni** . . .

Tähele panna! Kõrvallaused algavad harilikult sõnadega: **et, kui, nagu, mis** (mille, mida, millest jne.), **kes** (kelle, keda), **kus** (kust, kuhu), **kuidas, kuni, kas** jne.

214. Täiendada järgmised laused sobivate pealausetega!

1. Kes kannatab, see . . .
2. Et ma hästi õppisin, kingiti . . .
3. Kui me kooli jõudsim, olid . . .
4. Nagu näeme, on . . .
5. Et midagi teha polnud, **siis** . . .
6. Mis pärast juhtus, **sellest** . . .
7. Kas poiste kavatsus õnnestus, **seda** . . .
8. Kui ma aknast välja vaatasin, nägin . . .
9. Kui töölised kohale ilmusid, . . .
10. Nagu juba eespool öeldud, . . .
11. Kui poiss meid märkas, . . .
12. Kuigi mind hoiatati, . . .
13. Kus hundist kõneldakse, . . .
14. Kui hommik saabus, . . .

215. Täiendada järgmisi lauseid sobivate kõrvallausetega!

1. Alles siis, **kui** . . . , võid sa jälle kooli tulla.
2. Kahju, **mis** . . . , on võrdlemisi suur.
3. Esimene, **keda** . . . , oli paadijuht.
4. Koht, **kus** . . . , oli nüüd tühi.
5. Parajasti sel silmapilgul, **kui** . . . , lõi välku.
6. Orav nägi, **et** . . . , ja hüppas puu otsast alla.
7. Tee, **mida** . . . , oli hästi sillutatud.
8. Nägin, **kuidas** . . . , ja teatasin sellest õpetajale.

9. Õhtul, **kui** . . . , sõitsime linna tagasi.
10. Need päevad, **mis** . . . , jäävad mulle kauaks meelde.
11. Poisid ootasid, **kuni** . . . , ja matkasid siis edasi.
12. Talu, **kuhu** . . . , oli eemal maanteest.
13. Korraga märkas koer, **et** . . . , ja hüppas uksest sisse.
14. Laulud, **mis** . . . , kõlasid hästi.
15. Talvel, **kui** . . . , on väga lõbus.

216. Jälgida sidesõnu järgmisis lauseis!

, <b>kui</b>	, <b>niipea kui</b> , <b>enne kui</b>
Poiss ehmus, <b>kui</b> ta mustlast nägi. Ilus on kõndida puiestikus, <b>kui</b> puulehed langevad.	Poiss põgenes, <b>niipea kui</b> ta mustlast nägi. Vahtraseemned keerlevad, <b>enne kui</b> nad maha langevad.
, <b>et</b>	, <b>olgugi et</b> , <b>ilma et</b>
Jaak märkas, <b>et</b> ta sõpru ei olnud pidul. Tulin siia, <b>et</b> teid jumalaga jätta.	Jaak ilmus koosviibimisele, <b>olgugi et</b> teda ei kutsutud. Peeter lahkus, <b>ilma et</b> ta oleks meid jumalaga jätanud.

Kõrvallauset alustavate sidesõnade **kui** ja **et** ette panakse koma. Kui need sidesõnad esinevad aga ühendeis **niipea kui**, **enne kui**, **et kui**, **nii kui**, **niikaua kui**, **olgugi et**, **ilma et**, **sest et**, **sellepärast et**, **nii et**, **seks et**, siis asetatakse koma nende ühendite ette.

217. Võrrelda **kui** ja **nagu** tarvitamist järgmises lauseis!

<b>kui, nagu</b> põimlauses	<b>kui, nagu</b> võrdlussõna ees
Juhan puhus asja suuremaks, <b>kui</b> see tegelikult oli. Poiss oli kahvatu, <b>nagu</b> oleks ta haige.	Juhan oli täna palju jutukam <b>kui</b> eile. Poiss oli kahvatu <b>nagu</b> haige.
Kõrvallause algul olevate <b>kui, nagu</b> ette pannakse koma.	Võrdlussõnade ees olevate <b>kui, nagu</b> ette ei panda koma.

Et selgusele jõuda, kas sõnadele **kui, nagu** järgneb kõrvallause või võrdlussõna, on kasulik silmas pidada, et kõrvallause puhul esineb lauses pöördsõna *öeldisena* (pöördsõna pöördeline muude), võrdlussõnale aga öeldist ei järgne.

T ä h e l e p a n n a ! **Kui** ette ei panda koma järgmistes lausetüüpides:

1) Muinaseestlased laulsid **nii** töö juures **kui ka** vabal ajal (koondlauses **niihästi . . . kui ka** puhul).

2) Möödus hulk aega, **enne kui** tuletõrjujad kohale jõudsid (põimlauses **enne kui, niipea kui, nii kui** jt. puhul).

3) Tuul oli täna vaiksem **kui** eelmisel päeval (**kui** võrdlussõna ees).

4) Minule **kui oma sõbrale** usaldas Ain kõik oma saladused (mina kui sõber . . . , Toomale kui jõumehele . . .).

218. Tarvitada õigesti komasid järgmisis lauseis!

### KALASTAMAS.

Kell lõi parajasti kuus kui ärkasin. Kui silmad avasin nägin oma sõpra kes mind juba ootas. Olin rõõmsam kui kunagi enne. Oli ilus hommik kui läksime kalale. Mu sõber kui vilunud kalamees püüdis esimese kala. Ei möödunud kuigi palju aega kui ka minu õngekork vee alla vajus. Kui õnge välja tõmbasin siples seal otsas suur särp. Meil oli täna rohkesti õnne sest niipea kui õnge vette viskasime püüdsime kala kinni. Saime nii särpi latikaid kui ka ahvenaid. Õngitsesime kuni lõunani enne kui kalakoti täis saime. Päike kõrvetas tuliselt kui koju hakkasime minema.

219. Tarvitada õigesti komasid ka järgmises kirjandis!

### MINU KODU.

Ilus on mu kodu kevadel kui õitsevad puud ja põõsad. Ärkan vara hommikul millal päike on veel madalal riidetun ja lähen välja. Tuhandete lindude laul tervitab mind värske õielõhn uimastab mu meeli. Vaatan kaugele kus maantee lookleb üle haljendavate põldude ja kaob metsa mille tagant paistab kaunis Vooremägi. Keset õue kasvab rohelisel murul suur kask mis on kauniks ehteks mu kodule. Vasakut kätt viib väike värav aeda kust edasi läheb teerada mille üle raskelt ripuvad õunapuude õiekobarad. Tee on valge sest tuhanded kroonlehed langevad puult ning katavad maad. Mesilased sumisevad ja lendavad õielt õiele et koguda mett; liblikad keerlevad mu pea kohal laskudes vahel isegi mu juustesse. Kui allapoole jooksen jõuan tiigi äärde. Siin võin kaldal istuda ja tiigi põhja vaa-

data kus on väga palju väikesi kalu. Tiigi kaldail kasvad helerohelised põõsad mis paiguti ulatuvad veepinnani. Ule tiigi viib väike purre kust mõnikord olen vette kukkunud. Palaval ajal on tiigis hea supelda sest tiigi vesi on karastav. Tiigi lähedal kasvab suur pärn millest vanemad inimesed kõnelevad et ta üle kaheaja aasta vana olevat. Selle puu all armastan suveõhtuil istuda ja vaadata kuidas päike loojeneb kuulata kuidas rukkirääk oma ühetoonilist viisi laulab ja ööbik kõrval metsasalus vilistab.

# Kirjavahemärkide tarvitamisest.

220. Meenutada **punkti** tarvitamist!

Näited	Reeglid
1. Hobune on koduloom. Peremees arvas, et õhtuks jõutakse tööga lõpule.	<b>Punkti</b> tarvitatakse: 1. jutustava lause lõpul,
2. Eesti Vabariik kuulutati välja 24. veebruaril 1918. aastal.	2. järgarvude märkimiseks ja
3. Lahendasime ülesande nr.287 (vt. lk. 148).	3. lühendite järel.

221. Jälgida järgmisi lühendeid!

a. = aastal

dr. = doktor

e. = ehk

hr. = härra

kl. = kell, klass

lk. = lehekülg

mk. = mark; maakond

nr. = number

näit. = näiteks

p.-ag. = postiagentuur

p. o. = peab olema

pr. = proua

prl. = preili

pt. = peatükk

s. a. = sel aastal

s. o. = see on

s. t. = see tähendab

u. = umbes

vrđ. = võrdle!

vt. = vaata!

jj. = ja järgmised

jm. = ja muud

jmt. = ja mitmed teised

jne. = ja nõnda edasi

jt. = ja teised

skp. = selle kuu päeval

Märkus. Rooma numbritega märgitud järgarvude ja meetrimõõtude lühendite järel ei tarvitata punkti (näit. III klass on 5 m pikk).

222. Tarvitada õigesti kirjavahemärke järgmises kutses!

K a p r M a r e t M a i s t e

Palume Teie austavat osavõttu meie poolt korraldata-  
vast õpilaskonna 13 aastapäeva pidust keskn 3 apr s a  
kl 18 kooli ruumides

Õpilaskond

223. Jälgida **hüüumärgi** tarvitamist!

Näited	Reeglid
Tormakem edasi, poisid! Mehed hüüdsid: „Hurraa!” Kui tuleks vihma! Seiske paigal! Ärge tõtake!	Hüüumärki tarvitatakse: h ü ü d u, s o o v i, k ä s k u j a k e e l d u väljendava lause lõpul.

224. Vaadelda **küsimärgi** tarvitamist!

Kus sa käisid, sokukene?

Kuhu läksid need poisid, kes siin olid?

Kas need raamatud, mis onu sulle kinkis, olid huvitavad?

**Küsimärki** tarvitatakse küsilause lõpul.

## 225. Võrrelda järgmisi lauseid!

Küsilause	Jutustav lause
Mida Juku õpib? „Kes seal on?“ küsis isa. Missugust raamatut ta soovib?	Mida Juku õpib, seda Juhan teab. Ma ei tea, kes seal on. Lugeja ei tea mõnikord isegi, missugust raamatut ta soovib.

Lause lõpul tarvitatakse küsimärki ainult siis, kui küsimus on pealauses.

## OTSENE KÕNE.

226. Vaadelda otsese kõne asetust lauses ja vastavaid kirjavahemärke!

- Peremees sõnas: „Nüüd võite puhkama minna.“  
Isa küsis: „Kuhu jäid poisid?“  
Voorimees hüüdis: „Eest ära!“
- „Nüüd võite puhkama minna,“ sõnas peremees.  
„Kuhu jäid poisid?“ küsis isa.  
„Eest ära!“ hüüdis voorimees.
- „Nüüd võite puhkama minna,“ sõnas peremees, „sest täna oli raske tööpäev.“  
„Kuhu jäid poisid,“ küsis isa, „et nad koju ei tulnud?“

Otsene kõne pannakse jutumärkidesse ühes kõigi otsese kõne juurde kuuluvate kirjavahemärkidega. Otseseks kõneks olev lause algab suure algustähega.

227. Täiendada järgmised laused tarbe järgi kas otsese või kaudse kõnega!

1. Isa küsis: „.....?“
2. Vanamees lausus: „.....“
3. Eideke ohkas: „.....!“
4. „.....?“ päris kokkunud mees.
5. „.....!“ kahetses perenaine.
6. „.....“, sõnas vallavanem.
7. „.....“, ütles ema, „.....“
8. ....: „Pange tunnis hoolega tähele!“
9. ....: „Kas leidsid raamatu üles?“
10. ....: „Minu ülesanne on lahendatud.“
11. „Miks sa nutad, lapsuke?“ .....
12. „Hoolitsege lindude eest!“ .....
13. „Kuumuse tõttu paisub metall,“ .....
14. „Ärge minge õhukesele jääle,“ ....., „sest see võib kergesti murduda!“

228. Jälgida **jutumärkide** esinemist!

Näited	Reeglid
1. Peremees hüüdis: „Ants, tule koju!“ „Mõned haigused,“ tähendas arst, „on väga nakavad.“	Jutumärke tarvita- takse: 1. otsese kõne eraldamiseks,
2. „Vanemuise“ teatrisaali avaetenduseks mängiti A. Kitzbergi näidendit „Tuulte pöörises“.	2. teoste, asutuste jm. pärisnimeliste ni- metuste eraldamiseks ja

Näited	Reeglid
3. Kreuzwaldi lause „Kaugelt näen kodu kasvavat“ sisendas meile lootust paremasse tulevikku.	3. tsitaatide (kuskilt teosest päritolevate katkendite, lausete) eraldamiseks.

### 229. Jälgida **semikooloni** tarvitamist!

Kuidas lükkad, nõnda läheb; kuidas tõmbad, nõnda tuleb. Laisalt lainetab viljaväli, tuhmilt kostab kuskilt taeva alt lõokeste sillerdus; tuul tuleb ja tõmbab mööda minnes jahedalt üle mõtleja näo.

Semikoolonit tarvitatakse pikemais lauseis, kus ühendatavad lauseosad pole omavahel mitte küllalt tihedasti seotud. Semikoolon märgib pikemat peatust (pausi), kui see esineb koma puhul, ja lühemat, kui see on vajalik punkti tarvitamise korral.

### 230. Jälgida **kooloni** tarvitamist!

Näited	Reeglid
1. Eestis on järgmised suuremad linnad: Tallinn, Tartu, Narva ja Pärnu.	Koolonit tarvitatakse: 1. loetelu ees,
2. Onu küsis: „Kas isa on kodus?“ Härra ütles: „Nüüd, Jaagup, võid sa rahulikult tööd teha.“	2. otsese kõne ees ja

Näited	Reeglid
3. Tekkis rahutus: kõik näisid midagi ootavat.	3. sel korral, kui lause järgmine osa selgitab eelmist.

231. Vaadelda **sidekriipsu** tarvitamist.

Näited	Reeglid
1. Poolitage õigesti sõna „valit-se-ma“. 2. Jää-äärne vesi voolas kohisedes. Manöövritest võttis osa nii maa-, mere- kui ka õhuvägi. Poiss võttis oma kimpsud-kompsud kaasa.	<b>Sisekriipsu</b> tarvitakse: 1. sõnade silbitamisel ja poolitamisel, 2. sõnaosade eraldamiseks liitsõnades ja sõnaühendes.

232. Otsida lugemikust näiteid mõttekriipsude ja mõttepunktide tarvitamise kohta!

233. Vaadelda **klambrite** (sulgude) tarvitamist!

Ostjakid (üks meie kaugemaid hõime) elavad Siberis. Kaksiktäishäälikud (diftongid) võivad olla kas pikad või ülipikad.

**Klambreid** tarvitatakse igasuguste selgitavate märkuste ja selgitussõnade eraldamiseks.

Märkus. Ärgu pandagu klambresse eksikombel valesti kirjutatud sõnu või lauseid!

234. Tuletada meelde **koma** tarvitamist!

Näited	Reeglid
1. Õppige hoolsasti, lapsed! Nüüd, tüdrukud, hakka- me laulma!	<b>Koma</b> tarvitatakse: 1. <b>ütte</b> eraldamiseks;
2. Laual oli vihikuid, raama- tuid, pliiatseid <b>ja</b> muid õppevahendeid. Mets on kaunis ja meeli- tav, kuid ka salapärane <b>ning</b> õudne.	2. <b>koondlause</b> sama- laadsete lauseliik- mete eraldamiseks, mis ei ole seotud sidesõnadega <b>ja</b> , <b>ning, ehk, või, ega,</b> <b>nii ... kui ka;</b>
3. Päike paistis soojasti, lumi sulas <b>ja</b> esimesed keva- delinnud olid juba ko- hal. Õues oli küll soe, <b>kuid</b> lapsi ei lubatud välja.	3. <b>rindlause</b> osade va- hel, mis pole seo- tud sidesõnadega <b>ja, ning, ehk, või ja</b> <b>ega;</b>
4. Kevad, mida kaua oodati, oli lõpuks saabunud.	4. <b>põimlause</b> kõrval- lause eraldami- seks.

235. Asetada puuduvad kirjavahemärgid!

**PALGI RIKKUMINE.**

Poeg läinud isa juurde ja kurtnud Isa ma rikkusin palgi  
ära

Isa sõimanud poissi ja ütelnud Kui sa kõik ära rikud millest ma siis aida ehitan Aga kui oled juba rikkunud siis mine sae see palk katki lõhu lõhki ja too tuppa ahjupuu-deks

Poiss läinud saaginud palgi katki lõhkunud lõhki kandnud tuppa

Pärast küsinud isa pojalt Kuidas sa selle palgi siis ära rikkusid

Poeg vastu Lõin väikese tärkme palgi koore sisse

Isal süda täis et nii väikese vea pärast lasknud palgi katki saagida. Aga mis see enam aitab

(Eesti rahvanali.)

**236.** Tarvitada õigesti kirjavahemärke järgmises katkendis!

Kui mind kooli saadeti kuna õde ja vend kodus tööd rühmasid korراتi mulle alati

Katsu õppida katsu edasi püüda sest me oleme vaesed. Selle mis me sinule anname võtame oma ja õe ja venna suutäite kõrvalt

Ja need polnud ainult sõnad vaid tõsiasjad sest ega isa ometi naljapärast hakanud talule võlga tegema Sinu pärast Oskar teen ma seda sinu tuleviku pärast et sul poleks vaja samuti oma suutäisi lugeda nagu meie seda emaga oleme teinud Nõnda ütles mulle kord isa aga ta väljendas oma sõnadega ainult poole tõest. Õigem oleks olnud tal mulle ütelda et minu tuleviku pärast loobusid nii paljustki mitte ainult isa ja ema vaid ka õde ja vend

(A. H. Tammsaare.)

# Tähendusõpetus.

## ULDHARJUTUSI.

**237.** Jagada järgmised inimeste omadused kahte rühma, nii et ühes oleksid head, teises halvad omadused!

Arg, armastusväärne, ettenägelik, ettevaatlik, hooletu, jonnakas, julge, kade, kangekaelne, kartlik, kindel, kiuslik, kärsitu, külmavereline, laisk, leplik, mehine, ohvrimeelne, püsiv, rahulik, sangarlik, sõbralik, tagasihoidlik, tasakaalukas, tegev, terane, tormakas, truu, tugev, tõsine, töökas, usaldusväärne, usin, ustav, vähenõudlik.

**238.** Leida teisendsõnu järgmisile mõisteile!

Kangelane, äike, kaunis, tige, tiirlema, värisema, õõtsuma, alatasa, natuke.

Näit.: kangelane — sangar, vägilane jne.

**239.** Asendada järgmises lauseis sõrendatud sõnad teisendsõnadega!

1. Hoolas õpilane püüab üha edasi.
2. Teekäija sammus vaevaliselt oma rada.
3. Püsiv töö toob tulu igaühele.
4. Vilgas ei malda oodata.

Näit.: Usin õpilane püüab alati edasi.

240. Leida lauseid, kus esineksid õiges tähenduses järgmised sõnad!

Eeskuju, mudel, näide, näidis, näitus;  
kirjandus, looming, teos, toodang, toode, trükis;  
avama, avaldama, avastama;  
leidma, leiduma, leiutama.

## MURDESÕNU.

241. Lugesdes järgmist Saaremaa murdeteksti jälgida mittetuntud sõnu!

Ohta, kui juba püme oli, viidi ruudi kerst ää, peimes ja peimehe ja ruudi vennad läksid seltsis... Omingu, kui peimehe poolt jälle tulema akati, pandi naole (nadu = peimehe sõsar) oo piha. See oli suur pitk valge riie, nägu kott ümber pea. Saa (saaja = pulma) vanam tõi nao oo all ruudi koo. Nadu viidi renni (= laua) taha nurka istuma, ruudi ema võttis nao peast oo ää ja pani ruudi kambri.

(J. Jõgever.)

Meie kodumaa eri paikades esineb kõnekeelt, mis tunduvalt erineb trükiseis esinevast keelest, nn. k i r j a k e e - l e s t. See on **murdekeel**, mis sageli võib anda väärtuslikku keelelist lisaainest meie kirjakeelele.

242. Järgmised eesti murdesõnad ongi kirjakeele rikastamiseks tarvitusele võetud. Rakendada neid vastavais lauseis!

1. a l m u s — armuand  
2. a n u m a — tungivalt  
paluma

3. h a j u m a — laiali val-  
guma  
4. h ü ü b i m a — tarduma

- |   |  |
|---|--|
| 5. k ü m b l e m a — end<br>vannitama, pesema,<br>suplema | 8. r o i e (roide) — külje-<br>luu, ribi;<br>laevakaar |
| 6. m e n u — õnnestumi-<br>ne, kordaminek;<br>poolehoid   | 9. t a l u m a — välja kan-<br>natama, kandma          |
| 7. p ä l v i m a — teenima,<br>väärt olema                | 10. v õ i g a s — võõrastav,<br>kole, vastik           |

243. Leida oma kodumurdest sõnu, mis kirjakeeles ei esine! Seletada nende tähendus ning tarvitada neid lauseis!

### LAEN- NING UUDISSÕNU.

244. Rakendada järgmisi soome keelest pärinevaid laen- sõnu vastavais lauseis!

- |   |   |
|---|---|
| 1. a a d e — mõte, idee                           | 8. m a t k — teekond, reis,<br>rännak                       |
| 2. a a r e (aarde) — kallis-<br>vara, väärisesse  | 9. s ä i l i m a — püsima,<br>alal hoiduma                  |
| 3. h a i h t u m a — len-<br>duma                 | 10. s ü n g e — tume,<br>õudne                              |
| 4. h a r r a s t a m a — in-<br>nukasti tegutsema | 11. ü l l a t a m a — oota-<br>matusega imestama<br>sundima |
| 5. h e t k — silmapilk,<br>vilge, viiv            | 12. s i i r d u m a — üle mi-<br>nema, ümber ase-<br>tuma   |
| 6. j u l m — halastamatu,<br>toores               |   |
| 7. l e v i m a — laiali<br>lagunema               |   |

245. Jälgida sõrendatud sõnade tähendust järgmisis näiteis!

1. Veljed, ärge olge asjata m o r n i d ning ärge kortsutage l a u p u ! 2. Metsast leiti l a i p. 3. Ei tea, kas on tegemist m õ r v a g a ? 4. Me oleme v e e n d u n u d paremas tulevikus. 5. Oma rahvuse salgajaid t a u n i t a k s e (mõistetakse hukka).

Tähendatud sõnad on kunstlikult loodud **uudis-sõnad**.

246. Järgmised uued ja uuesti tarvitusele võetud tule-tussõnad rakendada vastavais lauseis!

- |  |   |
|--|---|
| 1. t a s e (taseme) — tasa-pind, nivoo                                       | 6. n ä i d i s — eeskuju-näide; muster, kauba-proov   |
| 2. j u h e (juhtme) — juhtiv asi (näit. traat)                               | 7. a n n u s — osa, portsjon  |
| 3. k a s t e (kastme) — soust  | 8. a v a s t a m a — midagi olemasolevat teata-vaks, avalikuks tegema                                     |
| 4. i m i k (-u) — imev laps, rinnalaps, laps sündimisest 1. eluaas-ta lõpuni | 9. l e i u t a m a — midagi seniolematut üles leidma, koostama või rakendama (helifilm leiutati 1923. a.) |
| 5. m õ s i k (-u) — pesemis-vahend (nuustik, käsn)                           |   |

247. Tähele panna sõrendatult trükitud sõnade tähendust järgmisis näiteis!

1. Puuduvat õpetajat a s e n d a s klassijuhataja. Mart, a s e t a raamatud kappi! Õpetajalaud a s e t s e b klassi pinkide ees.

2. Klassi e s i n d a b klassivanem. Aadu e s i t a s palvekirja õppevahendite saamiseks. Võõraid külalisi e s i t e l d i perenaisele.

3. Enne õpetaja selgitust polnud õpilastel sellest huvitavast asjast veel mingit k ä s i t u s t (arusaamist). Klassis k ä s i t e l d i (aruteldi) ka kutsevaliku küsimust. Kas Enn oskab hõõvlit k ä s i t s e d a (tarvitada, käidelda)?

4. Jaak o m a b (tal on olemas) raamatukogu. Edo tahab o m a n d a d a (endale muretseda, soetada, hankida) ilu-koites „Kalevipoja“. Ligimesele kuuluvat ei tohi o m a s t a d a .

5. T o i m e t a g e (teostage, õiendage, talitage, saatke korda) kõik ülesanded hästi! Ants t o i m i s (oli tegev) juba isa abilisena. Vähemalt kord nädalas t o i m u g u (teostugu) põhjalik pesemine ning vihtlemine saunas.

248. Asendada järgmises tekstis sõrendatult trükitud sõnad tuntud samatähenduseliste sõnadega! (Kahtluse puhul kasutada sõnastikku!)

1. Sõber ärgu iialgi r e e t k u sõpra! 2. On r o i m reeta ka oma rahvast ja kodumaad. 3. Kuigi k a h u r i d paukusid, ei katnud meie o t s a e s i s t murekortsud, sest me olime v e e n d u n u d võidus. 4. Me teadsime, et meiegi sõjariistad ei vaiki, et meiegi m ü r s u d mürisevad. 5. Iseisvuse kaitsjad p ä l v i v a d alati austust. 6. S ä i l i t a g e oma esivanemate vaprus ja töökus! 7. Peame v ä l j a k a n n a t a m a kõik raskused. 8. Kas teil on o l e m a s eesti uusimat kirjandust? 9. Hiljuti k ä s i t e l d i koolis liitsõna küsimusi. 10. Homseks k u u l u t a t i e t t e ilusat ilma. 11. Kas olete rahul oma toidu- a n n u s t e g a ? 12. Kas teate, kes a v a s t a s Ameerika ja kes l e i u t a s trüki-kunsti?

## KAUNISTUSSÕNU (epiteete).

249. Võrrelda sõrendatult trükitud nimisõnade laiendeid järgmisis lauseis!

- |  |  |
|--|--|
| 1. R a s k e haamer kukkus alasile.              | R a s k e küsimus nõuab palju kaalumist.             |
| 2. Teekäija kandis musta mantlit.                | M u s t mure rõhub vaese mehe rinda.                 |
| 3. H õ b e d a n e aumärk ehtis kangelase rinda. | V a n a e m a l o l i d h õ b e d a - s e d juuksed. |
| 4. K i v i n e põld ei kasvata head vilja.       | K a l u r i k i v i s e d k ä e d e i karda külma.   |
| 5. T e r a v kirves leiab kivi.                  | T ä d i o l i t e r a v a k e e l e g a .            |

Nimisõna laiend võib esineda põhisõna mõistet *se l g i - t a v a* ning *l i i g i t a v a* täiendina (terav kirves, raske kirves jne.). Kuid täiend võib ka esineda ainult *k a u n i s t a - v a s* ning *k u j u n d a v a s* tähenduses, rõhutades piltlikult seda, mis põhisõnas on iseloomulikku ning omalaadset (terav keel, raske küsimus jne.).

Sääraseid piltlikke ning kaunistavaid täiendeid nimetame **kaunistussõnadeks**. Kaunistussõnu tarvitaakse mõttekujutuse mõjustamiseks ning meeolustamiseks eriti ilukirjanduses.

250. Lisada lauseis kaunistussõnu järgmistele nimisõnadele!

Mets, meri, maja, linn, hambad, silmad, huuled, süda, kuu, päike, tee, öö.

N ä i t.: Roheline mets rõkkas linnulaulust.

251. Järgmises tekstis asendada mõttepunktid täienditega ning kaunistussõnadega!

Mets mühises.

... ja ... hääled jooksid mööda puid ning kadusid metsa ... sügavuses ... männiladvad kummardusid ses ... mühas nagu kõrkjad ... mererannal, kui ... lained ... merelt tulles neid kohinal üle ujutavad.

Mets kohiseb lõpmata, igavesti.

Taevasse tõusevad ... pilved, õhk on raske kui ... sepapajas. Ja siis puhuvad ... taevased lõõtsad. ... vasarad raiuvad pilvemägedel, sädemed sähvavad üle ... taeva. Männid painduvad maani, oigavad ja kaebavad, kuid ... metsa südames käib endine ... koha. Veel vehivad vasarad ja lendlevad ... sädemed ning läigivad taevaste seppade higipisarad. Aga juba viskavad pedajad pead selga ja läbi metsa käib ... põliskohin. Nii on see olnud aegadest aegadeni — ... suveõil ja ... sügisepäevil.

(Fr. Tuglas.)

## VÕRDLUSSÕNU.

252. Jälgida mõistete võrdlemist järgmises näiteis!

1. Hunt on nõrgem kui karu.	Peep on tugev kui karu.
2. Hõbe on pehmem kui vask.	Põuane taevast on otsekui vask.
3. Lumehelbed on väiksemad kui liblikad.	Lumehelbed lendlevad nagu liblikad.
4. Kanamunad on suuremad kui pardimunad.	Raheterad olid suured just kui pardimunad.

5. Meie tare on niisama  
kõrge kui karjaaia-  
müür.

Siin kasvab noor mets k u i  
m ü ü r.

Sõnalise väljenduse ilmekust taotlevaid lühivõrd-  
lusi nimetatakse **võrdlussõnadeks**. Võrdlussõnu seotakse  
harilikult võrdlevate sidesõnadega *kui, nagu, otsekui* jne.  
(mille ette koma sel puhul ei asetata).

253. Täiendada järgmisi lauseid sobivate võrdlussõna-  
dega!

1. Elts laulab nagu ...
2. Tütarlaps oli nägus nagu ...
3. Tema hambad on kui ...
4. Toivo on terane kui ...
5. Sall oli pehme nagu ...
6. Tähed säravad taevas otsekui ...
7. Rukkiväli lainetas tuules otsekui ...

### ASENDUSSÕNU (metafoore).

254. Jälgida järgmisi väljendeid võrdlevalt!

- |                               |                                       |
|-------------------------------|---------------------------------------|
| 1. Lapse silmad säravad.      | Tähtede <b>silma</b> d hiilgavad.     |
| 2. Tütarlaps tantsib õues.    | Lehed <b>tantsivad</b> tuules.        |
| 3. Linane kangas on telgedel. | Pilvede <b>kangas</b> kattis laotuse. |
| 4. Lind laulab lepinkus.      | Tuul <b>laulab</b> akna taga.         |
| 5. Tädi läks kirikusse.       | Elu <b>läheb</b> oma rada.            |

Näeme, et peale otsese, kindla põhitähenduse tarvita-  
takse sõnu väljenduse kujukamaks ja mõjuva-  
maks tegemiseks veel asendatud ehk üle kantud  
(kaudses) tähenduses.

Sääraseid sarnasuse alusel asendatud sõnu nime-  
tame **asendussõnadeks**.

**255.** Tarvitada järgmisi sõnu lauseis harilikus põhitä-  
henduses ja asendussõnana või võrdlussõnana!

Nool, müür, tornid, ahelad, mets, tähed, lilled.

Näit.: Vanasti võideldi vibude ja nooltega.

Piksenool löikas pilvi.

Välg lõi alla nagu nool.

**256.** Koostada lauseid, kus esineks rohkesti kaunistus-,  
võrdlus- ja asendussõnu!

**257.** Rakendada järgmises tekstis klambreis olevaist sõ-  
nadest esiteks harilikus põhitähenduses esinevaid sõnu ja  
seejärel vastavaid kaunistus- ning asendussõnu ja võrrelda  
saadud sõnastusi!

## SUGISETORM METSAS.

(Lõigatakse, rebitakse, puhutakse) lõhki ülal (tinased,  
hallid) pilved. Veel mõnedest üksikutest pilvede (kahlu-  
dest, tükkidest, koonaldest) langeb (piisku, pisaraid) maa-  
pinnale. Siis hakkab õhtune (raugev, loojenev, vajuv)  
päike oma (kiiri, kulda) metsaladvule (läkitama, saatma,  
puistama, külvama). Puude (tipud, ladvad) (löövad, hak-  
kavad) (punetama, veretama).

Kuid siis (saabub, tuleb) (tuulepoiss, tuulepööris, tuule-  
püks, vihur) ja (paneב, sunnib) metsa (värisema, rappuma,

liikuma, kõikumaga). Juba (tuuseldab, sasib, puhub) ta kuuskede rohekais (habemeis, okstes) ja kaskede kirjudes (peakatteis, rätikuis, ladvus, lehiseis). Noored puud (kummardavad, painduvad) peaaegu maani. (Värisevate, liikuvate) (sõrmedega, juurtega) hoiavad nad kinni (maakamarast, pinnasest). Tuul (naerab, ulub, puhub) (võikalt, õudsel, jõuliselt) ning (vinguvalt, tormiselt).

Sooserval (lookleva, ringleva, kõvera) oja kaldal kasvab (kahara võraga, sassis peaga) puuke. Ta (kuldsed, koltunud, kollased) lehed on (armutu, kõva, suure) tuule külmadest (kätest, hoogudest) (kistud, puhutud, rebitud) ja mõnedki (kuldsed kilbikesed, koltunud lehed) (liuglevad, liiguvad, ujuvad) (voolava, vuliseva) oja voogudes. Puuke on jäänud üsna (alasti, paljaks, lagedaks, tühjaks). Näib, et tema jõudki on (raugemas, lõppemas, kadumas). Tuule (võimsale, jõulisele) tungile ei suuda temagi enam vastu (panna, pidada, seista). Ta (sidemed, juured) (purunevad, murduvad, raksatavad, katkevad) ning (kahisedes, ohtes, mürisedes) langeb (vana, põline, iidne) puu alla soisele (sammalvaibale, sammalkattele).

## Kordamisharjutusi.

258. Märkida joone asemele õige täht!

### ÕNGITSEMAS.

Oli erakor—selt ilus ilm. Asusime jal—si teele. Kui järve äärde jõu—sime, oli päike juba tõusnud. Mur—sime metsast sobivad õngeridvad ja astusime paati. Sõu—sime kaldast eemale. Varsti leid—sime soo—sa õngitsemiskoha. Sea—sime oma õnged korda ja hakkasime püüdma. Olin vaevalt õnge vette heitnud, kui tun—sin, et midagi on õnge otsas. Tõmbasin hoo—salt ja sain kätte suure ahvena. An—sin selle oma venna hoolde ja jätkasin püüki. Püü—sime ül—se kolme tunni jooksul üle neljakümne kala. Kui päike lii—selt kõrvetama hakkas, sõu—sime kaldale ja läksime koju.

259. Tarvitada järgmisis lauseis õigesti kas **p** või **b**, **t** või **d**, **k** või **g**!

### **p — b.**

1. Puusepp kannatas tõm—soonte laienemise all. 2. Vala to—sikuga ka—sastele vett! 3. Vigadele olid krii—sud alla tõmmatud. 4. Ulesannet ei osanud kum—ki lahendada. 5. Väikestele poisijõm—sikatele ei meeldinud um—ses ruumis viibimine.

t — d.

6. Mööda äsjasõ—kutud rada jõu—sime üksiku hur—si-kuni. 7. Hüü—sime, kuid keegi ei vas—anud. 8. Lei—sime, et kuuris olid mitmesugused aiatööriis—ad. 9. Mur—sime võsastikust sobivad õngeri—vad ja as—usime paati. 10. Sõu—sime kaldast eemale. 11. Sügavas me—sas kasvavad ii—sed puud. 12. Neiu kü—kestav ilu võlus kõiki. 13. Hoi—sime ja toi—sime rau—tee äärest leitud linnupoegi terve nädala. 14. Naised kan—sid kõrgekon—salisi kingi.

k — g.

15. Nah—ur oli mitmekül—sete huvidega mees. 16. Laps lamab kät—is. 17. Ärge jät—e oma tööd hooletusse! 18. Minu riitulil pole ainust—i lii—set raamatut. 19. Tulin maalt jal—si linna ja nägin, et linn—i oli lipuehtes. 20. Poiss lõh—us vanaae—se vaasi.

260. Kirjutada õigesti järgmisis lauseis kriipsuga märgitud sõnad!

1. Modern—e auto sõit—is mööda asfal—eed. 2. Masinate metal—ne müra täitis ruumi. 3. Kohtasin tut—avat pot—sep—a. 4. Kesk—ooliõpilased rut—asid lük—elkudel koju. 5. Eks kät—el kõndimine ole ka kunst—ükk. 6. Püüdsin välja pääseda sellest kesk—onnast. 7. Vap—rad sõdurid mars—isid linna. 8. Mit—med suur—iikide esindajad võt—sid kut—se vastu ja tulid nõupidamiseks kok—u. 9. Brünet—ne austraal—ane tantsis oivaliselt vals—i. 10. Eks ole sul—gi raske! 11. See pap—karp kül—vett ei pea. 12. Kuldnok— laulis kop—lis. 13. Ega see äriline krah—ki päris ootamatult tulnud. 14. Ehk—i ta oli pärit vaesest kesk—onnast, suutis ta juba kaheküm—neaastasena tõusta küllaltki silmapaistvale kohale.

261. Leida järgmistest sõnapaaridest ainsuse osastav ja mitmuse omastav!

Halb laps, raske teekond, sirge puu, hoolimatu röövel, ilus album, uus elamu, läikiv põrand, pime ilm, maine vara, imelik rüütel, vaene neeger, järsk nõlvak, korralik töö, suur kaart, üksik asunik, parem tuba, kõrge latv, kardetav tõbi, hall pilv, soe padi, pikk juus, tugev käsi, kitsas rada, usklik teener, kole öö, katkine ratas, valge krae, vilets vanker, haige mölder.

262. Muuta järgmised laused nii, et ainsuse asemel oleks mitmus!

1. Insener sõidab toreda autoga. 2. Akna all oleval peenral õitses roos. 3. Paat kiikus laine harjal. 4. Mõnel kooriliikmel ei olnud nooti kaasas. 5. Loeti noore kirjaniku teost. 6. Õpilane ei leidnud maakaardilt otsitavat linna. 7. Asunikul oli korralik talu. 8. Harimatul inimesel on raske vaimset tööd teha. 9. Tugevale puule ei tee torm midagi. 10. Väsimatule töötajale kingiti mälestusese. 11. Pimedal tänaval liikus mõni hiline jalutaja. 12. Poiss on kasvanud tubliks meheks. 13. Oisel retkel kohtas valvur põgenikku. 14. Ratsanik möödus tõkkest. 15. Suitsutare oli korstnata. 16. Selles jutus kõneldakse õnnetust rändurist. 17. Nooremas klassis tuli esikohale tütarlaps. 18. Võistluse tagajärg avaldatakse ajalehes. 19. Laps mängib nukuga. 20. Lind lendab soojale maale.

263. Kirjutada mitmuse osastav järgmistest sõnapaaridest!

Raske kivi, niisugune summa, tubli kõne, valminud pähkel, üksluine tegevus, lahetagune sõber, endine otsus, praegune aeg, ränk haigus, küllaldane põhjus, kurb sündmus,

nõrk inimene, peen nuga, haige õde, kena pidu, suur haug, magus kompvek, halb poiss, pruun sein, kerge relv, sõr-  
mepikkune vähk, pikk matk, sportlik mäng, sinine pilv,  
lähenev jõul, soe sai, küps leib, rahulik paik, langev tilk,  
uus päev, sügav laas, hõõguv süsi.

**264.** Muuta järgmised laused nii, et oleviku asemel oleks lihtminevik!

1. Jaatavas kõnes.

1. Aili ärkab, tõuseb voodist üles, peseb oma silmad, seab oma töölaua korda, paneb oma raamatud mappi, sööb ja tõttab kooli. 2. Taevast katavad pilved ja sajab peenikest vihma. 3. Mehed raiuvad õues puid. 4. Vello võtab õnge ja hakkab kalu püüdma. 5. Kui tunnid lõpevad, lähenevad lapsed koolist koju. 6. Tütarlapsed ütlevad, et nad armastavad käsitööd. 7. Lennukid lendavad linna kohal. 8. Poisike hüppab üle aia ja kukub maha. 9. Ma mõtlen, mida teha. 10. Korralikult tehtud töö jätab hea mulje.

2. Eitavas kõnes.

1. Tõomas ei pane sõbra märkusi tähele. 2. Vihmasadu ei lõpe niipea. 3. Kes ei aita oma ligimesi, see ei tunne õiget armastust. 4. Onu ei vedele ega logele silmapilkugi. 5. Jaan ei oska uut masinat käsitseda. 6. Tubli mees ei vihka ega põlga oma võistlejaid. 7. Vihma ei hakka sadama. 8. Mõned tüdrukud ei vaatagi poiste poole. 9. Pehkinud palgid ei kõlba ehitusmaterjaliks. 10. Kes noorena ei õpi, sellest ei saa meistrit.

**265.** Kirjutada järgmisis lauseis klambreis olevad sõnad kas kokku või lahkul

1. (Tume roheliste) (tamme latvade) vahelt võis näha (punase katusega) (kooli maja). 2. (Igi vanad) (männid sei-

sid (kahel pool) teed. 3. (Päikese tõusu) eel hakkas (ida taeva) veer punetama. 4. Helme (lossi varemete) läheduses on huvitavad (koobas käigud). 5. (Kodu maad mööda) (ringi sõites) võib (tähele panna), (kui palju) rabasid on suudetud (üles harida) (vilja kandvaiks) põldudeks. 6. Oli kuum (juuli kuu) (kesk päev), kui heinalised jõudsid (metsa vahelist) (teed mööda) (jõe äärsele) (heina maale). 7. (Koera kutsikas) tahtis (karja poisile) koguni (vastu hakata). 8. Kas olete käinud (maa alustes) (põlev kivi kaevandustes)? 9. Nii mõnegi (palgi virna) on kevadine (suur vesi) (mööda jõge) (kaasa toonud). 10. (Teenistus valmilt) ootasid (voori mehed) (reisi pakkide) (kohale toomist). 11. Vastase (värava alla) löödud pall libises üle (välja joosnud) (värava vahi) käte väravasse. 12. Väikesed (marja põõsad) on (lume koorma all) (longu vajunud). 13. (Tolle aja) (rendi pere meeste) elu oli raske. 14. (Puu papi vabriku) (käima panemiseks) tarvitatakse (vee jõudu). 15. Ann oli esimene, kes (ukse taga) (sisse laskmist) ootas.

**266.** Tarvitada õigesti kirjavahemärke järgmisis lauseis!

1. Ütle mulle kes on su sõbrad ja ma ütlen sulle kes sa oled 2. Kui oleks teada millal õnnetus tuleb siis oleks õnnetusi palju vähem 3. Inimesed kellele meeldib vaikne maaelu siirduvad taludesse kus nad saavad oma suve rahu-likult veeta 4. Õpetaja küsis kas on poisse kes kavatsevad minna matkama 5. Kui Väino koju jõudis vaatas ta kohe järele kus jalgratas on sest ilma selleta ei saanud ta kuidagi läbi 6. Talunik rääkis et omnibus millega Enn pidi linna sõitma on ära läinud 7. Juss hüppas ja kargas ega märganudki et oja kalläs millel ta seisis oli alt õõnes 8. Kas teie tundsitate ka hirmu küsis Annus kui märkasite et paadi mootor enam ei tööta ja tormine öö läheneb 9. Kui-

das karjane nõnda kari kuidas valgus nõnda vari 10. Kes kõneleb see külvab kes kuuleb see korjab 11. Villem istus madalas toas mille seinad olid nõgised ja mõtles kuidas oma elu nüüd korraldada 12. Kärt tõi külakostiks kõik-sugust kraami võid mune juustu tangu jahu ja liha 13. Mikk tundis et on midagi nähtamatut mis seob teda kodu külge ja hakkas armastama oma isatalu hakkas armastama tööd kodutalu nurmedel ja niitudel 14. Kui tõuseb kevadine päike siis näete kuidas kogu loodus ärkab kuidas löövad haljendama puud ja põõsad kuidas aasadel tärkab õrn rohi kuidas elustuvad metsad ja väljad. 15. Kui mõni arvab et ainult välismail on asju mida vaadata maksab siis on see suur eksitus ka meie kodumaal on küllalt vaatamisväärsset kaunist ja huvitavat millega tutvumine on väga kasulik.

## Harjutusi kirjandite ja talitus- kirjade koostamiseks.

267. Koostada järgmise kirjandi kava!

### ÕÕ KULAS.

Päike vajub metsa taha ja öö surub oma musta katte üle looduse. Kõik jääb vaikseks, hääled tumenevad ja loodus uinub. Maapinnale langeb kaste. Ta laiub heinamaal halli kangana.

Varsti läheb ilm külmemaks. Seal, kus päike loojus, pais-  
tab eha. Näib, nagu oleks temalgi elu, nagu tunneks temagi  
rõõmu, ehkki talle on nii vähe aega antud igal õhtul ela-  
miseks. Pikkamisi hakkab temagi kustuma ja öö võtab oma  
mustade tiibadega võimust. Taevasse tõuseb naeratav täis-  
kuu. Tema ümber vilguvad tähepoisid, peites end vahel  
pilvede taha, et siis jälle nähtavale tulla. Ule maa puhub  
mahe tuul ja sahistab metsas puude kallal. See sahin on  
kui mingi öömuusika. Aeg-ajalt kostab sellele muusikale  
öökulli huilgamine kaasa. Metsa vahel ruttab looklev  
jõeke musta kangana mere poole. Siis ilmub jälle mõni  
janune kits või põder jõele jooma. Ta vaatab esiteks igale  
poole vargselt ringi ja iga kahtlase krõbina peale jookseb  
metsa tagasi.

Kaugemal uinub üksik küla. Teda ei sega öömuusika  
ega öölindude huilgamine. Külatänaval käib öövaht musta

koguna. Tema kohus on valvata uinuvat küla. Vahel hau-  
gub öövahi koer; temale vastavad külakoerad kooris. Siis  
on jälle kõik vaikne. Natukese aja pärast võib kuulda  
eemalt läheneva vankri mürinat, mis aeg-ajalt jälle kaob.  
Küla taga rukkipollu ääres präaksus rukkirääk läbi-  
lõikavalt.

Aga juba hakkab lähenev päev võimust võtma. Algab  
võitlus öö ja päeva vahel. Idataevasse ilmub koit. Esime-  
sena ärkab kukk ja hüüab: „Kukeleegu!“ Nüüd ärkavad  
ka kanad. Varsti pistab ka päike pea silmapiiri tagant välja.  
Kaovad ööhääled. Rukkirääk ei hüüa enam. Öökull ei  
huilga.

Lähenev päev on võitnud öö.

(E. V. 15 a. vana.)

**268.** Kirjutada kirjand „Hommik külas“!

### **Tähele panna!**

Kirjandi koostamisel tuleb hoolitseda, et teema mõte  
oleks täiesti selge. Aine läbitöötamisel ja kavastamisel on  
tarvis peamõtet silmas pidada. Kõik, mis peamõtet aren-  
dab, on oluline. Mis peamõtte selgitamisele kaasa ei aita,  
ärgu kuulugu kirjandisse. Sisuliselt ühtekuuluvaid asju  
ärgu paigutatagu töö eri osadesse, erinevaid asju ärgu  
ühendatagu! Kirjandis peab taotlema selget, tabavat ning  
ilmekat sõnastust. Ei tule unustada ka keeleõpetuse ja  
kirjatehnika nõudeid.

**269.** Kirjeldada mingi jututegelase välimust vastava  
jutu põhjal!

270. Jälgida järgmise palve sisu ja vormi!

Tarvitajateühing „Oma“,

Tallinn.

Peep Saarepära,  
elukoht Mustvee,  
Tartu tn. 15, k. 3.

Teie poolt „Eesti Sõnas“ avaldatud kuulutuse põhjal palun lubada minule teenistuspraktikat Teie kaupluses nr. 13 (Tallinnas, Katusepapi 38) tingimustel, mis on avaldatud nimetatud kuulutuses.

Olen sündinud 24. jaanuaril a. 1926 Mustvees käsitöölise pojana. Käesoleva aasta kevadel lõpetasin Mustvee Eesti Algkooli ja mul on soov pühenduda äritegevusele. Oman sel alal ka väikesi kogemusi, sest olen vanaisa talurahvakaupluses suvevaheaegadel natuke praktiseerinud.

Kohustun korralikult kõik minule usaldatavad ülesanded täitma.

Lisan Mustvee Eesti Algkooli lõputunnistuse 16. maist s. a. nr. 27.

Mustvees, 15. augustil 1942. a.

Peep Saarepära.

### Tähele panna!

Palve kirjutatakse harilikult suurele poognale.

Nagu harilikult kirja puhul, samuti ka palve üläärest ja vasakust servast jäetakse  $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$  poogna pindalast kirjavabaks.

Lihtsamal palvel on harilikult järgmised osad:

1. nimetus, kelle poole pöördatakse;
2. paluja nimi ja aadress;

3. palve sisu (palve põhjendus, andmete esitamine jne.);
4. kirjutamiskoht ja -aeg;
5. paluja allkiri.

Märkus. Tarviliste lisade (tunnistuste jne.) juurdekuulumine märgi-  
tagu palve lõpus.

**271.** Kirjutada vastavale paberile järgmised palved!

1. Toetuse saamiseks (näit. koolilt, Eesti Rahva Uhis-  
abilt vm.).
2. Teenistuse saamiseks, võttes aluseks vastava kuulu-  
tuse.

**272.** Harjutada lepingu koostamist järgmise näidise ees-  
kujul!

### Tööleping.

Käesolevale lepingule allakirjutanud pooled, s. o. töö-  
andja taluomanik Jüri Viirlaid ja töövõtja ehitusmeister  
Ulo Piirjõe, on sõlminud järgmise lepingu, milles märgi-  
tud tingimusi nad kohustuvad korralikult täitma.

1. Ulo Piirjõe, kelle alaline elukoht on Vändra alevikus, ehitab Jüri Viirlaiule tema tallu Vana-Vändrase kivisein-  
tega ja sindelkatusega karjalauda, mille pikkus on 18 m ja  
laius 10 m, seinte kõrgus 3,4 m ja paksus 1,2 m, lepingule  
lisatud ehitusplaani ja tööjuhendite järgi.

2. Tööandja Jüri Viirlaid muretseb kõik ehitusmaterjali  
ja töövahendid ning toimetab kõik vajaliku töökohale.

3. Tähen datud töö eest maksab Jüri Viirlaid Ulo Piir-  
jõe le üks tuhat (1000) riigimarka. Sellest summast makse-  
takse kakssada viiskümmend (250) riigimarka pärast alus-  
müüri (vundamendi) lõpetamist; kui katus on roovitud,

maksetakse kolmsada viiskümmend (350) riigimarka; ülejäänud summa nelisada (400) riigimarka maksetakse pärast ehituse lõplikku valmimist ja vastuvõtmist.

4. Töö karjalauda ehitamisel kestab 1. aprillist kuni 30. septembrini s. a. Kui töövõtja Ulo Piirjõe ei anna valmishoonet üle 1. oktoobril s. a., maksab ta peremees Jüri Viirlaiule kahjutasuks üks sada (100) riigimarka.

5. Selle lepinguga seotud tempelmaksukulud kannavad tööandja ja töövõtja võrdselt.

6. Käesolev tööleping on tehtud kahes eksemplaris, millest kumbki allakirjutanuist on saanud ühe.

Vana-Vändras, 20. märtsil 1942.

Jüri Viirlaid.

Ulo Piirjõe.

273. Harjutada kviitungi kirjutamist järgmise näidise kaudul

Rm. 250.—

### KVIITUNG.

Olen hr. J ü r i V i i r l a i u l t karjalauda ehitustöö tasu esimese osa kakssada viiskümmend riigimarka vastu võtnud.

Vana-Vändras, 1. juunil 1942.

(tempelmark)

Ulo Piirjõe.

274. Kirjutada Ulo Piirjõe nimel kviitungid eelnenud lepingus tähendatud ehitustöö tasu teiste osade kättesaamise kohta!

275. Jälgida telegrammi teksti järgmises näidises!

(Kellele)	Rehis
(Aadress)	Vabaduse 12
	Valga
	(Kuhu)
Sõida homme Väga tähtis Olen kell	
19 jaamas	Ain
Saaja nimi ja aadress: Ain Rehis. Kreutzwaldi 14, Tallinn.	

### Tähele panna!

Kõik, mis telegraafi teel üle antakse, kuulub maksu alla ja arvestatakse sõnade loendamisel. Seepärast on telegramm harilikult vähesõnaline ja temas puuduvad kirjavahemärgid.

276. Koostada telegramm mõnesuguse sündmuse puhul!

# Kirjandite teemasid.

**277.** Kirjandite koostamisel kasutada teemasid järgmistest aineringidest!

## Kodu ja kool.

- |                       |                  |
|-----------------------|------------------|
| 1. Ema aitamas        | 4. Kooliaias.    |
| 2. Olin aiatööl.      | 5. Aktus koolis. |
| 3. Minu lemmiktoidud. |                  |

## Mälestusi ja juhtumusi.

- |                                     |                           |
|-------------------------------------|---------------------------|
| 6. Ilus mälestus.                   | 11. Talu sai elektri.     |
| 7. Mälestusi varasest lapsepõlvest. | 12. Lõbus juhtumus.       |
| 8. Mälestusrikas karjapäev.         | 13. Juhtumus kooliteel.   |
| 9. Olin sõduriks lumesõjas.         | 14. Erutav juhtumus.      |
| 10. Kui külasse toodi traktor.      | 15. Mälestus sõjapäevist. |

## Aeg jutustab.

- |                                   |                                     |
|-----------------------------------|-------------------------------------|
| 16. Pühitsesime vabaduspäeva.     | 25. Ema tõi urbi tupp.              |
| 17. Suvel maal.                   | 26. Esimeste rändlindude saabumine. |
| 18. Lõbus ajaviide karjas.        | 27. Kevadine suurvesi.              |
| 19. Kõnnin langevate lehtede all. | 28. Jääminek.                       |
| 20. Mardipäeval.                  | 29. Minu sünnipäev.                 |
| 21. Puuvoorid talvisel teel.      | 30. Olin koolisõbra sünnipäeval.    |
| 22. Öhtu kodutares talvel.        | 31. Laupäevaõhtu maal.              |
| 23. Jõulud maal.                  |                                     |
| 24. Kevadehommik.                 |                                     |

### Vaatlusi käikudest.

- |                    |  |
|--------------------|--|
| 32. Olime mesilas. | 39. Näitusel.                          |
| 33. Metsas.        | 40. Sepa juures.                       |
| 34. Raudteejaamas. | 41. Käisime vabrikus.                  |
| 35. Merel.         | 42. Mööda ilusat kodumaad.             |
| 36. Vähil.         | 43. Langenud kangelaste hau-<br>dadel. |
| 37. Sõit laeval.   |  |
| 38. Liumäel.       |  |

### Tegevusi.

- |                       |                          |
|-----------------------|--------------------------|
| 44. Vanaema tööpäev.  | 50. Kartulivõtmine.      |
| 45. Laagrielu.        | 51. Aiasaaki koristamas. |
| 46. Katsusin niita.   | 52. Tööd karjalaudas.    |
| 47. Heinatöö.         | 53. Metsa istutamas.     |
| 48. Talgud.           | 54. Kevadisi töid aias.  |
| 49. Viljakoristamine. |                          |

### Kirjeldusi.

- |  |                             |
|--|-----------------------------|
| 55. Meie õu.                               | 62. Minu raamatud.          |
| 56. Pilte kodukülast.                      | 63. Vana lootsik.           |
| 57. Meie ligema ümbruse kau-<br>neim talu. | 64. Saun.                   |
| 58. Mu koduümbruse kauneim<br>paik.        | 65. Meie kass.              |
| 59. Mu koduvald.                           | 66. Mets talvel.            |
| 60. Minu kodulinn.                         | 67. Torm metsas.            |
| 61. Meie klass.                            | 68. Õites aed.              |
|  | 69. Minu kummaline unenägu. |
|  | 70. Minu elulugu.           |

### Iseloomustusi.

- |                                    |                        |
|------------------------------------|------------------------|
| 71. Vanaisa.                       | 76. Põllumees.         |
| 72. Minu sõber.                    | 77. Vahva sõjamees.    |
| 73. Rõõmus kaasõpilane.            | 78. Eideke kirikuteel. |
| 74. Meie küla tähtsamaid mehi.     | 79. Meie koolipere.    |
| 75. Ühest eeskujulikust<br>mehest. | 80. Peremeheta koer.   |

### Jutustusi ja kahekõnesid.

- |                                    |  |
|------------------------------------|--|
| 81. Vanaisa jutustus.              | 86. Hoolas ja laisk õpilane vestlevad kooliteel. |
| 82. Vanaema jutustus minevikust.   | 87. Külamehed kõnelemas (kahekõne).              |
| 83. Vanaema jutustatud muinasjutt. | 88. Öömajalise vestlus pererahvaga.              |
| 84. Isa jutustus Vabadussõjast.    |  |
| 85. Sõjamehe jutustus.             |  |

### Fantaasiakirjandeid.

- |                              |                                     |
|------------------------------|-------------------------------------|
| 89. Unistasin...             | 94. Millest jutustab vana talumaja? |
| 90. Kui oleksin leidur...    | 95. Millest jutustavad varemed?     |
| 91. Kui oleksin kangelane... | 96. Vana raamatu jutustus.          |
| 92. Minu kolm soovi.         |                                     |
| 93. Uhel ööl, kui magasin... |                                     |

### Tundesisulisi töid.

- |                                       |  |
|---------------------------------------|--|
| 97. Tundsin rõõmu...                  | 100. Oma teguviisi heaks tege-<br>mas. |
| 98. Millal ei olnud ma enesega rahul? | 101. Olin ärevil.                      |
| 99. Süda hakkas valutama.             | 102. Vabanesin suurest murest.         |

### Lehekülgi päevikust.

- |  |                                    |
|--|------------------------------------|
| 103. Lehekülgi matkaja päevikust.          | 105. Elurõõmus lehekülg päevikust. |
| 104. Päevik pajatab minu headest tegudest. | 106. Veerge vembumehe päevikust.   |

### Võrdlusi.

- |                                  |                         |
|----------------------------------|-------------------------|
| 107. Suvine päev maal ja linnas. | 110. Päike ja kuu.      |
| 108. Töö ja mäng.                | 111. Raamat ja ajaleht. |
| 109. Kevad ja noorus.            | 112. Enne ja nüüd.      |

### Arutlusi.

- |                                      |                                    |
|--------------------------------------|------------------------------------|
| 113. Maarahva, talupoega vaba maa... | 120. Leivapätsi jutustus.          |
| 114. Sini-must-valge.                | 121. Linast saab särk.             |
| 115. Mu kodumaa põu varjab aardeid.  | 122. Villane ülikond jutustab.     |
| 116. Langenute mälestussamba ees...  | 123. „Kas ema südant tunned sa...“ |
| 117. Ära riku puid!                  | 124. Noorus — külviaeg.            |
| 118. Olen loomade sõber.             | 125. Mõtteid algkooli lõpetamisel. |
| 119. Ole puhas!                      | 126. Kelleks tahan saada?          |

### Ulesandeid kirjandusest.

- |  |   |
|--|---|
| 127. Isa tõi ilusa raamatu.                | 131. Märkmeid ühest huvitavast raamatust. |
| 128. Minu armsaim luuletus.                | 132. Julius Kuperjanov kangelasena.       |
| 129. Meeldiv kuju loetud kirjandusest.     |   |
| 130. Peamõtteid ühe loetud raamatu sisust. |   |

## Keelereegleid kordamiseks.

1. Võõrsõnades tarvitatakse võõrhäälikuid **f, š, z** ja **ž** (professor, brošüür, garaaž). Võõrtähed **c, č, q, w, x** ja **y** esinevad ainult võõrnimesedes, mitte võõrsõnades (New York, Caesar). Vt. p. 8—10.

2. **P, b, t, d, k, g, s, h, f** ja **š** kõrval kirjutatakse alati **p, t, k** (samuti **-ki** -liide), mitte **b, d, g** (kitsi, tulebki). Vt. p. 15—17.

3. Erandlikult kirjutatakse **s** ja **h** kõrval **b, d, g** neis sõnades, kus **b, d, g** kuulub sõnatüvesse, näit. kärbes — kärbsed, hüüdma — hüüdsin, hüüdke. Vt. p. 18.

4. Liitsõna kirjutatakse nii, nagu need liitsõnad, milledest liitsõna koosneb (raudtee, võrkkiik). Vt. p. 19.

5. Eesti lihthäälikuul on kolm **välde**. Esimese välte häälik märgitakse kirjas **ühe** tähega (kana, taba), teise välte häälikud peale **p, t, k, f** ja **š** märgitakse **kahe** tähega (laadal, kannab, kassid; kapi, duši), kolmanda välte häälikud **kahe** tähega (saama, linn, leppa, dušš). Vt. p. 21, 24.

6. Pika täishääliku ja kaksiktäishääliku järel kirjutatakse **p, t, k** ühekordse tähega (saata, kõiki). Vt. p. 31.

7. Liithäälikus kirjutatakse iga häälik ühe tähega (linlane, kümnes, au). Vt. p. 35.

8. Erandlikult kirjutatakse ülipikk **s** pika täishääliku, kaksiktäishääliku, **l, m, n** ja **r** järel kahekordselt (poissi, valss, simss, avanss, märss). Vt. p. 37.

9. Kui sõnatüvi lõpeb sama häälikuga, millega liide algab, siis jääb tüvi muutumatuks (salkkond, rüütellik). Vt. p. 39.

10. Pärinimed kirjutatakse suure algustähega (Tallinn, „Eesti Sõna“, Eesti Rahva Ühisabi; „Tõde ja õigus“). Vt. p. 65—68.

11. Ainsuse osastava lõpul on **-d** pika täishääliku ja kak-siktäishääliku järel, samuti sõnades *und, lund, tuld, merd, verd, mõnd*. Vt. p. 91.

12. *Kindel*-tüüpi astmevahelduseta sõnades ainsuse osastav on *kindla-t, aken*-tüüpi astmevahelduslikes sõna-des aga *aken-t*. Vt. p. 85.

13. Kui ainsuse osastav on lõputa või **d**-lõpuline, siis on mitmuse tunnuseks **-de** (tarkade, aednikkude, koi**de**); kui ainsuse osastav on **t**-lõpuline, siis on mitmuse tunnuseks **-te** (keelte, mõtete, raamatute). Erandiks on seda laadi sõnad nagu *pere, herra, õpetajanna, tütar*, millede ainsuse osastavas on **-t**, kuid mitmuse tunnuseks on **-de** (perede, tütarde). Vt. p. 94.

14. *Tark—kasvandik*-tüüpi sõnade mitmuse osastava lõpul on e-tüvelistel **-i** (kuke — kuk**ki**), **i-** ja **u-**tüvelistel **-e** (poisi — poisse, jutu — jut**te**), **a-**tüvelistel kas **-u** (kui esimeses silbis on **a, i, õ, ei, äi** — laev**u**, hind**u**, sein**u**), **-i** (kui esimeses silbis on muud täishäälikud — mets**i**, koht**i**, nurk**i**) või **-e** (orje, nuie, tube, k**ode**). Vt. p. 100.

15. Kolmandavärtelistel kolmesilbilise omastavaga **ne-**, **s-** sõnadel on mitmuse osastava lõpul **-i** (endise — endis**i**, näituse — näitus**i**). Vt. p. 103.

16. Lihtminevik (samuti kui **ma**-tegevusnimi) on alati tugevas astmes (ütlesin, kordasin, hakkasin). Vt. p. 124, 143.

17. **nud**-kesksõna on alati samas astmes kui **da**-tegevusnimi (hüpata — hüpanud, märgata — märganud) Vt. p. 126.

18. Tingiva kõneviisi jaatavas kõnes on kõigil pöördel vastavad pöördelõpud, mida ei tohi ära jätta (ma õpiksin, sa oleksid, me teeksime). Vt. p. 144.

19. Umbisikulise tegumoe tunnuseks on **d** pika täishääliku (toodi), kaksiktäishääliku (käidi) ja **l, n, r** järel (õmmeldakse). Lühikese täishääliku (kirjutatakse) ja **s** ja **h** järel on **t** (tehti). Vt. p. 153.

20. Kui da-tegevusnime tunnuseks on **-a**, siis on ka umbisikulise tegumoe olevikus **-a** (teha — tehakse). Vt. p. 147.

21. Sõnad liituvad ja liitosad kirjutatakse kokku, kui

- 1) täiendsõna on nimetavas (kuldraha),
- 2) täiendsõna lõpeb kaashäälikuga (hilisõhtu),
- 3) täiendsõna on mitmuslikus tähenduses (lilleäri, raamaturiiul),
- 4) põhisõna on ne-, line-lõpuline (ühekordne),
- 5) täiendsõna märgib põhisõna kuuluvust mingisse liiki (jooginõu, sööginõu). Vt. p. 164—170.

22. Kui eelmine sõna märgib, kelle või mille oma on miski, siis kirjutatakse sõnad lahku (isa talu). Vt. p. 171.

23. Arvsõnadest kirjutatakse kokku kõik arvud 11—19-ni, kümned ja sajad neid määravate arvudega. Vt. p. 116.

24. Pöörd- ja abisõna kirjutatakse kokku kesksõnades, tegija- ja teonimes, lahku pöördelistes muudetes ja tegevusnimes (araviidud kaup, araviija, araviimine; kaup on ära viidud, ära viia). Vt. p. 174, 176.

25. **-line** liitub ainult täishäälikule (keeleline, kunstiline, üleriigiline, kuid kirjanduslik). Vt. p. 180.

26. **nud-** ja **tud-**kesksõna täiendina ei muutu (vilunud töölisi, haritud kodanikke). Vt. p. 195.

27. **Üte** ühes oma laienditega eraldatakse muudest lauseliikmetest komadega (Tulge koju, lapsed!) Vt. p. 203.

28. Koondlause samalaadsed lauseliikmed, mis ei ole seotud sidesõnadega **ja, ning, ehk, või, ega, nii . . . kui ka**, eraldatakse komadega (Õues jalutasid kuked, kanad ja kalkunid). Vt. p. 206.

29. Rindlause osad, mis pole seotud sidesõnadega **ja, ning, ehk või, ega**, eraldatakse komadega (Päike paistab, linnud laulavad ja lilled õitsevad). Vt. p. 209.

30. Põimlause eraldatakse kõrvallause pealausest komadega (Poisid ootasid, kuni saabus rong, ja matkasid siis edasi). Vt. p. 212.

31. Kõrvallause algul olevate **kui, nagu** ette pannakse koma; võrdlussõna **kui, nagu** ette koma ei panda (Juhan oli nii uhke, nagu oleks ta kuningas. Poiss ujus kui kala). Vt. p. 217.

# Sõnastik.

Sõnastikus on antud harilikkude lisavormidena käändsõnadest ainsuse omastav ja osastav, tarbe korral ka mitmuse omastav ja osastav; pöörd sõna vormidest esinevad dá-tegevusnimi ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik.

## A.

aadress, -i, -i  
aar/e, -de (kallisvara, väärisesse)  
aja/ma, -da, -n, aetud  
aken, akna, akent, akende  
album, -i, -it, -ite, -eid  
al/gama, -ata, -gan, -atud  
alistama (alla heitma)  
alistuma (alla andma)  
allu/ma, -da, -n (alla kuuluma,  
alluvusvahekorras olema)  
almus, -e (armuand)  
amet, -i, -it  
annus, -e, -t (portsjon, osa)  
anuma (tungiyalt paluma)  
aparaa/t, -di, -ti, -tide, -te  
arg, ara; kesk. arem  
asendama (kellegi asemel olema,  
aset täitma)  
asetama (paigutama, panema)  
asetsema (leiduma, aset leidma)

asfal/t, -di, -ti  
aupakli/k, -ku, -kku  
austraalla/ne, -se, -st  
auto, -, -t, -de, -sid  
avastama (avalikuks, teatavaks  
tegema midagi olemasolevat)  
avans/s, -i, -si (ettemaksetav  
raha)

## B.

ballaad, -i (jutustav luuletus)  
balle/tt, -ti, -tti (lavatants)  
bassein, -i (vesistu, veesalv)  
bensiin, -i  
blond, -i (valgevereline, heleda-  
juukseline)  
botaanika (taimeteadus)  
brošüür, -i (lendleht, kõitmata  
raamatuke)  
brünet/ne, -se, -set (mustavere-  
line, tumedajuukseline)  
büroo (talituskoht)

**D.**

daam, -i  
 deklamatsioon, -i (ilulugemine)  
 dekoreerima (kaunistama)  
 demonstreerima (näitama)  
 detsemb/er, -ri, -rit  
 diivan, -i, -it (sohva)  
 direktor, -i, -it  
 dokumen/t, -di, -ti  
 draama (näidend)  
 dresseerima (välja õpetama)  
 džung/el, -li, -lit (soine ürgmets  
 palavvöös)  
 dušš, duši (vihmand-kümbalus)

**E.**

ehkki  
 ehmatama (kohutama)  
 ehmuma (kohkuma)  
 eile  
 emis, -e, -t  
 endi/ne, -se; m. os. -si  
 ere, -da (hele)  
 ese, -me, -t; -mete, -meid (asi,  
 objekt)  
 esindama (kellegi huvide eest  
 väljas olema)  
 esitlema (tutvustama)  
 esitama (ette panema, esile  
 tooma)  
 ettevõtlikkus, -e, -t

**F.**

film, -i  
 fotograaf, -i

**G.**

gaas, -i; gaasivarjend  
 galo/pp, -pi, -ppi (neljajooks-  
 mine)

garaaž, -i (autokuur)  
 geograafia (maateadus)  
 grammatika (keeleõpetus)  
 grammofon, -i, -i  
 grimass, -i (näomoonutus)  
 gross, -i (12 tosinat)  
 grupp, grupi (rühm)  
 gümnaasium, -i, -i, -ide, -e

**H.**

habras, hapra, -t  
 haihtuma (lenduma, laiali ka-  
 duma)  
 hajuma (laiali valguma, laiali  
 minema)  
 hak/kama, -ata, -kan, -atud  
 hale, -da, -dat; -date, -daid  
 hani, -e, -e; -ede, -esid  
 harimatu, -, -t; -te, -id  
 harrastama (innukasti tegutsema)  
 haug, havi e. haugi, haugi;  
 haugide, hauge  
 hel/ve, -be, -vet; -vete, -beid  
 hetk, -e, -e; -ede, -i (silmapilk)  
 hiil/gama, -ata, -gan, -anud  
 hom/ne, -se, -set  
 hoog/us, -sa, -sat  
 huk/kama, -ata, -kan, -atud  
 hukku/ma, -da, -n, -tud  
 hunnik, -u, -ut  
 huvitav, -a, -at  
 hõljuma  
 hõlp/us, -sa, -sat  
 hõõguma  
 häire (segadus, takistus, rike;  
 alarm)  
 hävitama  
 hüübima (tarduma)

**I.**

iid/ne, -se, -set  
itaalla/ne, -se, -st

**J.**

jaa (jah)  
jooksma, joosta, jooksen, joostud  
julge/ma, -da, -n, -tud; -nud  
jumalateenistus  
juubilar, -i, -i  
juulikuu  
juu/s, -kse; -ste, -kseid  
jõulud, jõulude, jõule e. jõulusid  
jät/ma, -ta, -an, jäetud

**K.**

kaar/t, -di, -ti; -tide, -e  
kaenal, kaenla, kaenalt, kaenlasse  
kahl, -u (kimp, tuust)  
kahtla/ne, -se; m. os. -si  
kaktus, -e; m. os. -i (teat. taim)  
kamb/er, -ri, -rit, -risse  
kammits, -a, -at  
kampsun, -i, -it; -ite, -eid  
kandidaa/t, -di, -ti; -tide, -te  
kannel, kandle, kannelt; kannelde, kandleid  
kannikas, -ka, -kat  
kaota/ma, -da, -n  
kartul, -i, -it; -ite, -eid  
katel, katla, katelt; katelde, katelaid  
katki/ne, -se; m. os. -si  
kattu/ma, -da, -n  
kaus/s, -i, -si  
keegi, kellegi, kedagi, kellesegi, kellelegi, kellegagi

kelder, -ri, -rit  
keskkond, -konna  
kiiv/er, -ri, -rit  
kinni/ne, -se; m. os. -si  
kips, -i  
kirs/s, -i, -si; -side, -se  
kitarr, -i (keelpill)  
kodu, -, -, -sse e. koju; kodu poole  
kogel/ema, -da, -en, -dud  
koh/us, -tu, -ut; -tute, -tuid  
koh/tlema, -elda, -tlen  
kokkuhoidlikkus, -e, -t  
komisjon, -i, -i  
komissar, -i, -i  
kompve/k, -ki, -kki  
kop/pel, -li, -lit  
koridor, -i, -i  
korst/en, -na, -nat; -nate, -naid  
kristallselge  
kristal/ne, -se, -set  
kubjas, kupja, kubjast; kubjaste, kupjaid  
kukku/ma, -da, kukun  
kumbki, kummagi, kumbagi, kummassegi, kummalegi, kummagagi  
kummardama  
kummut, -i, -it  
kunsttükk  
kurs/s, -i, -si  
kõik, kõige (selle), kõike (seda); kõigi (nende), kõiki (neid)  
kõl/bama, -vata, -ban  
kõlvuli/ne, -se  
käis, -e, -t; -te, -seid  
käsitama (millestki aru saama, mõistma)

käsitlema (arutlema, läbi töö-  
tama)  
käsitsema (käte abil ümber  
käima, käitlema)  
kätki, -, -t; -te, kätkeid  
küll, küllap  
küm/blema, -melda, -blen (end  
vannitama, suplema)  
kümne/s, -nda, -ndat  
küünal, küünla, küünalt; küü-  
nalde, küünlaid  
küüs, küüne, küünt, küünde;  
küunte, küüsi

### L.

laadi/ma, -da, laen (püssi)  
laa/s, laane, laant, laande;  
laante, laasi  
lahti/ne, -se; m. os. -si  
laip, laiba (surnukeha)  
laskma, lasta, lasen, lasksin,  
lasknud, lastud  
leiutama (midagi seniolematut  
üles leidma)  
levima (laiali lagunema)  
lihas, -e, -t; -te, -eid  
liige, liikme, -t, liikmete, liik-  
meid  
linla/ne, -se  
logel/ema, -da, -en, -dud  
loenda/ma, -da, -n, -tud (ära  
lugema)  
loetle/ma, -da, -n, -tud (üles  
lugema)  
lootus, -e, -t; m. os. -i  
lõhki/ne, -se; m. os. -si  
lõpe, lõppe, lõppeks  
lõppe/ma, -da, lõpen  
lõõtsuma

lännik, -u, -ut (kaanega puunõu)  
lõmitama (lõmakil olema)

### M.

magistraalkraav (peakraav)  
mai/ne, -se, -st; -ste, -si  
mah/tuma, -tuda, -un, -utud  
manitsema  
map/p, -i, -pi  
marssi/ma, -da, marsin  
materiaalne (aineline)  
materjal, -i, -i  
mattu/ma, -da, -n, -tud  
meet/er, -ri, -rit  
menu (kordaminek, õnnestu-  
mine)  
mer/i, -e, -d, merre  
metal/ne, -se, -set  
miljon, -i, -it; -ite, -eid  
minema, minna, lähen, mindud;  
läksin, läinud, minnakse  
miski, millegi, midagi, milles-  
segi, millelegi, millegagi  
mitu, mitme, mitut  
modern/ne, -se, -set (moodne)  
monotoon/ne, -se, -set (ühetoo-  
niline)  
morn, -i (sünge, tume, tusane)  
mugavdama (mugavaks tegema)  
mui/gama, -ata, -gan, -atud  
muudkui (vrd. Ta muudkui töö-  
tab. Ta ei tee muud, kui töö-  
tab)  
muuseum, -i, -i; -ide, -e  
mõnul/ema, -da, -en, -dud  
mõrv, -a (mõrtsukatöö)  
mõtlemine, mõtelda e. mõelda,  
mõtlen, mõteldud e. mõeldud  
mõttetu, mõttetuset

mänd, männi, mändi (puu)  
mäslema, mässelda, mäslen  
mälestus, -e  
mürs/k, -u (kahurikuul, -laeng)

#### N.

naeris, naeri, -t; naerite e. -te,  
naereid  
numb/er, -ri, -rit; -rite, -reid  
nädal, -a, -at  
nägema, näha, näen, nähtud;  
näinud, nähakse  
näidis, -e (eeskujunäide, muster)  
näitus, -e, m. os. -i

#### O.

oi/gama, -ata, -gan, -atud  
ol/ema, -la, -en, -dud; -lakse  
omama (millegi omanik olema)  
omandama (soetama, hankima,  
muretsema)  
oma/s, -kse, -st; -ste, -kseid  
omastama (midagi omaks te-  
gema, omavoliliselt endale  
võtma)  
ometi, ometigi  
orb, orvu, orbu (vaenelaps)  
otsus, -e; m. os. -eid

#### P.

paas, pae, paat, paate, paasi  
pagas, -i, -it  
paiku (lõuna paiku)  
painduma, paindun  
painutama  
palju, -, -t; -de, -sid  
palkon, -i, -it

pan/ema, -na, -en, -dud; -nakse  
pastel, pastla, -t; -de, pastlaid  
pea, -, -d, pähe e. peasse  
peen, -e, -t; -te, -i  
pes/ema, -ta, -en, -tud; -takse,  
-in  
petrooleum, -i, -i  
piki (teed)  
pikku/ne, -se; m. os. -si  
pilv, -e, -e; -ede, -i  
plii/t, pliidi, -ti  
poee/t, -di, -ti (luuletaja)  
pood, poe, -i; -ide, -e  
praegu  
praegune, -se; m. os. -si  
puljong, -i, -it (rammuleem)  
põhjus, -e; m. os. -i  
pähk/el, -li, -lit; -lite, -leid  
pälvima (väärt olema, ära tee-  
nima)  
pääse/ma, -da, -n  
pöial, pöidla, pöialt; pöialde,  
pöidlaid

#### R.

raadio, -t  
rabel/ema, -da, -en, -dud  
raiu/ma, -da, -n, -tud  
rappu/ma, -da, -n, -tud  
raskus, -e; m. os. -i  
relv, -a, -a; -ade, -i  
(sõjariist)  
ree/tma, -ta, -dan (ära andma)  
roi/e, -de (küljeluu, laevakaar)  
roim, -a (kuritöö)  
rongkäik  
rün/dama, -nata, -dan  
rüsel/ema, -da, -en, -dud

## S.

saagi/ma, -da, saen  
 samet, -i, -it  
 sangar, -i, -it (kangelane)  
 sea/dma, -da, -n, -tud; -dsin  
 seadus, -e; m. os. -i  
 seans/s, -i, -si (terviketendus,  
 istung)  
 siin/ne, -se, -set  
 siirduma (üle minema, ümber  
 asetuma)  
 sims/s, -i, -si  
 soe, sooja, sooja, soojade, sooje;  
 keskv. soojem  
 suhk/ur, -ru, -rut  
 sukelduma (vee alla minema)  
 sul/gema, -geda, -en  
 sumadan, -i, -i  
 sumdi!  
 summa, -, -t; -de, -sid  
 sur/ema, -ra, -en, -dud; -rakse  
 suun/d, -a, -da; -dade, -i (liiku-  
 mise siht)  
 suverään/ne, -se, -set (sõltuma-  
 tu, iseseisev)  
 sõnum, -i, -it  
 sõnnik, -u, -ut  
 sõtkuma, sõtkun  
 säilima (püsima, alal hoiduma)  
 säilitama (alal hoidma)  
 sööma, süüa, söön, söödud; sõin,  
 süüakse  
 sütti/ma, -da, -n, -tud  
 süü/tama, -data, -tan, -datud  
 šokolaad, -i  
 šeff, šefi, šeffi (juhataja, pere-  
 mees)

## Z, Ž.

zoologia (loomateadus)  
 žurnaal, -i (ajakiri)

## T.

taldrik, -u, -ut  
 talitama, talitus  
 Tallinn, Tallinnas  
 taluma (välja kannatama)  
 talutama (juhtima)  
 tara (ümbritsev aed)  
 tar/ve, -be, -vet; -vete, -beid  
 tauni/ma, -da, -n (hukka  
 mõistma)  
 teat/er, -ri, -rit; -rite  
 tegel/ema, -da, -en, -dud  
 tegema, teha, teen, tehtud;  
 teinud, tehakse  
 teeman/t, -di, -ti  
 telling, -i, -it  
 telliskivi  
 toimima (tegutsema, talitama)  
 toimuma (sündima, teostuma)  
 tooma, tuua, toon, toodud; tõin,  
 tuuakse  
 toomin/gas, -ga, -gat  
 topelt (kahekordselt)  
 tuha/ndes, -ndenda  
 tuha/t, -nde, -t; ndete, -ndeid  
 tul/ema, -la, -en, -dud; -lakse  
 tulikahju  
 tur/g, -u, -gu; läks turule  
 tušš, tuši (värvaine)  
 tutvustama  
 tähelepanu  
 täp/ne, -se, -set  
 tüü/tama, -data, -tan

**U.**

umb/ne, -se, -set  
un/dama, -nata, -dan

**V.**

vae/ne, -se, -st; -ste, -seid  
vals/s, -i, -si  
vanik, -u, -ut  
vank/er, -ri, -rit; -rite, -reid  
vapsik, -u, -ut (vaablane)  
vare, -me, -t; -mete, -meid  
varrukas, -ka, -kat  
vastus, -e; m. os. -eid  
veda/ma, -da, vean, veetud  
veendu/ma, -da, -n (milleski  
kindlale arvamusel joudma)  
veetma, veeta, veedan (aega  
mööda saatma)  
vetti/ma, -da, -n  
vihur, -i, -it (tuulispea)  
viiking, -i, -it; -ite, -eid (muinas-  
skandinaavia meresõitja,  
merekangelane)  
vil/gas, -ka, -gast (kärmas)  
vintslema, vintselda  
violet/ne, -se, -set  
või/gas, -ka, -gast (võõrastav,  
vastik, kole)  
võra (puukroon)  
võõrsil  
väh/k, -i, -ki; -kide, -ke

väike, -se, -st; -ste, -si  
värs/s, -i, -si

**Õ.**

õhk/kond, -konna  
õhtu/ne, -se; m. os. -si  
õpiahimuline, õpiülesanne  
õppeaine, õppetöö  
õõtsuma

**A.**

ädal, -a (pärast niitmist uuesti  
kasvav hein)  
äkiline  
äkitselt  
äkki  
ämblik, -u, -ku; -kude, -ke  
ärritama, ärritus

**Õ.**

õi/ne, -se, -st; -ste, -si  
ööbik, -u, -ut; -ute, -uid

**U.**

üks, ühe, üht e. ühte; ühtede,  
ühtesid e. üksi  
ükslui/ne, -se; m. os. -si  
ülekohtu/ne, -se, m. os. -si  
üles  
ümbrik, -u, -ku; -kude, -ke  
ümmargune  
ütlemata, ütelda e. öelda, ütlen,  
üteldud e. öeldud

## SISU.

Häälikuõpetus . . . . .	3	Asesõna . . . . .	59
Lause, sõna, häälik ja täht . . . . .	3	Arvsõnade tarvitamisest . . . . .	61
Tähestik . . . . .	3	Pöördsõnade vormistik . . . . .	64
H-ga ja h-ta algavaid sõnu . . . . .	4	1. Kindel kõneviis . . . . .	65
Lihthäälikute jaotus . . . . .	5	2. Tingiv kõneviis . . . . .	65
Võrthäälikud ja nende hääldamine . . . . .	5	3. Käskiv kõneviis . . . . .	65
Vöör- ja laensõna . . . . .	6	4. Kaudne kõneviis . . . . .	65
Liithäälikute jaotus ja õige- kirjutus . . . . .	8	Pöördsõna põhimuuted . . . . .	69
a) Kaksikhäälikud . . . . .	8	Pööramine tüüpsõnade eesku- jul . . . . .	74
b) Liitkaashäälik . . . . .	8	Rünnak . . . . .	76
Liithäälikute välted ja nende märkimine . . . . .	11	Pöördsõnade õigekeelsust . . . . .	78
a) Täishäälikute välted . . . . .	11	Sõnade liitmine ja tuletamine . . . . .	88
b) Kaashäälikute välted ja nende märkimine . . . . .	13	a) Sõnade liitmine . . . . .	88
c) Erandlik liithääliku välte märkimine . . . . .	17	b) Sõnade tuletamine liidete varal . . . . .	96
Liithäälikute välted ja nende märkimine . . . . .	18	Lauseõpetus ja kirjajahemärgid . . . . .	101
Kokkuvõte . . . . .	22	Laiendamata lihtlause . . . . .	101
Sõnavälde . . . . .	23	Laiendatud lihtlause . . . . .	103
Astmevaheldus . . . . .	25	Laiend ja põhisõna . . . . .	103
a) Vältevaheldus . . . . .	26	Täiend . . . . .	104
b) Laadivaheldus . . . . .	27	Nimisõna laiend on täiend . . . . .	105
Rõhk . . . . .	30	Sihitis . . . . .	107
Peenendus . . . . .	30	Koha- ja ajamäärus . . . . .	110
Vormiõpetus . . . . .	32	Üte . . . . .	111
Sõnaliigid . . . . .	32	Koondlause . . . . .	112
A. Käändsõnad . . . . .	32	Liitlause . . . . .	113
B. Pöördsõnad . . . . .	33	Kirjahemärgide tarvitamisest . . . . .	123
C. Abisõnad . . . . .	34	Otsene kõne . . . . .	125
Suur ja väike algustäht . . . . .	34	Tähendusõpetus . . . . .	131
Põhikäänded . . . . .	37	Üldharjutusi . . . . .	131
Käänamine tüüpsõnade ees- kujul . . . . .	39	Murdesõnu . . . . .	132
Käändsõnade õigekeelsusest . . . . .	47	Laen- ning uudissõnu . . . . .	133
Ainsuse osastav . . . . .	47	Kaunistussõnu (epiteete) . . . . .	136
Ainsuse sisseütlev . . . . .	48	Võrdlussõnu . . . . .	137
Mitmuse omastav ja de-mit- mus . . . . .	48	Asendussõnu . . . . .	138
Mitmuse osastav . . . . .	51	Kordamisharjutusi . . . . .	141
I-mitmuse tarvitamisest . . . . .	56	Harjutusi kirjandite ja talitus- kirjade koostamiseks . . . . .	147
Vöördsõnade käänamisest . . . . .	57	Kirjandite teemasid . . . . .	153
Omadussõnade võrdlemine . . . . .	58	Keelereegleid kordamiseks . . . . .	157
		Sõnastik . . . . .	161

RMK.

—85